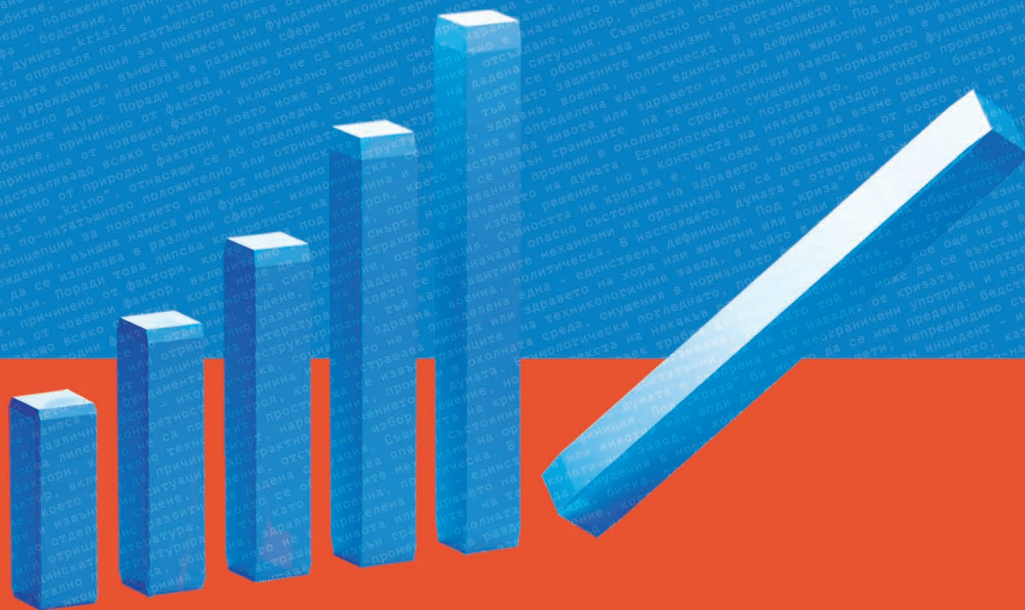

Сборник със статии
от студентски колоквиум

ПОЛИТИКИ И УПРАВЛЕНИЕ

ПО ВРЕМЕ НА КРИЗИ

Съставителство и научна редакция:

Евелина Стайкова, Дафинка Сидова и Юлиана Хаджичонева

НОВ
БЪЛГАРСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

ПОЛИТИКИ И УПРАВЛЕНИЕ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗИ

**Сборник с доклади от Колоквиум
„Политики и управление по време на кризи“**

POLICIES AND MANAGEMENT DURING CRISES

**Colloquium Proceedings
“Policies and Management during Crises”**

**София | Sofia
2023**

Автори

Преподаватели:

Дафинка Сидова – Департамент „Национална и международна сигурност“ на НБУ

Юлиана Хаджичонева – Департамент „Администрация и управление“ на НБУ

Евелина Стайкова – Департамент „Политически науки“ на НБУ

Студенти от бакалавърски, магистърски и докторски програми на НБУ:

Емануела Иванова, Вълкана Соколова, Богдана Помянова, Антоанета Василева, Ивайло Будев, Мария-Магдалена Лазарова, Рая Ковачева, Кирил Нинов, Кристиан Петрова, Никол Кожухарова, Йоанна Ненчева, Вилимир Александров, Виктор Стоянов, Георги Мишев, Радко Стефанов, Константин Методиев, Рая Лазарова

Съставителство и научна редакция:

Евелина Стайкова, Дафинка Сидова и Юлиана Хаджичонева

Рецензенти:

д-р Илдико Отова и проф. д-р Кристиян Хаджиев

© Издателство Авангард Прима, 2023

Всички права са запазени. Не е разрешено публикуването на части от книгата под каквато и да е форма – електронна, механична, фотокопирна, презапис или по друг начин. Копирането и преносът върху други информационни носители са забранени без писменото разрешение на носителя на авторските права.

Авторите носят отговорност за своите материали – за авторството си и за оригиналността на произведението, както и за грешки, допуснати по тяхна вина. Изразените от тях мнения може да не съвпадат с мненията на НБУ и редакционната колегия.

© Авангард Прима – дизайн и предпечатна подготовка

© НБУ – дизайн на корица

Този сборник е финансово подкрепен от департаментите „Политически науки“, „Национална и международна сигурност“ и „Администрация и управление“ на НБУ, и от фонд „Учебни програми“ на Бакалавърски факултет на НБУ.

ISBN 978-619-239-848-4 (електронно издание)

Сидова, Д., Стайкова, Е., & Хаджичонева, Ю. (2023). *Политики и управление по време на кризи*. София: Авангард Прима.

Съдържание | Content

Увод Introduction	5
Евелина Стайкова Множество кризи или симптоми на системна неустойчивост Multiple crises or symptom of systematic instability.....	7
Емануела Иванова и Дафинка Сидова Политики на Европейския съюз за екологична сигурност в условията на пандемична криза European Union environmental security policies in times of a pandemic crisis.....	19
Вълкана Соколова и Юлиана Хаджичонева Бизнесът и управлението на кризите Business and Crisis Management	30
Богдана Помянова Ролята на новите технологии по време на кризи – по примера на Ковид-19 The role of new technologies during crises - the example of Covid-19	52
Антоанета Василева Трафика на хора по време на (пандемична) криза и влиянието на Интернет Human trafficking during a (pandemic) crisis and the impact of the Internet	61
Ивайло Будев Анатомия на пропагандата – инструмент за стабилизация или дестабилизация? Anatomy of propaganda – an instrument for stabilization or destabilization?.....	76
Мария-Магдалена Лазарова Социалното неравенство като стратегически риск за сигурността на Европейския съюз Social inequality as a strategic risk for the security of the European Union.....	88
Рая Ковачева и Кирил Нинов Близкият изток – предизвикателства пред сигурността по време на криза Middle East: Security challenges during times of crisis	95

Кристин Петрова и Никол Кожухарова

Заплахи за екологичната сигурност вследствие на
военни действия
Threats to environmental security due to military action 106

Йоанна Ненчева

Политики и управление по време на бежанска криза
в Европа (2015 и 2022)
Policies and governance during the refugee crises
in Europe (2015 and 2022) 115

Вилимир Александров

Управление на градовете по време на криза: примерът
на община Симитли и пандемията от Ковид-19
Urban governance in times of crisis: the case
of the Municipality of Simitli and the COVID-19 pandemic 125

Виктор Стоянов

Близкият изток и кризите: Арабската пролет, Ковид,
Войната в Украйна
The Middle East and Crises: The Arab Spring, Covid,
The War in Ukraine 140

Георги Мишев и Радко Стефанов

Успешни бизнеси по време на кризисни ситуации
Successful businesses in crisis situations 148

Константин Методиев

Анализ на бизнес практики за справяне с криза
по примера на фитнес зала
Analysis of crisis management practices using a gym
as an example 157

Рая Лазарова

Автомобилните дилъри и кризата: актуални бизнес практики
Car dealerships and the financial crisis: current business practices 162

За авторите | About The Authors 171

Увод

Introduction

През последните няколко години кризите са съществена и сякаш неизменна част от живота ни. Не само в България, не само в Европа, а навсякъде по света. От национални през регионални до глобални, предизвикателствата се увеличават и усложняват. Криза върху криза – едва отминала едната и насреща идва вече следващата криза. Кой създава кризите? Как се управлява по време на криза? Какви са и какви трябва да бъдат политиките по време на криза? Как се отразява наслагването на „криза върху криза“ на обществото? Кой печели от кризите? Какво идва след кризата?

Този сборник прави опит да даде отговор на част от тези предизвикателни и определено трудни въпроси. През блендата на един оригинален интердисциплинарен формат, който в две поредни години успешно миксира студенти и преподаватели от различни научни полета, сборникът събира анализи на сложната природа на кризите, тяхното управление и политиките, които се реализират в този контекст.

Текстовете, които намират място в настоящото издание не изчерпват темите, дискутирани по време на първото и второто издание на колоквиумите през 2021 г. и 2022 г., а съдържат най-зрелите и завършени доклади от представените. Включените в това издание петнадесет доклада са основно разработки на студенти от бакалавърски, магистърски и докторски програми на департаментите „Политически науки“, „Национална и международна сигурност“ и „Администрация и управление“ на Нов български университет (НБУ).

Амбицията на екипа, който стои зад това начинание, е да създаде стимулираща и подкрепяща среда за младите анализатори, които в обогатяващ научен диалог да упражняват критично мислене и апробират идеите си. На тази основа да направят следващата стъпка с подкрепата и насоките на преподавателския екип като подготвят текстовете в съответствие с академичните изисквания за научна публикация.

Актуалност – диалог – интердисциплинарност – солидарност – развитие! Нашето мото и за в бъдеще!

Over the last few years, crises have been an essential and seemingly inevitable part of our lives. Not only in Bulgaria, not only in Europe, but all over the world. From national to regional to global, the challenges are increasing and becoming more complex. Crisis upon crisis - one crisis has barely passed, and the next crisis is already coming. Who creates the crises? How do you manage in times of crisis? What are and should be the policies in times of crisis? How does the superimposition of 'crisis upon crisis' affect society? Who benefits from crises? What comes after the crisis?

This publication attempts to answer some of these challenging and certainly difficult questions. Through the blend of an original interdisciplinary format, which in two consecutive years has successfully mixed students and academics from different research fields, the book brings together analyses of the complex nature of crises, their management and the policies that are implemented in this context.

The texts found in this book do not exhaust the topics discussed during the first and second editions of the colloquiums in 2021 and 2022 but contain the most mature and complete papers of those presented. The fifteen papers included in this publication are mainly the work of students from the Bachelor's, Master's, and PhD programmes of the Political Science, National and International Security and Administration and Governance departments of New Bulgarian University (NBU).

The ambition of the team behind this venture is to create a stimulating and supportive environment for young analysts to exercise critical thinking and test their ideas in an enriching scholarly dialogue. On this basis, to take the next step with the support and guidance of the teaching team by preparing texts in accordance with the academic requirements for scholarly publication.

Relevance - dialogue - interdisciplinarity - solidarity - development! Our motto for the future too!

Евелина Стайкова

Множество кризи или симптоми на системна неустойчивост

Multiple crises or symptom of systematic instability

Резюме: Настоящият текст теоретизира разбирането за криза, като очертава основни подходи в политиките по време на кризи и прави мост между доброто управление и устойчивостта на системите.

Ключови думи: кризи, устойчиво развитие, публични политики.

Abstract: This paper theorizes the understanding of crisis, outlining key policy approaches in times of crisis and bridging the gap between good governance and systems resilience.

Keywords: crises, sustainable development, public policies.

Политическа, здравна, икономическа, финансова, климатична, миграционна, военна, енергийна криза. Списъкът може да продължи, но целта на този текст не е съставяне на типология на кризите или отбелязване на кризите, с които за много кратък интервал от време се сблъска съвременното ни общество. Изброяването е провокация за размисъл, за това доколко става дума за такова стечение на обстоятелствата, при което наблюдаваме поредица от кризи, застъпващи се кризи или става дума за състояние на системна неустойчивост, с други думи – на криза на устойчивостта (Magdoff, 2010).

За кризите

За да се върви към разрешаване на дилемата, която беше описана в началото на текста, на първо място трябва да се очертаят границите на понятието криза. Това само по себе си е

предизвикателство, тъй като става дума за едно интензивно употребявано понятие, което се характеризира с висока многозначност и интерпретативност. Стефан Попов, отбелязва, че днес понятието е по-скоро реторическа фигура и предлага един синтезиран формат, в който кризата се разбира като ситуация на изпитание с висок интензитет в очакване на решение за преодоляването си. Валидно е и обратното: всяка ситуация на изпитание с висок интензитет, изискваща вземане на решения, може да бъде наричана криза (НБУ, 2022).

Едно по-класическо дефиниране, това на Билингс, Милбърн и Шаалман (1980), дава пет основни характеристики на кризата: несигурност на реакцията, времеви натиск, елемент на изненада, важност на разрешаването и честота на възникване (Ahmad et al., 2013).

За по-доброто разбиране на кризите е важно да се имат предвид и двете основни перспективи за тяхното типологизиране – перспективата на времето и перспективата на съдържанието. Времевата перспектива разглежда кризата като процес с три или повече основни фази. Обикновено кризисното събитие се описва като съставено от три основни фази: пред-криза, криза и след-криза. Пред-кризисната фаза обхваща времето преди събитието и подготвителните мерки, включително анализ на средата и управление на проблемите, обучение, сформирание на кризисен екип и комуникация със заинтересованите страни за възможните рискове. Пусковото събитие и последвалите щети характеризират фазата на кризата или "острата" фаза, когато се действа и комуникира, за да разреши опасната ситуация. След-кризисната фаза е фазата на поуките и разрешаване на проблемите. Основна трудност е открояването точно кога започва и кога приключва дадена фаза (Björck, 2016: 27).

От гледната точка на съдържанието съществуват едноизмерни или многоизмерни типологии. Най-старата и най-проста типология разграничава предизвиканите от човека кризи от такива, свързани с естествени, природни причини (Rosenthal & Kouzmin, 1993).

Въпреки че това разграничение има някои достойнства, най-вече

възможността да се идентифицират основните възможности за влияние, днес то търпи и сериозни критики. Основният аргумент на критиците му е, че е почти невъзможно да се отделят множество, често свързани, но географски разпръснати причини за кризите, въз основа на факта, че съвременните кризи настъпват като непрекъснат процес (Gundel, 2005). Глобалното затопляне, при което населението е едновременно жертва и извършител, без съмнение е природна катастрофа, но не е акт на природата, както например цунамито. Затова обобщаването на тези две събития под заглавието "природни бедствия" не изглежда подходящо. Действително, спрямо тази типология е възможно всички кризи да бъдат проследени до социален, природен или антропогенен произход, но подгрупите със сигурност не са взаимно изключващи се. Съществуват повече примери от посочените по-горе, които доказват, че една криза може да има два или дори три произхода. Ето защо причисляването само към един клас често е невъзможно. Да се прецени дали типологията е полезна по този начин е трудно, но освен проблемите при разпределянето на различните бедствия, причинени от човека, от значение са и контрамерките, които трябва да се прилагат за тяхното предотвратяване или борба с тях. Това е и причината в съвременността да съществуват редица други опити да се направи по-добра типологизация, която да бъде основа за по-доброто прогнозиране, предотвратяване и справяне с последствията от различните видове кризи.

Според Gundel (2005) класификацията на кризите е "*първата стъпка за тяхното овладяване*" и дава възможност за анализ и планиране на действията за управление на кризи. В следващата част от текста, накратко ще бъдат представени четири подходящи типологии. Те дават насоки за управление на риска и кризите; оценка на причината и въздействието на кризата; за стратегии за комуникация при криза; за оценка на възприятията на заинтересованите страни (Bjørck, 2016: 27).

Матрица на предсказуемостта и влиянието

Първата типология, разработена от Gundel (2005), представлява матрица от четири области, основана на две променливи:

предсказуемост и влияние. Предсказуемостта се определя като степента, в която конкретният вид криза може да бъде познат или силно вероятен въз основа на предишен опит. Предсказуеми събития са транспортните произшествия, недостигът на вода в някои региони, техническите рискове, проблемите, които могат да доведат до социални вълнения, и т.н. Измерението на влиянието обхваща известни и изпълними мерки за справяне с причините за кризата. Авторът разграничава четири вида кризи: конвенционални; неочаквани; трудно преодолими и фундаментални.

Матрица на вероятността и въздействието

Втората типология търси подкрепа в математиката и статистиката и често се използва при оценката на риска. Рисковите събития се класифицират според две измерения: вероятност за настъпване и въздействие. Тук се използва комбинацията от оценки на вероятността и въздействието на отделните рискове, за да се приоритизира с цел по-ефективно справяне с тях. С други думи, матрицата за вероятност и въздействие помага да се определи кои кризи се нуждаят от подробни планове за реакция на риска. Изключително важно е да се разбере приоритетът за всяка криза, тъй като това позволява да се оцени относителната важност на всеки риск (Arumugam, 2012).

Матрица на локалност-контролируемост и континуум на отговорността

Третата и четвъртата типология се основават на две теории, които обясняват как организационният отговор на кризата влияе върху възприемането на заинтересованите страни: Атрибутивната теория (WAT) и Теорията за комуникация при кризисни ситуации (SCCT). WAT има своите корени в социологията и психологията и се опитва да обясни как хората осмислят събитията; SCCT се основава на нея и я адаптира за нуждите на кризисната комуникация (Coombs, 2012).

Според WAT конкретните събития оказват влияние върху възприятията на хората, които интерпретират причината за събитието според съществуващата информация от медиите,

отговора на организацията, експертите или други източници. Използват се две измерения за класифициране на събитията: локалност (дали причината се намира в организацията и извън нея) и контролируемост (дали причината е била под контрола на компанията). Интерпретацията на локалността и контролируемостта води до преценка, която води до емоции и поведенчески намерения. Когато се възприема, че кризата има външна причина, която не е под контрола на организацията, тогава емпиричните данни показват положително отношение, дори съчувствие от страна на заинтересованите страни и обратното, ако публиката приема, че организацията е виновна за кризата в случай на вътрешна причина под контрола на организацията (Björck, 2016: 29).

SCCT пренася теорията за атрибуцията в областта на кризисната комуникация и за първи път свързва кризисната ситуация със стратегиите за реакция при криза. Теорията се основава на две основни предложения, подобни на WAT: първо, заинтересованите страни възприемат кризите по различен начин; второ, техните възприятия се влияят от приписваната им отговорност за кризисното събитие.

Комуникаторът по въпросите на кризата започва с идентифицирането на типа криза и начина, по който тя засяга заинтересованите страни, преди да избере комуникационна стратегия. Колкото по-голяма е отговорността за кризата, толкова по-адаптивна трябва да бъде комуникационната стратегия. По-слабото възприемане на отговорността изисква по-защитни комуникационни стратегии (Coombs, 1998). SCCT разработва модел на този процес в две стъпки. На първата стъпка се идентифицира кризисната ситуация и се класифицира според отговорността, която ѝ се приписва. За тази цел Coombs (1998) разработва основен списък на видовете кризи и ги групира в три групи въз основа на нивото на отговорност за кризата. Те са разположени в континуума на високата и ниската отговорност:

- умишлена криза – най-висока отговорност, поради планирани грешки и по този начин предотвратима;
- случайни кризи – по-висока отговорност, поради това, че

кризата настъпва поради непреднамерени грешки, които не могат да бъдат предотвратени, защото са несъзнателни;

- кризи тип "жертва" – приписва се ниска отговорност, защото всички са потърпевши и кризата се възприема като непредотвратима (Björck, 2016: 31).

На втори етап се разглеждат допълнителни фактори, които могат да засилят вменената отговорност. Два фактора са емпирично доказани – предишната история на кризата и съществуващата репутация. Колкото по-тежки умишлени кризи е преживяла организацията и колкото по-негативна е съществуващата репутация, толкова по-висока е приписваната отговорност. В същото време силно положителната репутация може да предпази компанията и да намали приписваната отговорност. Теорията гласи също, че с използването на комуникационни стратегии, адаптирани към ситуацията, може да се повлияе на приписването на отговорност и на поведението на заинтересованите страни. Освен това се предлага набор от стратегии за реагиране при криза за всеки тип криза (Björck, 2016: 31).

Тези типологизации на кризите не се изчерпателни. Нещо повече, предвид динамизацията на кризите през последните години, все повече анализатори смятат, че са налице съществени недостатъци в наличния набор от концепции. Първият недостатък е свързан с анализът на пътя на развитие: как една криза може да се развие с течение на времето под влиянието на различни фактори. Второ, много често силно теоретичния подход трудно може да бъде отнесен към определен кризисен клъстер или изисква анализ на данни и разбиране на статистиката, което често не е във фокуса на кризисните мениджъри и комуникатори. Трето, част от типологиите, все още се нуждаят от емпирична операционализация (Björck, 2016: 31).

Политиките по време на кризи

Публичните политики са предназначени да подпомагат общото благо и в идеалния случай никога не трябва да вредят. Политиките обаче могат да имат катастрофални резултати, ако са зле замислени или лошо прилагани. Този риск е най-голям в период на криза, когато няма

много време за събиране на доказателства или за търсене на изобретателни решения на даден проблем. В такава ситуация има тенденция да се действа под натиск, а не въз основа на доказателства, анализ или информирана преценка. Този риск стои пред всички и за всички – за отделния човек, за семейната единица, за правителството и т.н. В много отношения това е основният въпрос свързан с оцеляването, защото резултатът от едно действие или бездействие в условията на криза може да бъде катастрофален. В извънредна ситуация няма лесна алтернатива. Именно трудните избори, присъщи за периодите на кризата, и техните далечни последици често са източник на паника и лоша преценка от страна на вземащите решения в такъв момент (Kimenyi et al., 2007).

Кризата, както стана ясно, е неблагоприятно състояние на нестабилност или неравновесие, по време на което е необходимо спешно да се вземат решения или да се предприемат действия. Първо, за да се възстанови равновесието, и второ, за да се достигне пред-кризисното равнище на благосъстояние. Мерките, насочени към възстановяване на равновесието или стабилността, обикновено се наричат политики за приспособяване или стабилизиране. Тези, насочени към повишаване на пред-кризисното равнище на благосъстояние, могат да се разглеждат като политики за развитие.

Обикновено, политиките за развитие или рутинните политики се формулират и прилагат в нормални условия, докато политиките за приспособяване се предприемат в кризисни ситуации. Кризата е не само извънредна ситуация – нещо, което изисква незабавна реакция, но има и друга особеност, а именно, че подходящият отговор обикновено е неизвестен. Именно тази несигурност прави разработването на политиките за приспособяване изключително трудно. Ето защо трябва да се внимава при изготвянето и прилагането на такива политики.

Сама по себе си всяка криза е нежелателна, често в ситуация на криза нейният политически отговор носи риск от влошаване на общото благосъстояние, но има и възможност за подобряване на благосъстоянието над пред-кризисното му равнище. По този начин

кризата има два противоречиви аспекта. Нейното отрицателно въздействие или заплахата от такова въздействие е нещо лошо, докато възможността за подобрене, която тя предоставя, е нещо позитивно.

С други думи, политиката може да навреди или да донесе полза на населението в нормални или кризисни периоди в зависимост от начина, по който е разработена и прилагана. Това е и причината да съществуват редица концепции, които могат да се използват за оценка на разумността на политиката, особено по време на криза. Това са концепциите за рационалност, устойчивост, всеобхватност, осъществимост, практичност, които могат да се използват при вземането на решения в нормални и кризисни времена, за да се намалят рисковете от неадекватни политики (Kimenyi et al., 2007).

Фокусирайки се върху кризисните ситуации, обикновено се предприема един от следните варианти на действие или политики:

- Шокови терапии;
- Постепенни или плавни стъпки;
- Радикални действия.

Независимо от избрания подход, предвид високата цена, свързана с приемането на погрешни политики по време на криза, политиките в този период, е добре да се придържат към следните идеи за избягване на риска (не на поведение): диверсификация, устойчивост, всеобхватност, резервни стратегии, широка осъществимост и спокойствие (Kimenyi et al., 2007).

Добро управление за по-голяма устойчивост

Управлението е сложно действие дори и в най-добрите времена. Задачите, свързани с предоставянето на обществени услуги, регулирането на дейността на отделни лица и организации и справянето с потенциално враждебна среда, поставят предизвикателства пред доброто управление. Тези предизвикателства се изострят, когато управлението се сблъска с криза, независимо дали тя е резултат от природни причини или е причинена от човека.

Парадоксално, но една от позитивните страни на кризата е, че много ясно отбелязва пробойните и слабите места в системата. Освен това, особено кризите от последните няколко години, показаха, че кризите рядко са едноизмерни и потвърдиха необходимостта от комплексни подходи към тяхното управление.

Както стана ясно например, пандемията не създаде само здравни проблеми, нито войната в Украйна само военни. Резонансът се усети в най-разнообразни посоки и сектори, както и на близки, и далечни разстояния. Тези кризи породиха предизвикателства, които изглеждат изключителни както по своя мащаб, така и по степента на взаимосвързаност – от извънредни ситуации в здравеопазването, които водят и до сътресения в търговията, които поставят нови многостранни дипломатически дилеми и т.н.

Мащабът на тези кризи и тяхното естество са различни в различните държави, но нито една държава не е останала незасегната. Реакциите на управлението в отговор на тези кризи се различават значително, както по отношение на техния характер, така и по отношение на техния успех.

На фона на случващото се по света и у нас стана видимо колко нестабилна всъщност е системата на управление и моделите на функциониране на обществата ни. Тенденциите около последните кризи откритоиха редица вътрешни и многонационални проблеми на управлението, включително изменението на климата, миграцията, нарастващото геополитическо напрежение и отчуждението на гражданите от управленските институции, и подсказа, че сложните, взаимосвързани кризи ще бъдат характерни за бъдещето (Brown, 2022).

Най-очевидният урок, който ни дадоха последните събития е, че обичайните ни начини на мислене за управлението в рамките на познатите ни системи често са неадекватни и са особено неадекватни в условията на криза. Дори и в "нормални" времена проблемите на политиката са свързани и, за да бъдат решени ефективно те трябва да се разглеждат заедно. От това следва, че трябва да сме в състояние да разберем, че решенията на един проблем може да изискват решаването и на други.

Взаимодействието между здравните и икономическите условия сега е очевидно, но съществува и продължаващо взаимодействие, при което бедността обикновено води до лошо здраве, което от своя страна затруднява излизането от бедността. Следователно публичната политика – и управлението в по-общ план – трябва да решат как най-добре да се намесят, за да подобрят тези постоянни взаимодействия на причина и следствие (Peters, 2021).

Всичко това за пореден път изведе на преден план въпросите, свързани с устойчивото развитие и управление. Доброто управление е устойчиво управление. Това е управление, което не само се стреми да постигне очертаните преди няколко десетилетия насоки, свързани с устойчивото развитие. Растежът трябва да стимулира напредъка, като същевременно се опазва околната среда; социалната политика трябва да бъде проектирана така, че да стимулира активността, а екологичните действия не трябва да се извършват извън рамките на икономическите възможности (Редслоб, 2021). Става дума обаче и за такова управление, което разбира и повлиява комплексно на спецификите, които са му уникално присъщи: държавен капацитет, тип режим, институционална памет, децентрализация, сплотеност на елита и политическо приобщаване, гражданско общество и недържавни участници, така че да функционира по-устойчиво и в ситуация на извънредна нестабилност (Brown, 2022).

Устойчивостта на дадена държава зависи от вътрешните характеристики, тя означава укрепването на цялостното функциониране на дадена система в условията на непредвидими и често взаимосвързани опасности, което я прави различна от управлението на риска, което се отнася до конкретни опасности.

Заклучение

С нарастващата глобализация и разпространението на новите комуникационни технологии кризите се превръщат във все по-международни и межкултурни събития. Макар и често транснационални, кризите са силно контекстуални, повлияни от уникалната комбинация от екологични, исторически, икономически и културни фактори.

В контекста на актуалните събития, политиките и управлението по време на кризи получиха нов тласък в търсенето на устойчиви аналитични и практически подходи. Изграждането на устойчивост на системите е нещо конкретно и вече съществуват множество насоки как това може да се реализира, въпрос на време и политическа воля е кога това ще бъде постигнато.

Литература

- НБУ. (2022). Университетски речник – Основни понятия. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/kriza> (11.09.2022).
- Редслоб, А. (2021). За устойчивостта на градското развитие. В: Стайкова Е., & Хаджичонева Ю. (съст. и ред.). *Устойчиво градско развитие - поуки за София*. София: НБУ.
- Ahmad, Z. A., Alkharabsheh, A. A., & Alkharabsheh, A. A. (2013). Characteristics of Crisis and Decision Making Styles among Leaders in Jordanian Civil Defense. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 7(14), 425-435.
https://www.researchgate.net/publication/328306846_Characteristics_of_Crisis_and_Decision_Making_Styles_among_Leaders_in_Jordanian_Civil_Defense (11.09.2022).
- Arthur, W. Page Center for Integrity in Public Communication (2020). *Crisis and Crisis Management*.
<https://www.pagecentertraining.psu.edu/public-relations-ethics/ethics-in-crisis-management/lesson-1-prominent-ethical-issues-in-crisis-situations/crisis-and-crisis-management/>.
- Arumugam, M. (2012). *Probability And Impact Matrix*, <https://www.justgetpmp.com/2012/02/probability-and-impact-matrix.html>.
- Björck, A. (2016). Crisis Typologies Revisited: An Interdisciplinary Approach. *Central european business review*, 5(03), 25-37.
- Brown, F.Z. (2022). *Governance for Resilience: How Can States Prepare for the Next Crisis?*. Working paper. Carnegie Endowment for International Peace.
- Coombs, T. (1998). An Analytic Framework for Crisis Situations: Better Responses from a Better Understanding of the Situation. In: *Journal of Public Relations Research*, 10(3), 177-191.

- Coombs, T. (2012). Crisis Communication and its allied fields. In: Coombs T., & Holladay S. (Eds.). *The Handbook of Crisis Communications*. (54-65). Blackwell Publishing.
- Gundel, S. (2005). Towards a New Typology of Crises. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 13(3), 106-115.
- Kimenyi, M. S., & Mwabu, G. (2007). Policy advice during a crisis. *Journal of Third World Studies*, 24(2), 11-25. <http://www.jstor.org/stable/45198859> (11.09.2022).
- Magdoff, F. (2010). Multiple Crises as Symptoms of an Unsustainable System. *Review (Fernand Braudel Center)*, 33(2/3), 103-29. <http://www.jstor.org/stable/23346878> (11.09.2022).
- Peters, B.G. (2021). *Governing in a time of global crises: the good, the bad, and the merely normal*. GPPG 1, 4-19. <https://doi.org/10.1007/s43508-021-00006-x>.

Емануела Иванова и Дафинка Сидова

Политики на Европейския съюз за екологична сигурност в условията на пандемична криза

European Union environmental security policies in times of a pandemic crisis

Резюме: Докладът поставя акцент върху политиките, чрез които Европейският съюз се стреми да гарантира и обезпечавя екологичната сигурност не само на европейско, но и на международно ниво. В първата част на доклада се разглеждат основни понятия по изследвания проблем. По-нататък се проследяват ключови етапи от развитието на екологичните политики на ЕС. Последната част е фокусирана върху съвременното състояние на политиките за екологична сигурност на ЕС в условията на кризата с Ковид-19.

Ключови думи: политики, Европейски съюз, екологична сигурност, пандемична криза.

Abstract: This paper focuses on the European Union policies which aim to guarantee and ensure environmental security not only at the European level but also at the international. In the beginning, this paper discusses some basic concepts of the researched problem. Secondly, key stages in the development of EU environmental policies are examined. Finally, the paper focuses on the going state of EU environmental security policies in the context of the COVID-19 crisis.

Keywords: Policies; European Union; Environmental Security; Pandemic Crisis.

Същност на понятието „екологична сигурност“ и свързани с него понятия

Понятието „*екологична сигурност*“ все още е обект на противоречия и липса на консенсус относно определянето му. Една от държавите, които имат легално определение на термина, е Русия. Там екологичната сигурност се характеризира като състояние на защитеност на околната среда и интересите на гражданите и хората, които са от жизнена важност, от възможно негативно въздействие, вследствие на стопанска или друга дейност, както и заплахите от възникването на извънредни ситуации от техногенен и природен характер и последиците от тях (Документи на Российското Законодателство, 2002).

Докато терминът „екологична сигурност“ съществува поне от 80-те години на миналия век, значимостта му в академичните и политическите кръгове нараства значително след Доклада за човешко развитие от 1994 г. на Програмата на Организацията на обединените нации (ООН) за развитие, който формулира широко приетата концепция за човешката сигурност. Този доклад идентифицира екологичната сигурност заедно с икономическата, продоволствената, здравната, личната, обществената и политическата сигурност като основни компоненти на човешката сигурност. От 90-те години на миналия век дефиницията и обхватът на екологичната сигурност се разширяват, за да включат множество подвидове, вкл. климатична сигурност, енергийна сигурност и водна сигурност, както устойчивост на природни, антропогенни и техногенни опасности.

В англоезичната научна литература съществува разграничение между понятията „*ecological security*“ и „*environmental security*“, като в своята същност те значително се припокриват, но същевременно се наблюдават и някои различия. Докато първото се фокусира към взаимовръзките между организмите, в т.ч. хората и заобикалящата ги среда, то второто понятие е по-скоро насочено към осигуряването на достатъчно количество качествени ресурси, които да са еднакво достъпни за населението, както и обезпечаване на устойчивото развитие на световната популация. Съдържанието на „*environmental*

security” съсредоточава вниманието си най-вече върху стремежа да се постигне баланс между физическото развитие и оцеляване на населението, ползващо се от богатата на околната среда, без това да доведе до тяхното изчерпване или понижаване на качеството им. *“Ecological security”* е сигурност, занимаваща се с изследване на състоянието на екологичните елементи от жизнена важност и успешното овладяване на проблеми свързани с тях и касаещи екосистемите, населението и индивида (Kostova & Sidova, 2019: 26-27).

Л. Владимиров и В. Томов представят екологичната сигурност като „състояние на даден обект на генериране на рискови фактори, в което не се установяват диференциални и интегрални критичности и не се появяват критични ситуации и събития за обектите на въздействията-хора, животни, растителност, материали, намиращи се в околната среда“ (Владимиров, 2006: 234; Томов и Владимиров, 2007: 47).

Определението, което дава на П. Христов, е, че екологичната сигурност е „способност на държавата да защити гражданите и обществото от разрушаващото действие на природните явления като следствие от неразумното вмешателство на човека в обкръжаващата го среда“ (Томов и Ненова, 2007: 112). Несъмнено, значима роля има и държавата, чиято отговорност се явява формирането на адекватни и ефективни политики, които да обезпечат постигането на екологична сигурност, което позволява тя да се разглежда и като потенциален управленски проблем. Следователно, към разнообразието от определения за термина, допълващ елемент е ролята и способността на държавата да защити обществото и своите граждани от природните явления с разрушаващо действие, които настъпват вследствие на неблагоприятното и неразумно вмешателство на човека в околната среда (Ненова, 2008: 111-112).

Концепцията за екологична сигурност разглежда екологичните процеси и природните ресурси като източници или катализатори на конфликти, бариери или ограничения за човешкото благосъстояние или, обратно, като средство за смекчаване на несигурността или справяне с нея.

Под „екологична сигурност“ може да се разбира относителна обществена безопасност от опасности за околната среда, причинени от природни или човешки процеси, в резултат от незнание, авария, лошо управление или проектиране, и произхождащи отвътре или извън националните граници. Екологичната сигурност е и състояние на динамиката на човешката среда, което включва възстановяване на околната среда, увредена от военни действия, намаляване недостига на ресурси, справяне с деградацията на околната среда и биологичните заплахи, които могат да доведат до социални разстройства и конфликти (Glenn et al., 1998: 15-16).

Екологичната сигурност е свобода от социална нестабилност, породена от влошаване на околната среда. Изчерпването на природните ресурси, както и незадоволителното им качество, се считат за възможна причина за възникването на конфликти между държавите и вътре в тях. Появата на *екологични мигранти*, вследствие на екологичния стрес, е един нагледен пример за това, как екологичните проблеми имат потенциала да предизвикат граждански протести и политически безредици.

Не липсват и теории, които отхвърлят всички изследвания и факти в сферата на екологията, а още повече и взаимовръзката ѝ със сигурността. Тяхната „логика“ обуславя и възникването на термина *„екологичен нихилизъм“*. Той е абсолютно несъвместим с *екологичната култура*, която, от своя страна, стои в основата на формирането на *екологична отговорност* (Велев, 2015: 190-192). Нейното наличие е от критично значение за формирането на трайна нагласа сред обществото, че е налице необходимост от спазване на определени мерки, както и по-отговорно оползотворяване на природните ресурси, за да се създаде една здравословна жизнена среда.

Екологичното съзнание и съзнанието за екологична сигурност също са понятия, пряко свързани с екологичната сигурност. Макар и близки, те не са тъждествени. Първото е съвкупност от идеи, представи, желаниа и мотиви за действия, които се отнасят най-вече до устойчивото развитие и жизнената среда. Съзнанието за екологична сигурност, от своя страна, се характеризира с многокомпонентност и се състои от ценностните нагласи,

теоретичното мислене, както и готовността за действие. То е от особено значение за определяне на обществената ангажираност с проблемите от екологично естество, която е крайно незадоволителна, главно поради липса на информираност по тези въпроси (Велев, 2015: 190-192).

Кратък преглед на развитието на политиките на ЕС в сферата на екологичната сигурност

След провеждането на първата конференция на ООН по въпросите на околната среда в Стокхолм през 1972 г. и с нарастващите опасения от страна на обществеността и учените по повод влошеното състояние на екологичната сигурност, Европейската комисия (ЕК) започва да работи по създаването на обща политика. В края на 1973 г. е приета първата екологична програма за действие, в която ясно се подчертава, че икономическото развитие, просперитетът и защитата на околната среда са взаимозависими и взаимообвързани.

Третата екологична програма за действие (1982-1986 г.) и отчасти четвъртата (1987-1992 г.) оказват влияние върху подхода на европейските политики, като фокусът се насочва повече върху изграждането на единен вътрешен пазар. Подчертават се позитивите и негативите спрямо екологичната сигурност от създаването на единен вътрешен пазар – екологичните стандарти за емисиите трябва да бъдат хармонизирани, за да се избегнат нарушения спрямо конкурентоспособността на индустриалния сектор, от една страна, докато от друга страна са налице икономически ползи и положителни ефекти върху заетостта, за които допринасят екологичните политики. Променя се и подхода на екологичната политика – от качествен подход към подход, ориентиран към емисиите (Неу, 2007: 18-19).

Четвъртата екологична програма за действие насочва вниманието към секторния подход, анализирайки въздействието на стратегически икономически сектори върху околната среда. За първи път е представено оценяването на нови инструменти, основани на стимули, като данъци, субсидии и разрешителни за търгуване с емисии. Тази промяна често се характеризира като

„промяна в парадигмата“. С други думи промяна от „ориентираност към търговията“ към „рамка за устойчивост“. Политиката за околната среда се възприема все по-малко като допълваща политика и все повече като интегрирана част от вземането на икономически решения. „Устойчивото развитие“ започва постепенно да се превръща в нормативна препоръка за бъдещото развитие на екологичната политика на ЕС (Heu, 2007: 21).

В края на 90-те години на миналия век се наблюдава съживяване на законодателството в областта на екологичната сигурност:

- ново комплексно и цялостно рамково законодателство – Директива за качеството на въздуха (96/62), Рамкова директива за водите (2000/60) и др.;
- ново целево ориентирано законодателство, определящо максимални национални тавани на емисиите за ключови замърсители, но оставящо на държавите членки свободата да избират как да постигнат необходимото намаляване;
- завършване, преразглеждане или актуализиране на съществуващите законодателни програми;
- въвеждане на много нови инструменти на политиката за опазване на околната среда, като напр. установяване отговорността на индустриалния и производствения сектори;
- ново процесуално законодателство или преразглеждане на съществуващото законодателство, укрепващо правата на гражданското общество, по-специално трите стълба от Орхус: свобода на информация, право на участие и право на достъп до правосъдие (Heu, 2007: 25-26).

Политиките на ЕС за екологична сигурност в условията на Ковид-19

Според Европейската агенция за околна среда (ЕАОС), в периода 2018-2019 г. около една четвърт от европейските граждани в градските зони са изложени на нива на замърсяване на въздуха, които надвишават стандартите за качество, а 96% от хората в ЕС, които живеят в градовете, са изложени на нива на замърсяване на въздуха, определени от СЗО като нездравословни (ЕЕА, 2019).

Основа част от заложените в Стратегия „Европа 2020“ е до 2020 г. да се:

- намалят емисиите на парникови газове с най-малко 20%;
- увеличи делът на възобновяемите енергии до 20%;
- повиши енергийната ефективност с 20%.

Европейската схема за търговия с емисии (ЕСТЕ) е главен механизъм в политиката на ЕС в борбата с климатичните промени. Тази схема е ключов инструмент за ефективно редуциране на емисиите от парникови газове, генерирани от промишлеността, вкл. и от авиационния сектор. До 2020 г. тя трябваше да доведе до намаляване на емисиите парникови газове с 21% в сравнение с нивата от 2005 г. ЕСТЕ е система на принципа „таван и търговия“: тя поставя таван на общото количество позволени емисии, като в границите на този таван разрешава на участниците да продават или купуват разрешителни според нужди си, така че да намалят емисиите на поносима цена (Хаджиева, 2011: 39-40) Законодателната рамка на ЕСТЕ е ревизирана през 2018 г., за да осигури намаляване на емисиите в подкрепа на целта на ЕС за намаляване на емисиите до 2030 г. (от -40% спрямо нивото от 1990 г.) и като част от приноса на ЕС към Парижкото споразумение.

Съгласно Европейския зелен пакт, през септември 2020 г. ЕК представя план за оценка на въздействието за увеличаване на целта, свързана с нетните емисии на парникови газове в ЕС, до поне 55% до 2030 г. До юли 2021 г. ЕК следва да представи законодателни предложения за изпълнение на новата цел, включително преразглеждане и евентуално разширяване на обхвата на ЕСТЕ.

Пандемията Ковид-19 допълнително подчертава взаимовръзките между природните и обществените системи: устойчивостта на обществото зависи от устойчива система за подпомагане на околната среда. Наложените ограничителни мерки и затваряния по време на пандемията Ковид-19 имат някои преки, краткосрочни, положителни въздействия върху околната среда, особено по отношение на емисиите и качеството на въздуха, въпреки че те вероятно ще бъдат временни.

Кризата с Ковид-19 има пряко въздействие върху използването на енергия и емисиите на парникови газове както на глобално, така и на равнище ЕС. Прогнозата на ЕК за 2020 г. предвиждаше свиване на БВП от 7,6% за ЕС като цяло. Поради ефекта на Ковид-19 върху икономиката, през 2020 г. се отчита безпрецедентно намаляване на емисиите на парникови газове в ЕС в сравнение с 2019 г. Международният съюз за автомобилен транспорт отчита 57% спад в оборота от пътнически транспортни дейности в Европа за 2020 г. в сравнение с предходната година. Що се отнася до въздушния транспорт, данните от Международната асоциация за въздушен транспорт показват спад от 65,2% на въздушните пътнически километри в Европа до края на м. юли 2020 г., в сравнение със същия период през 2019 г. Тези цифри сочат към значителен спад на емисиите на парникови газове от транспорта през 2020 г.

Според първоначалните оценки на Международната агенция за енергетика, глобалното търсене на енергия през 2020 г. спада с около 6%. Следователно силното свиване на БВП и потреблението на енергия може да изиграят важна роля в постигането на целта на ЕС от 20% за възобновяеми енергийни източници и за подобряване на енергийната ефективност с 20% през 2020 г. (ЕЕА, 2021).

През 2019 г. е приета Директива (ЕС) 2019/904 относно намаляването на въздействието на определени пластмасови продукти върху околната среда. До 3 юли 2021 г. Директивата се въвежда в законодателството на държавите членки.

В периода 2021-2030 г. е актуална Осма екологична програма за действие, в която са заложили шест тематични приоритетни цели:

- климатична неутралност;
- адаптиране и устойчивост на климатичните промени и на други екологични рискове;
- опазване и възстановяване на биологичното разнообразие и екосистемите;
- циркулираща икономика и модел на растеж с възстановяване, в който икономическият растеж се отделя от използването на невъзобновяеми ресурси и деградацията на околната среда;

- нулево замърсяване и свободна от токсини околна среда;
- намаляване на натиска върху околната среда от страна на производство и потребление.

Шестте тематични приоритетни цели са в синхрон с инициативите за действия в областта на климата в рамките на Европейския зелен пакт. Предложението на ЕК е да се създаде европейски законодателен акт за климата, което да направи законово регламентирано превръщането на икономиката и обществото на Европа в неутрални по отношение на климата до 2050 г.

Друг важен политически документ, който да бъде приет в рамките на Европейския зелен пакт, е Европейски пакт за климата. Чрез него ще се даде възможност на националните, регионалните и местните органи, предприятията, профсъюзите, организациите на гражданското общество, образователните институции, организациите за научноизследователска дейност и иновации, потребителските групи и отделните граждани да изразят своето мнение и да разработват нови действия в областта на климата, да обменят информация, да започват дейности на местно равнище и да представят решения, които могат да бъдат използвани от останалите (ЕК)

На 24 февруари 2021 г. ЕК приема още един нов документ – Стратегия на ЕС за адаптиране към изменението на климата. Четири принципни цели са заложи в стратегията:

- по-интелигентно адаптиране;
- по-бързо адаптиране;
- по-системно адаптиране;
- засилване на международните действия за адаптиране към климатичните промени.

Заклучение

Дори и в условията на пандемична криза политиките на ЕС за екологична сигурност не спират да се развиват и усъвършенстват. През новия програмен период 2021-2027 г. над 350 млрд. евро от бюджета на ЕС са предназначени за устойчиво използване на

природните ресурси и за опазване на околната среда. Съюзът осъзнава жизненоважното място на екологичната сигурност и насочва огромна част от ресурсите си – финансови, човешки, административни и др. – за гарантиране на екологичната сигурност, а оттам и на устойчивото развитие на околната среда.

Литература

- Велев, С. (2015). *Екологична сигурност*. София: Военна академия “Г. С. Раковски”.
- Владимиров, Л. (2006). Риск информационна среда. *Годишник на Варненски свободен университет “Черноризец Храбър”*, XII, 233-287.
- Ненова, А. (2008). *Екологична сигурност*. Част 1. Същност, роля и значение. Научни трудове на Русенския университет, 47(1.2), 111-115.
- Томов, В., & Владимиров, Л. (2007). Рискметрия в екологичната сигурност. В: *Сборник доклади на Юбилейна научна конференция “95 години ВА “Г.С. Раковски”*, 4. 4. София, 46-54.
- Томов, В., Христов, П., & Ненова, А. (2007). *Екологична сигурност*. Варна: Варненски свободен университет “Черноризец Храбър”.
- Хаджиева, В. (2011). Борсовата търговия с въглеродни емисии – условие за устойчива икономика. *Екологизация*, 36-43.
- Glenn, J.C., Gordon, T.J. & Perelet, R. (1998). *Defining Environmental Security: Implications for the U.S. Army*. Army Environmental Policy Institute, AEPI-IFP-1298.
<https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA593191.pdf>.
- Hey, Ch. (2007) *EU Environmental Policies: A short history of the policy strategies*, 18-30. http://aei.pitt.edu/98675/1/environ_policies...pdf.
- Kostova, Pr., & Sidova, D. (2019). Ecological Security and Environmental Security – Similarities and Differences. *IV International Scientific Conference “ConfSec 2020”*, 1(6), Scientific Technical Union of Mechanical Engineering “Industry-4.0”, 25-28.
- EEA. (2021). COVID-19 and Europe’s environment: impacts of a global pandemic. <https://www.eea.europa.eu/publications/covid-19-and-europe-s/covid-19-and-europes-environment> (23.05.2021).

Европейска комисия (п.а.) Енергетика, изменение на климата, околна среда/ Действия по климата/ *Действията на ЕС в областта на климата и Европейският зелен пакт*.
https://ec.europa.eu/clima/policies/eu-climate-action/pact_bg
(23.06.2021).

ЕЕА. (2019). *Outdoor air quality in urban areas*.
<https://www.eea.europa.eu/airs/2018/environment-and-health/outdoor-air-quality-urban-areas> (23.05.2021).

Документы Российского Законодательства. (2002). Федеральный закон “Об охране окружающей среды”.
<https://dokumenty24.ru/zakony-rf/ob-okhrane-okruzhaiushchei-sredy/item/208-glava-1.html> (19.05.2021).

Вълкана Соколова и Юлиана Хаджичонева

Бизнесът и управлението на кризите

Business and Crisis Management

Резюме: Актуалният въпрос за обществото и бизнеса днес касае продължителността и справянето със здравната и икономическата криза, породени от Ковид-19. Успехът в управлението на кризата на глобално и национално ниво задава рамката, в която бизнесът вписва своите управленски подходи и решения. Целта на настоящото изследване е да обхване и двете тенденции, като открие и обобщи важните за бизнеса развития в сферата на общественото здраве, от една страна, и от друга, управленските практики за преодоляване на заплахите, рисковете и несигурността на бизнес средата. Изследването показва, че за голяма част от бизнеса настоящият кризисен период налага подчертано стратегическа ориентация на управленските действия и мерки. Застъпени са различни бизнес модели за управление на кризата, както и периодите, отразяващи значителни промени в очакванията за продължителността на пандемията и въздействието ѝ върху пазарите и бизнеса. Представена е стратегията за управление на кризата на българска компания, характеризираща се с бързина на реакцията и навременна адаптивност към рязката промяна в бизнес средата, наложена от Ковид-19.

Ключови думи: управление, бизнес развитие, криза, пандемия, Ковид-19

Abstract: Duration and management of the health and economic crisis caused by Covid-19 are current issues for society and business nowadays. Success in crisis management at global and national levels sets the framework in which businesses incorporate their management approaches and decisions. This study aims to cover both trends by highlighting and summarising developments in public health, which are important for the business, on one hand, and on the other, management practices to

overcome the threats, risks, and uncertainties of the business context. The study showed that for many businesses the current crisis period requires a strong strategic orientation of management actions and measures. Various business models for crisis management are discussed, as well as periods reflecting significant changes in expectations about the duration of the pandemic and its impact on markets and business. The crisis management strategy of a Bulgarian company is presented, characterised by speed of reaction and timely adaptability to the sharp change in the business environment imposed by Covid-19.

Keywords: management, business development, crisis, pandemic, Covid-19

Идва ли краят на здравната и на икономическата криза, породени от Ковид-19? Глобалната икономика не познава нито толкова резки колебания в брутния вътрешен продукт (БВП), нито толкова силни скокове в несигурността на бизнес средата от Втората световна война насам. Това, което прави това събитие особено необичайно е неговият безпрецедентен темп и мащаб, съчетани със засилване на тенденциите. Днешната реалност не е създадена от криза на ликвидността, за разлика от финансовата и икономическа криза от 2008 г., която засегна редица компании, индустриални сектори и икономики, и доведе до множество реструктурирания. Днес икономическата ситуация е белязана от всеобхватните и широко наложени блокажи, предизвикани от скоростното разпространение на вируса, и свързаните с тях промени в поведението на пазарите и бизнеса. В същото време чрез значителното ускоряване на темпа на дигитализация и електронна търговия, настоящата криза закрепя и дори засили позициите на лидерите в индустриите, и постави пред сериозни изпитания изоставащите играчи.

Повече от година след появата на Ковид-19 светът продължава борбата. Независимо от това, че несигурността остава на доста по-високи нива от нормалните, оптимизмът все пак нараства. Въпреки новите огнища и вариации, напредъкът във ваксинацията в световен мащаб дава надежда, че краят на пандемията е близък.

Спадът на случаите на заразяване в по-голямата част от света сигнализира напоследък за успех на предприетите мерки. Ваксините се налагат като ефективно средство и се разпространяват, подобрявайки ситуацията в много региони по света. Предаването на вируса и смъртните случаи от Ковид-19 обаче остават реални и сравнително високи, а наред с неравния достъп до ваксини, все още заплашват да отменят постигнатото.

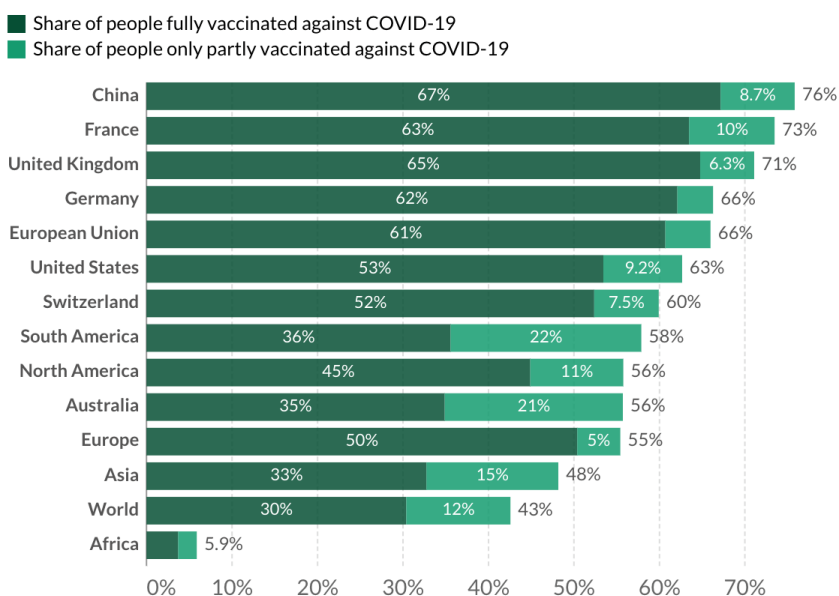
Успехът в глобален, регионален и национален план в управлението на здравната и икономическата криза, породени от пандемията от Ковид-19, предполага справянето на бизнеса, от една страна, но от друга, успехът на бизнеса във времена на криза се обуславя от динамиката на вътрешната му бизнес среда и управленските подходи и решения. Тук визираме: (1) подготовката на бизнеса за управление на кризи (информираност, мерки за превенция, кризисни планове в действие), (2) реакцията на бизнеса (навременност, проактивност, комуникативност по време на кризата) и (3) поуките (осмисляне и изграждане на цялостна система и стратегия за управление на кризи, част от дейностите в посткризисен период). Оттук произтича и целта на настоящата работа да изследва предпоставките във външната бизнес среда за излизане от кризисната ситуация и предприетите действия, и управленски решения на бизнеса, за блокиране или редуциране на заплахите и ново корпоративно и бизнес стратегиране.

И така, към средата на 2021 г. наблюдаваме няколко важни развития в сферата на общественото здраве, които можем да обобщим по следния начин:

Ваксините действат. Все повече проучвания показват, че ваксините са ефективни. Последните данни от Израел и Обединеното кралство потвърждават резултатите от клиничните изпитвания, като показват значително намаляване на хоспитализациите и смъртните случаи (Wise, 2021; Mueller, 2021). Ваксините вероятно значително намаляват предаването, макар и не в същата степен, в която предотвратяват тежко заболяване (Centers for Disease Control and Prevention, 2021a).

Разпространението на ваксините се подобрява. Към средата на м. март 2021 г. във Великобритания са били налични 39 дози на 100 души

от общото население, а за САЩ и Европейския съюз са съответно 33 и 12 на 100 (Our World in Data, 2021). Подобрява се и нагласата на населението относно поставянето на ваксини (Smith, 2021). На Фигура 1 е представена извадка на дела от населението, ваксинирано напълно и частично срещу Ковид-19, от която е видно твърде неравномерното разпространение на ваксинацията по света. Докато в Европейския съюз (ЕС) ваксинацията обхваща над 66% от населението, а в Австралия, Северна и Южна Америка делът на ваксинираните надхвърля 55%, то в Африка ваксинираното население е под 6%. В същото време държави-членки на ЕС (България и Румъния) не успяват да използват наличните ваксини, продават или унищожават ваксини с изтекъл срок на годност (DW, 2021).

Фигура 1. Дял на населението, ваксинирано срещу Ковид-19 към 15.09.2021 г.

Бележка: В тъмно зелено – дял на населението, което е напълно ваксинирано срещу Ковид-19. В светло зелено – дял на населението, което само частично е ваксинирано срещу Ковид-19.

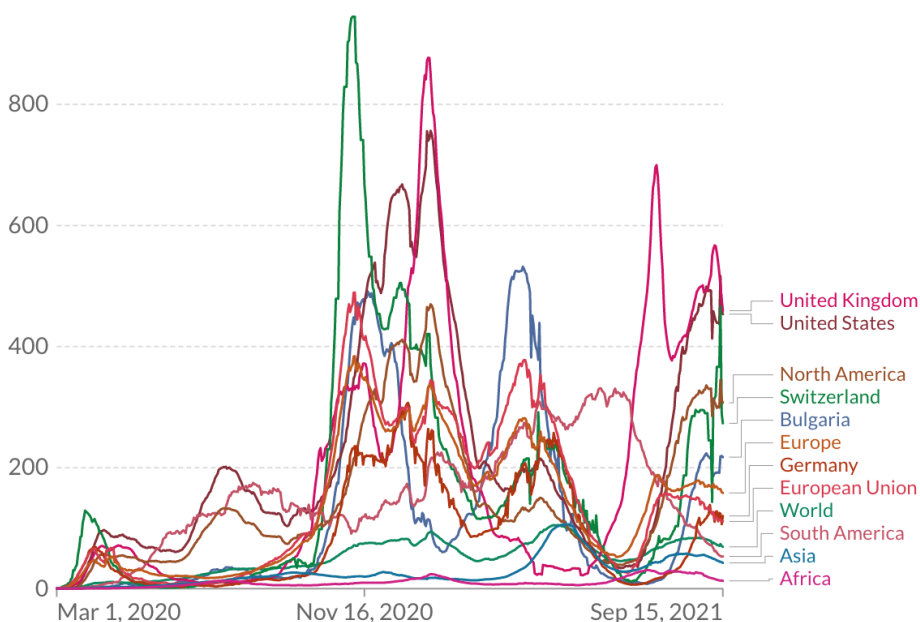
Източник: Our World in Data (2021).

Идват нови ваксини. Ваксината на Johnson&Johnson изглежда дава много добри резултати срещу тежката форма на Ковид-19 и получи разрешение за спешна употреба в САЩ (US FDA, 2021). Сега ваксината на Novavax е във фаза III на изпитвания, а предварителните резултати показват ефективност от 90,4%. От изпитванията става ясно, че след поставянето на втората доза са отчетени 90% по-малко заболявания от коронавируса. Защитата е 100% срещу средно тежко и тежко протичане на болестта. В третата фаза от клиничните тестове на препарата, проведена на 119 локации в САЩ и Мексико, са участвали 29 960 души (Taylor, 2021). Очевидно, Обединеното кралство и САЩ се очертава да имат достатъчно дози, за да ваксинират населението до края на второто тримесечие на 2021 г., а Европа се очаква да постигне същия напредък до края на третото тримесечие на годината. Освен това, ваксинирането на деца на възраст над 12 години са в ход, а новите проучвания върху бебета и деца над 6 месеца изследват възможността за педиатрична ваксинация (Lotfus, 2021).

Новите случаи на заразяване и смъртните случаи от Ковид-19 са по-малко, но все още остават сравнително много. Новите случаи, хоспитализациите и смъртните случаи спадат драстично – съответно със 79% и 89%, в САЩ и Обединеното кралство в началото на 2021 (Allen et al., 2021). Смъртността в САЩ обаче е средно 1000 души на ден, многократно по-висока от средната дневна смъртност от грип (Centers for Disease Control and Prevention, 2021b; 2021c). Голяма част от спада в Европа се дължи на стриктни ограничения, въпреки че мерките са все по-трудни за постигане и затрудняват множество европейски държави. Отчетените пикове обаче в месеците септември-декември 2020 започват да се наблюдават от септември 2021, макар и в значително по-малка степен приоритетно (Фигура 2).

Все по-ясно е, че по-заразните щамове са обезпокоителни и могат да предизвикат нови вълни на зараза и да наложат нови мерки през следващите месеци. Обединеното кралство продължи мерките от юни 2021 поради нарастване на потвърдените случаи от щама. В САЩ и някои части от Европейския съюз също се

наблюдава нарастващо разпространение на нови мутации (напр. в Португалия). Потенциалът за нови вълни от зараза в САЩ и продължаващо разпространение в Европа през следващите месеци е реален (ECDC, 2021).

Фигура 2. Нови потвърдени случаи на Ковид-19 на 1 млн.

Източник: Our World in Data (2021).

Ефикасността на ваксините може да намалее при новите щамове или да се стигне до повторна инфекция. Данните от изпитването на ваксината на AstraZeneca в Южна Африка подчертават възможността за новите щамове на Ковид-19 като B.1.351 и P.1 да намалят ефикасността на ваксините (Shabhir et al., 2021). Други данни за ваксини, включително тези от Novavax и Johnson&Johnson, показват също намаляване на ефикасността, особено срещу тежко заболяване, причинено от тези варианти (Zimmer et al., 2021). Има и ранни доказателства за мутации, възникващи независимо в Съединените щати, които могат да намалят ефикасността на ваксините (Abc7ny, 2021). Ако тези резултати се задържат, разпространението на щамове,

срещу които съществуващите ваксини са значително по-малко ефективни, би представлявало значителен риск за живота и би могло да забави края на пандемията.

Двете крайни точки на пандемията, преход към нормалност и имунитет на населението, могат да изглеждат по различен начин в различните краища на света. Преходът включва поредица от стъпки, които постепенно нормализират и ще нормализират различните аспекти на социалния и икономическия живот. Редът и темпото на тези ходове варира в зависимост от географското местоположение. Не навсякъде веднага може да се възобнови предпандемичната динамика, по-скоро е забележима промяната в повечето от социално-икономическите дейности, напр. връщане към обучение в училищата и университетите, намаляване на ограниченията за работата на барове и ресторанти, разрешаване на повече събирания с по-големи групи хора, възобновяване или възстановяване изцяло на офисната работа, намаляване или пълно отпадане на ограниченията за междурегионални и международни пътувания, и т.н.

За голяма част от бизнеса този кризисен период е подчертано стратегически ориентиран – действията, които предприема по време на пандемията, а и в следващите месеци, определят пътя на компаниите към оцеляване, възстановяване или развитие. Като се има предвид, че кризисните изходи често рестартират конкурентната среда, те представляват ключови възможности за изпреварване на тенденциите и увеличаване на дистанцията спрямо конкурентните играчи. Проучване на McKinsey (Diedrich et al., 2021) показва, че инерцията, която бизнесът набира през първите 18 месеца от кризата може да го държи много години напред. Поради тази причина, стратегическото планиране за настоящата и следващите години трябва да осигури това, от което бизнесът се нуждае, като измисли, реши и изпълни планове за действие, с които да надхвърли типичния годишен растеж.

Дори да са налице съмнения относно това дали бизнесът може да установи ясна посока за най-важните кризисни ходове на управление като подход и скорост на преразпределение на

ресурсите, реструктуриране и реорганизиране, мащаб и ориентация на стратегическите инициативи или ниво на диференциация, трябва да се действа без закъснение. Много компании се наложи да преразгледат процеса на разработване на стратегии из основи, за да гарантират, че излизането им от кризата от Ковид-19 се осъществява по адекватен на кризисната ситуация начин. Във всички случаи обаче е необходимо да се поддържа „машината“ работеща, но в същото време да се намери начин да се дадат отговори на най-належащите управленски и стратегически въпроси, било то да се идентифицират нови стълбове за растеж за бъдещото бизнес портфолио, да се създадат пробивни бизнес и пазарни стратегии в приоритетни области или проактивно да се формира развитието на организационната структура, да се предприемат мерки за защитата на служителите, така че да се осигури непрекъсваемостта на производството.

Такъв пример за бърза реакция и адаптивност към рязката промяна в бизнес средата вследствие на Ковид-19 е българската компания „Фикосота“. Мениджмънтът на компанията предприема стратегически ход със създаването на нов отдел „Business Excellence“ („Бизнес съвършенство“) през март 2020 г. Целта му е да осъществява проучвания и прилага *'best practices'* (най-добрите практики) за стратегическо развитие на компанията. Първите дейности на екипа са насочени към анализ на ролята в компанията, с което да се оптимизира режима на работа в новосъздадената ситуация. Бързо се въвежда работа от вкъщи за 70% от служителите на компанията. Производството и логистиката остават с непроменен режим на работа, но с подsigуряване на необходимия служебен транспорт, така че да се избегне засичане на екипите. През юни 2020 г. режимът на работа се нормализира поради малкото случаи на Ковид-19 в компанията, но се въвежда регулярно тестване за заразяване на служителите с вируса. В началото на новата вълна през есента на 2020 г. се въвеждат нови мерки за сигурността и здравето на служителите. Част от тях са познати като „*правилото за трите „Д“*“ (дисциплина, дистанция, дезинфекция).

Предприетите от компанията мерки могат да бъдат обединени в

няколко направления: (1) *информирание* на служителите (ежедневен бюлетин „*Фикосота дейли*“ с информация за текущата ситуация, мерки и други важни въпроси във връзка с пандемията; гореща линия за помощ на служителите в случай на зараза), (2) *проверяване* на здравния статус (30% от служителите се тестват с PCR ежеседмично), (3) *въвеждане* на ясни правила на *организиране* на дейността (правила за работа и придвижване в офисите и между етажите на офисите, в асансьорите и общите помещения, въвежда се т. нар. „*пашкулен модел на работа*“ чрез организиране на дейностите в малки групи от служители; индивидуални планове за движение на служителите в производството – разделени потоци на движение на хората и на смените; спазване на препоръчителната дистанция на работните места; гъвкава схема за дистанционна работа; увеличаване на бройката на служебния транспорт за работещите в производството, за да се разреждат екипите; (4) *предпазване* на служителите и хигиена на помещенията и превозните средства (ежеседмично всички служители получават предпазни маски и дезинфектанти; ежедневна дезинфекция на всички общи пространства и всички служебни превози). По този начин компанията подsigурява непрекъсваемостта на производствения процес, така че да продължава да предлага продуктовата си гама, която покрива базисни потребности на потребителите и за която търсенето не спада по време на криза, в обеми и ценови диапазони в съответствие с пазара. Вследствие от предприетите управленски мерки не само, че оборотът на компанията не намалява и печалбите са осигурени, но и нивата са по-високи от предходната година (Майер, 2020). Компанията е пример за навременна и адекватна на кризата управленска реакция, а бизнес резултатите го потвърждават.

На световната икономическа сцена, фондовите борси, които се възстановиха бързо от първоначалния спад, са показателен пример за адаптация към настоящата кризисна ситуация, но и за проследяване на перспективите за бизнес развитие. Измервайки пулса на икономиката, те се явяват „предсказатели“ на дългосрочните тенденции. Обединявайки очакванията на

инвеститорите за бъдещето, те са мощни индикатори за това, което предстои. Към края на май 2021 г. капиталовите пазари нараснаха с около 25% в сравнение с предкризисния период. Някои първоначални анализи на S&P Global (2021) за дългосрочна печалба разкриват силна връзка между историческите очаквания на фондовия пазар и начина, по който се развиха основните трендове. При сравняване на прогнозираните нива на икономическа печалба въз основа на пазарните оценки за 2011 г. с икономическата печалба¹, която секторите всъщност са генерирали осем години по-късно, се установява, че пазарите през посочената година са били „прави“ за парите при прогнозирането на тенденциите, които ще имат най-голямо влияние върху производителността на индустрията. И в настоящата криза, основните тенденции се ускориха, тласкайки някои компании напред с рекордна скорост, докато други не съумяха да реагират навреме с адекватно управление на кризата.

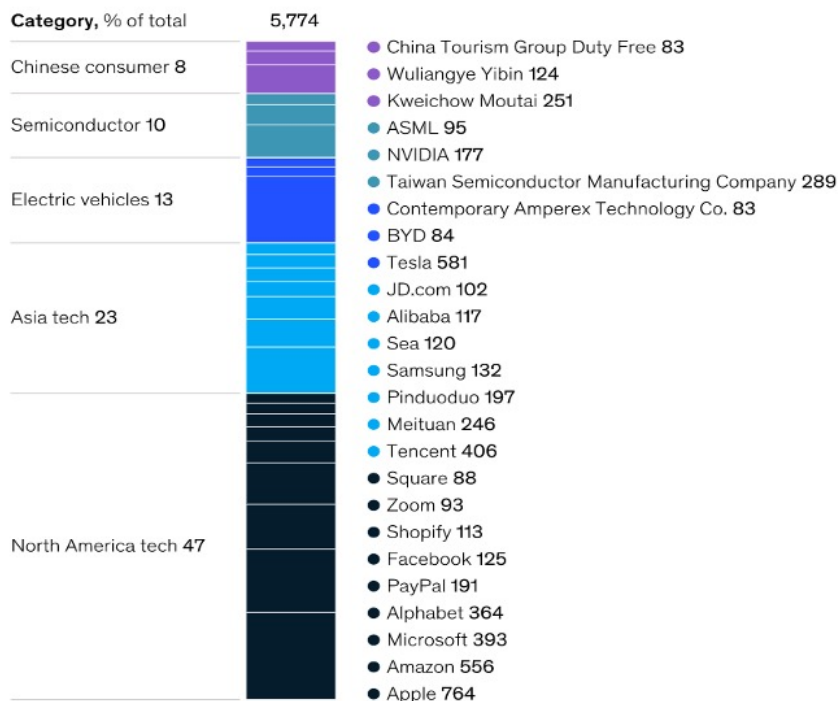
Кризата от изминалата година на Ковид-19 може да се систематизира в четири отделни периода, отразяващи значителни промени в очакванията относно продължителността на пандемията и нейното въздействие върху пазарите и бизнеса (Bradley&Stumpner, 2021). *Период 1*, който обхваща приблизително първия месец на кризата, отчита исторически големи и резки спадове във всички сектори на икономиката. В началото на пандемията всички новини бяха негативни, а несигурността изключително висока. След средата на март 2020 г. вече се наблюдаваха масови интервенции на правителствата, които започнаха да реагират със стимулиращи пакети без прецедент, а до началото на м. юни 2020 г. (*Период 2*) някои икономически сектори като фармацевтиката и биотехнологиите възстановиха напълно пазарните си загуби. Възстановяването обаче далеч не беше равномерно и много индустрии – космонавтиката, въздухоплаването и пътуванията, банковото дело, застраховането, петролът и природният газ – останаха значително под пиковите си от предпандемичния период. През средата на годината (*Период 3*) тази

¹ Измерено в дългосрочен план на въздействие 'long-term-implied' (LTI).

дисперсия нарасна, като високоефективните бизнеси започнаха да печелят добре и разшириха лидерството си в изоставащите индустрии. Седем месеца след като пазарите достигнаха дъното, почти половината от секторите се възстановиха напълно, въпреки че банковото дело остана с 19% под максимума от преди Ковид-19, което показва опасения за здравето на икономиките в по-общ план. И накрая, в *Период 4*, от края на октомври 2020 г. понастоящем, новините за предстоящи ваксини доведоха до очакване на възстановяване, като най-засегнатите индустрии частично възвърнаха пазарните си загуби, докато тези, които процъфтяваха през пандемията продължиха да напредват значително. Докато средната възвръщаемост нарастваше при всеки следващ период, разликата между секторите с най-добри и с най-лоши резултати също нарастваше, от 27 процентни пункта в средата на март 2020 г. до 80 процентни пункта днес – най-големият в новата икономическа история.

Видно е огромното объркване и радикални промени, предизвикани от безпрецедентната криза за обществата, икономиките, бизнеса. И все пак, изминалата година на капиталовите пазари показва също устойчивост и надежда, предлагайки обещание за нов растеж и нова динамика. От анализа на пазарните колебания се очертават три ключови групи: (1) нова група *изключително добри бизнеси*, променящи правилата на играта; (2) пандемията послужи като *ускорител* на съществуващите тенденции за определени бизнеси; и (3) компаниите, които са готови да *управляват* тези тенденции, разширяват бизнес възможностите си.

През последната година 25 компании отбелязват печалби от пазарната капитализация. Те заедно добавят стойност от 5,8 трилиона долара при средно увеличение от 231 милиарда долара (Фигура 3). Като се има предвид, че общият пазар се е увеличил с 14 трилиона долара през последните 12 месеца, тези 25 компании представляват огромен дял с 40% от общите печалби.

Фигура 3. Пазарна капитализация на компаниите за 2020 г.

Източник: Bradley&Stumpner (2021).

В четири секторни категории попадат 22 от 25 компании: северноамерикански технологични компании, китайски и азиатски технологични компании, компании за производство на електрически превозни средства и компании за производство на полупроводници. Останалите три компании от изследваната група са в сферата на потребителското търсене, което е значително на китайския пазар. При по-детайлна разбивка, можем да видим и по-конкретни тенденции, напр. три компании – Square, Shopify и PayPal, революционизират доминирания от банките свят на плащанията чрез мащабно дигитализиране. Повечето от тези компании са имали високи (мега) капитализации преди кризата, но 11 са започнали с пазарна стойност от под 100 милиарда долара. Много от тях се оказват в епицентъра на действащите сили, напр. Zoom, компания, която завладя пазарите по целия свят, добави 93 милиарда долара

към пазарната си стойност през последната година. Други 28 компании спечелиха над 50 милиарда долара пазарна капитализация. Много от тях са в същите четири сектора като водещите 22 компании, заедно с компании, пряко облагодетелствани от търсенето, свързано с пандемията като тези, които участват в лечението и тестването на Ковид-19, дигитални развлечения и електронна търговия. Общо, 28-те компании увеличават стойността си с 1,8 трилиона долара.

При поглед върху тенденциите, движещи икономиките днес, се наблюдава *бизнес модел на голямото ускорение*: малко нови тенденции се появиха през изминалата година и още по-малко обърнаха посоката, но много от присъстващите преди пандемията преживяха драматични скокове. Онлайн пазаруването, дистанционното образование, телемедицината и дори геополитическото напрежение не са нови, но кризата с Ковид-19 засили тези сили като „земетресение, освобождаващо задържана енергия“. Подобен пример в сферата на електронната търговия от българския пазар с иновативен бизнес модел, насочен към технологично лидерство, е компанията eBag (Hadjitchoneva et al., 2021), която през 2020 г. генерира приходи от над 200% спрямо предходния отчетен период, през настоящата година продажбите се очаква най-малко да се удвоят, а през следващата година да достигнат и дори надхвърлят 100 млн. лева годишни приходи.

Подобно ускорение се отразява на пазарната стойност, генерирана от различните сектори. Големите победители по времето на пандемията вече бяха на върха на вълната. Сред секторите начело бяха и електрониката, високите технологии и медицинските технологии, когато кризата от Ковид-19 им даде допълнителен тласък. От друга страна, слабите пазарни показатели на банките се влошиха от пандемията, както е случаят и с телекомуникационната и с енергийната индустрия. Туристическият сектор и свързаната с него самолетна индустрия също пострада от ситуацията. Над 22 милиона души в ЕС работят в сектора на туризма, което наложи предприемането на допълнителни мерки за неговото спасяване. Прие се резолюция за транспорта и туризма

през 2020 г., с която се призова за допълнителни действия за подкрепа на малкия бизнес, засегнат от кризата, както и за отделен бюджет за помощ на сектора.

Друг модел, който е актуален за бизнеса днес е *разширяването на пазарите*, съответно на потенциалните клиенти. Докато средното съотношение между цена и печалба остава почти равномерно през последната година, организациите с най-високи резултати от изпълнението, които вече са постигнали висока средна стойност от 25 пъти между цена и печалба успяват да го увеличат до 40 пъти (S&P Global, 2021).

Същите сили, увеличаващи разликата между секторите, усилват и разликите в секторите, най-вече защото победителите продължават напред. Във всеки отделен сектор, включително тези, изправени пред значителни индустриални предизвикателства, редица компании увеличиха пазарната си стойност по време на кризата. Напр. докато ресторантьорската индустрия търси нови възможности по време на пандемията, Domino's Pizza постига обща възвръщаемост за акционерите от 26%, благодарение на технологично усъвършенствания си бизнес модел и способността да ускори доставката. По същия начин стойността на акциите на Peloton, производител на интернет велоергометри, се увеличава повече от пет пъти в момент, в който традиционните фитнес зали остават затворени. И макар да не е изненадващо, че много онлайн търговци на дребно се справят много добре през последната година, някои традиционни оператори като Target успяха да се адаптират още по-бързо към скоростно променящата се бизнес среда (Bradley&Stumpner, 2021).

В много случаи силните страни, които позволяват на компаниите да надминат своите конкуренти в сектора, са свързани с изградените вече бизнес модели. Те обаче са отворени за технологично развитие и „облекчаване“ на активите, и същевременно са подсилени от нарастващото пазарно търсене, което води до изключително успешно представяне по време на кризата. Търсенето често се повлиява пряко от мерките и политиките на интервенция в пандемичната среда (напр. определени рестрикции и налагане на

карантинен период), като променят поведението на потребителите. Все пак, бизнес развитието на производителите на електрически автомобили показва, че инерцията е в ход, но и отразява неизменно новите бизнес тенденции. Бързо нарастващото значение на устойчивото развитие може да се наблюдава и в много компании за възобновяеми енергийни източници, които осигуряват силна възвращаемост, докато същото не е приложимо за комуналните услуги и секторите на петрол и газ.

И така, през последната година фондовият пазар изпрати ясни сигнали за това накъде бизнес лидерите трябва да насочат енергията си. Бихме могли да очертаем следните по-важни насоки за бизнеса:

Визия отвъд Ковид-19. Бизнес лидерите се нуждаят от визия за бъдещето в периода на пост-Ковид-19, като изграждат различни сценарии, чрез които да анализират и отчитат продължаващата несигурност. Как ускорените тенденции, заедно с продължаващите вторични трусове на търсенето ще променят съответната индустрия? Ако секторът е блокиран за дълго време, може би е време да се помисли за промяна на индустрията или за предприемане на фундаментална промяна. Кои са новите пазарни пространства и как да предприемем стратегически ход от типа „син океан“ чрез „стойностна иновация“ (Чан Ким & Моборньо, 2006)?

Мега бизнеси на пазара. Всяка компания във всяка индустрия е необходимо да изгради разбиране за потенциалното въздействие върху бизнеса ѝ от най-големите играчи или други високи постижения. Много от тези компании са лидери на платформи и екосистеми, които при сегашните си оценки имат изключителен достъп до капитал и малко ограничения за стратегическите си възможности. По какъв начин малкият и средният бизнес изгражда своето място, каква е разликата на бизнес модела им спрямо мега бизнесите, как да развие и подсили неговото „стойностно предложение“?

Реактивност и устрем. За множество компании 2020 г. беше година на „блокиране на стратегията“. Обемите на сделките паднаха до

рекордно ниски нива. Капиталовите разходи намаляха. Този застои обаче свърши. От анализи на предишни кризи се вижда, че тласъкът, инерцията, с която една компания излиза от спад, определя хода ѝ в продължение на години: тези, които излизат силно продължават да се представят по-добре, докато закъснелите продължават да изостават. Това прави 2021 г. с огромно значение за управленската реакция и стратегическото развитие на компанията – възможност за по-бърз скок в сравнение с конкурентите.

Освен това, оформят се три ключови предпоставки за бъдещето на компаниите:

Бъдещето е технология. Почти всеки бизнес се трансформира от дигиталните технологии. Нарастващо е приложението на изкуствения интелект (ИИ) за пълноценно използване на информационните ресурси, оптимизиране на бизнес процесите и като цяло за повишаване на ефективността и подобряване на представянето на компаниите. Напр. големи индустриални организации като терминали за контейнерни превози, които работят по един и същ начин от десетилетия, вече използват нови технологии за проследяване и базирани на ИИ алгоритми за планиране и логистика, за да намалят броя на „мъртвите ходове“, които намаляват производителността на терминала. Стратегирането и ускоряването на дигиталната трансформация на компаниите вследствие от пандемията от Ковид-19 би могла да се оцени чрез различни модели, напр. модела за измерване, базиран върху четири основни компонента като навременността на реакцията за промяна, обхвата на дигиталните промени, управлението на дигиталната трансформация и нагласите при осъществяване на дигиталната трансформация, като ги поставя в една от трите групи на изоставачи компании, адаптиращи се компании или дигитални лидери (Генов & Хаджичонева, 2021).

Бъдещето е здраве. Пандемията ускори внедряването на иновативни технологии и платформи, които вече бяха в процес на разработване като ваксините, базирани на иРНК, бяха едни от тях. Стойността на държавните, филантропските и частните инвестиции в споделени платформи и трайна инфраструктура е висока, но определяща.

Споделянето на патентовани данни и нови идеи вече се счита от играчите в сферата на здравеопазването като взаимно изгодно.

Бъдещето е устойчивост. Основните институционални инвеститори потвърждават, че устойчивостта е критичен двигател на стойността. Както Лари Финк, главен изпълнителен директор на глобалния мениджър на активи BlackRock, отбелязва в писмото си до акционерите през 2021 г., че „пандемията ни постави пред такава екзистенциална криза – толкова ярко напомняне за нашата крехкост, че тя ни накара да се изправим срещу глобалната климатична заплаха, така че да помислим как тя, подобно на пандемията, ще промени живота ни.” (Fink, 2021).

Отправната точка за излизане от кризата от Ковид-19 за всяка компания безспорно ще бъде специфична за всеки контекст, изискваща уникален избор от приоритети в зависимост от водещите за индустрията тенденции. Изпреварването на индустриалните тенденции представлява единственият най-мощен лост, който мениджмънтът може да приложи за подобряване на вероятността за икономически успех (Bradley et al., 2018). Това предполага преразпределение на ресурси към печеливши сфери на растеж, преследване на сливания и придобивания за ускоряване на тези промени, и инвестиране в развитие на капацитета. Тези ходове, ориентирани към портфолиото на компаниите, обясняват 50 до 80 процента от създаването на стойността на компаниите и 80 процента от ръста им.

Кризите създават или разбиват конкурентната бизнес среда. Ето защо бързината на въвеждане и изпълнение на стратегиите са определящи за успеха на компаниите в този момент.

Една от най-големите несигурности понастоящем може да бъде определена като такава с положителен тренд. Скоростта, с която намаляват случаите на Ковид-19 и се извършва ваксинирането, предполага, че много икономики ще нараснат над нивата си от 2019 г. вероятно между третото тримесечие на 2021 г. и първото тримесечие на 2022 г. Излизането от Ковид-19 не е под въпрос; по-скоро дали икономиките ще се развият с общ темп от 20%-40%

между сегашната и следващата рецесия – диапазоните, които се наблюдават в САЩ от средата на миналия век. Разбира се, темпът на растеж е различен и специфичен в зависимост от нивото на развитие на икономиките и структурата на бизнеса. Резултатите по отношение на просперитета и създаването на стойност за бизнеса се отличават в двата сценария. Докато тази макро несигурност играе важна роля, пътят, който всеки бизнес поема, също е от значение. Не всяка компания трябва да реструктурира или реорганизира фундаментално бизнеса си, за да бъде успешна занапред, но е важно да остане реалист спрямо отправната точка и възможните ресурси, които може да използва. Индустрията и относителната позиция в нея без съмнение диктува колко силна да бъде намесата, за да се позиционира бизнеса изпреварващо спрямо тенденциите и конкуренцията. Стратегическият процес през 2021 г. е препоръчително да се придържа към: (1) *ясна посока* и осигуряване на достатъчно ресурси, (2) *калибриране*, което определя дали предприетите действия биха отговорили на целите, (3) *увереност* за пътя на увеличаване на диференциацията спрямо конкурентите.

Следователно, някои от управленските стъпки за стратегиране, които биха могли да бъдат подходящи в кризисно време включват:

Определяне на отправната точка и степента на несигурност по време на кризата и в пост-кризисния период. Анализът на „отправната точка“ се отнася както за външната, така и за вътрешната бизнес среда. Той се основава на широко обхватна аналитичност, специфични данни и надеждна информация (внимание към детайла – източници на информация, достоверност, тенденции и др.). Изследвайки компаниите през обектива на инвеститор, бизнес лидерите биха могли да идентифицират идеи и конкретни цели за постигане на по-добра бизнес стойност и по-добра възвръщаемост. Това е и базата за изграждане на *анти-кризисна стратегия на управление* като се определят рисковете, превантивните мерки, последващите действия и т.н.

Предприемчивост и набеязване на нови бизнес възможности. Новите бизнес идеи са следствие от наблюдението и анализа на

определящите за бизнес средата икономически, политически, социални и др. фактори на влияние. Биха могли да се използват разнообразни инструменти и подходи в рамките на стратегическия процес, напр. подходът „работилница за сблъсък“, така че да се прецени възможността за използване на различни тенденции в технологиите, бизнес моделите и поведението на потребителите. По този начин биха се получили прозрения за нови конкурентни предимства, подходи за растеж, хибридни форми на клиентско обслужване и преживяване, оперативни модели и пазарни експанзии. Подобен ход подпомага създаването на *стратегии за иновации и дигитално трансформиране* на бизнеса.

Изпреварване на екологичните рискове. За петролните и газовите компании изменението на климата и опасенията относно устойчивостта са източници както на потенциални рискове, така и на нови възможности. Концепцията за устойчиво развитие изисква едновременен анализ на околната среда, социалното и икономическо управление като част от стратегическото планиране. Този подход допринася за идентифицирането на противоречията в управлението и приемането на по-цялостен набор от лостове за подобряване на резултатите. Екипното обсъждане на реалните стратегически алтернативи подкрепя обективността на стратегическия избор, доверието и подкрепата за осъществяването на промяната и постигането на по-добри и по-бързи резултати.

Следователно, кризата от Ковид-19 ускори бизнес процесите и промените. Пандемията не само доведе до възхода на дистанционната работа и растежа на пазара за електронна търговия, но и улесни приемането от бизнеса на новите технологии, изкуствения интелект, автоматизацията на операциите, когнитивния ангажимент и комуникация. Тези новости трябва да се отчетат и да се планира необходимото организационно реструктуриране, опростяването и оптимизирането на бизнес процесите, автоматизирането на вземането на решения, хибридните форми на работа и обслужване на клиенти. Изминалата година на капиталовите пазари се очертаха насоките и темповете на промяна. По този начин се скъси периода от време за подготовка на

компаниите за промяната, което наложи ново темпо на стратегическите трансформации. Междувременно, нарастващото различие между отделните компании подчерта реалността, че макар всяка криза да води до победители и губещи, икономическите шокове създават множество възможности за напредък на онези, които действат смело и предприемчиво, и които знаят и умеят да управляват кризата в нейните различни стадии (предкризисен, кризисен и посткризисен).

Литература

- Генов, Г., & Хаджичонева, Ю. (2021). Дигиталната трансформация на бизнеса: въздействието от Ковид-19. *Икономика и бизнес в постпандемичния свят*. София: НБУ.
- Стайкова, Е. (2020). *Градски политики и местна демокрация в началото на XXI век*. София: НБУ.
- DW. (2021). *Чужди медии: В България унищожават ваксини*. Дойче веле, 02 юли. <https://p.dw.com/p/3vvTs>.
- ЕП. (2021). *COVID-19: подкрепа от ЕС за туризма*. <https://www.europarl.europa.eu/news/bg/headlines/society/20200429STO78175/covid-19-podkrepa-ot-es-za-turizma>.
- Майер, М. (2020). Трите „Д“ на Красен Кюркчиев и мерките на „Фикосота“ срещу Ковид-19“. *Форбс България*, 15 октомври, <https://forbesbulgaria.com/2020/10/15/%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8-%D0%B2-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%82-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BD-%D0%BA%D1%8E%D1%80%D0%BA%D1%87%D0%B8%D0%B5%D0%B2/>.
- Чан Ким, У., & Моборньо, Р. (2006). *Стратегията „Син океан“: Как да създаваме неоспоримо пазарно пространство и да обезсилваме конкуренцията*. София: Локус.
- Abc7ny. (2021). *Coronavirus vaccine updates: Scientists concerned over New York's 'escape variant'*. <https://abc7ny.com/escape-variant-covid-vaccine-president-joe-biden-tsa/10418876/>.
- Allen, J. et al. (2021). *Coronavirus in the U.S.: Latest map and case count*. *New York Times*. [nytimes.com](https://www.nytimes.com).

- Bradley, C., Hirt, M., & Smit, S. (2018). *Strategy Beyond the Hockey Stick: People, Probabilities, and Big Moves to Beat the Odds*. Wiley.
- Bradley, C., & Stumpner P. (2021). *The impact of COVID-19 on capital markets, one year in*. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/the-impact-of-covid-19-on-capital-markets-one-year-in>.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2021a). *Science brief: Background rationale and evidence for public health recommendations for fully vaccinated people*. [cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/science/science-briefs/fully-vaccinated-people.html](https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/science/science-briefs/fully-vaccinated-people.html).
- Centers for Disease Control and Prevention. (2021b). *COVID data tracker*. [cdc.gov](https://www.cdc.gov).
- Centers for Disease Control and Prevention. (2021c). *Weekly U.S. influenza surveillance report*. [cdc.gov](https://www.cdc.gov).
- Diedrich, D., Northcote, N., Roder T., & Sauer-Sidor, K. (2021). *Strategic resilience during the COVID-19 crisis*. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/strategic-resilience-during-the-covid-19-crisis>.
- European Centre for Disease Prevention and Control (ECDC). (2021). *Risk assessment: SARS-CoV-2 – increased circulation of variants of concern and vaccine rollout in the EU/EEA*. <https://www.ecdc.europa.eu/en/publications-data/covid-19-risk-assessment-variants-vaccine-fourteenth-update-february-2021>.
- Fink, L. (2021). *Larry Fink's 2021 letter to CEOs*. <https://www.blackrock.com/corporate/investor-relations/larry-fink-ceo-letter>.
- Hadjitchoneva, J., Ruff, C., Ruiz, M., & Matheu, A. (2021). The use of artificial intelligence in the online retail sector: the case of the eBag supermarket. *2021 16th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)*, 1-8, doi: 10.23919/CISTI52073.2021.9476484.
- Haider, A. (2021). *Zoom's post-pandemic future draws mixed reactions from analysts*. <https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/latest-news-headlines/zoom-s-post-pandemic-future-draws-mixed-reactions-from-analysts-64813779>.
- Laczkowski, K. (2021). *Why your COVID-19 exit needs 'strategy inserts'*. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and->

- corporate-finance/our-insights/why-your-covid-19-exit-needs-strategy-inserts.
- Loftus, P. (2021). Moderna is testing its COVID-19 vaccine on young children. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/moderna-is-testing-its-covid-19-vaccine-on-young-children-11615892416>.
- Mueller, B. (2021). Vaccines sharply cut coronavirus hospitalization, U.K. studies show. *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/02/22/world/europe/vaccine-studies-UK-hospital.html>.
- Novavax. (2021). *COVID-19 vaccine demonstrates 89.3% efficacy in UK Phase 3 trial*. <https://ir.novavax.com/2021-01-28-Novavax-COVID-19-Vaccine-Demonstrates-89-3-Efficacy-in-UK-Phase-3-Trial>.
- Our World in Data. (2021). *Coronavirus Pandemic (COVID-19)*. <https://ourworldindata.org/coronavirus>.
- S&P Global. (2021). *Global Market Ratings & Corporate Performance Analytics*. <https://www.spglobal.com/en/>
- Shahmir, M. (2021). Efficacy of the ChAdOx1 nCoV-19 Covid-19 vaccine against the B.1.351 variant. *The New England Journal of Medicine*. <https://www.nejm.org/doi/full/10.1056/nejmoa2102214>.
- Smith, M. (2021). Europe is becoming more pro-vaccine. <https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2021/01/22/europe-becoming-more-pro-vaccine>.
- Taylor, N. (2021). *Novavax COVID-19 vaccine 90% efficacious in phase 3, but protection plummets against one variant*. fiercebiotech.com/biotech/novavax-covid-19-vaccine-90-efficacious-phase-3-but-protection-plummets-against-one-variant.
- US Food and Drug Administration (US FDA). (2021). *FDA issues Emergency Use Authorization for third COVID-19 vaccine*. [fda.gov](https://www.fda.gov).
- Wise, J. (2021). Covid-19: Pfizer BioNTech vaccine reduced cases by 94% in Israel, shows peer reviewed study. *BMJ*, February 25. Volume 372, Number 8282. <https://www.bmj.com/content/372/bmj.n567>.
- Zimmer, C., Weiland N., & LaFraniere S. (2021). New analyses show Johnson & Johnson's one-dose vaccine works well. *New York Times*. <https://indianexpress.com/article/world/johnson-johnsons-covid-19-vaccine-7203239/>.

Богдана Помянова

Ролята на новите технологии по време на кризи – по примера на Ковид-19

The role of new technologies during crises - the example of Covid-19

Резюме: Последствията от пандемията, причинена от вируса Ковид-19, са твърде многобройни и разнообразни – от политиките за справяне с глобална хуманитарна криза, през наложителна дигитализация на всевъзможни услуги, справянето с повсеместното незнание какво предстои, до овладяването на всякакви видове физически и ментални смущения, каквито са отчетени навсякъде по света. Всяко разрешаване на подобен сериозен и глобален проблем изисква създаването и прилагането на определени политики, както и мотивиране на работната сила с цел по-бързо излизане от влошената ситуация. Това се оказва особено трудно и на практика невъзможно, имайки предвид спецификите на здравната криза, заради която работниците във всяка сфера трябваше да преустановят по един или друг начин работата си на живо. Най-ефективният подход в случая е не буквалното преустановяване на работния процес, а неговото бързо и гъвкаво модифициране в дигиталния свят. В онлайн платформите също не липсват проблеми, но и те са разрешими в един добър и колегиален климат.

Ключови думи: дигитализация, здравна криза, дигитална умора, технологични иновации

Abstract: The implications of the pandemic caused by the Covid-19 virus are too numerous and diverse - from policies to deal with a global humanitarian crisis, to the imperative digitization of all kinds of services, to dealing with the widespread unawareness of what is to come, to coping with all kinds of physical and mental disruptions as have been

reported all over the world. Any solution to such a serious and global problem requires the creation and implementation of certain policies, as well as the motivation of the workforce in order to get out of the deteriorating situation faster. This has proved particularly difficult and virtually impossible, given the specifics of the health crisis, for which workers in every field have had to suspend live work in one way or another. The most effective approach in this case is not to literally suspend the work process, but to modify it quickly and flexibly in the digital world. There is no shortage of problems in online platforms either, but they are solvable in a good and collegial climate.

Keywords: digitalization, health crisis, digital fatigue, technological innovation

Изпълнителният директор на голяма международна компания обявява сряда за ден без срещи. Причината за това е така нареченият нововъведен термин „Zoom fatigue”¹, който става познат през последните една-две години, и до който доведоха многобройните онлайн срещи, които се провеждат ежедневно. Пандемията превърна една спорадична практика, каквато беше привилегията на ден от седмицата за работа от вкъщи в норма. Служителите не са и предполагали колко различно ще се чувстват спрямо работата, която може да бъде извършена по пижама, без грим и от леглото, по-малко от година по-късно. Не са и предполагали, че е възможно да се чувстват по-изтощени от виртуална среща, вместо такава лице в лице – в конферентна зала, на разходка около офис сградата или дори в кафето отсреща. Това доведе и до взетата мярка за ден без срещи – поне вътрешни между хора от компанията, тъй като няма как да се обясни на клиентите, че днес е „ден без срещи“ и няма как да се свърши работата с тях, въпреки че и те самите вероятно изпитват същата умора от безкрайните виртуални срещи.

¹ Терминът описва умората, тревогата и бърнаута, свързани с прекомерното използване на виртуални платформи за комуникация (<https://www.psychiatrictimes.com/>).

Макар и в дигиталната революция, в която светът се намира в последните две десетилетия, пандемията ускори развитието на много ключови технологични тенденции, които успяват да помогнат за намаляване на разпространението на вируса, като същевременно подпомагат на бизнеса да продължава да бъде активен. Те помагат на обществото да стане по-издръжливо и устойчиво на следващи кризи и играят решаваща роля за поддържането на обществото ни функционално по време на локдаун и карантина. Тези технологии най-вероятно ще имат и дълготрайно въздействие върху нас дори и след края на пандемията – върху начина, по който се прави бизнес, търгува се, работи се, търсят се медицински услуги, произвеждат се стоки, учи се и се забавлява.

Една от най-популярните мерки срещу разпространението на вируса е вече споменатата работа от вкъщи. Много компании помолиха служителите си да не посещават офисите си, а дистанционната работа и успешният и бърз преход към нея станаха възможни благодарение на редица технологии, включително виртуална частна мрежа (VPN), софтуери за онлайн срещи, „облаци“ (Cloud) за съхранение и прехвърляне на данни, инструменти за съвместна работа и дори технологии за разпознаване на лица, които позволяват на човек да се появи пред виртуален фон, за да запази поверителността на дома си. В допълнение към предотвратяване на разпространението на вируса, работата от вкъщи също спестява време за пътуване до работното място и обратно, като осигурява повече гъвкавост. Към средата на април 2020 г., 191 държави обявиха и осъществиха затварянето на училища и университети, което засегна над милиард и половина ученици и студенти. Много образователни институции започнаха да предлагат онлайн курсове, за да гарантират, че образованието не се нарушава от мерките спрямо Ковид-19. Технологиите, които участват в дистанционното обучение, са подобни на тези за дистанционна работа.

И все пак както дистанционната работа, така и обучението от разстояние поставят предизвикателства пред работодателите, служителите, учениците и институциите. Информационната

сигурност, поверителността и навременната техническа поддръжка могат да бъдат проблем. Отдалечената работа може да усложни трудовото законодателство, като например тези, свързани с осигуряване на безопасна работна среда и проблеми с данъците върху доходите, а служителите могат да изпитат самота и липса на баланс между професионален и личен живот, нямайки определен край на работния ден и обособено място за работа. Законите и разпоредбите също трябва да бъдат актуализирани, за да се приспособят към работата от разстояние. Необходимо е да бъдат проведени и допълнителни психологически проучвания, за да се разбере ефектът от работата от разстояние върху служителите. А политиките по отношения на поток данни и данъчно облагане ще трябва да бъдат коригирани, в случай че обемът на трансгранични цифрови услуги се увеличи значително. Притесненията относно дистанционното обучение включват възможността технологиите да създадат по-широко разделение по отношение на дигитална готовност и нива на доходите. То би могло да създаде и икономически натиск върху родителите, които трябва да останат въщи, за да се грижат за децата си, като така е възможно да се сблъска с намалена работна производителност.

Една от по-лесно приложимите мерки срещу вируса, са цифровите и безконтактни плащания. Тъй като банкнотите и монетите могат да бъдат преносител на вируса, безконтактните и цифрови плащания (под формата на карти или електронни портфейли) са препоръчителният и предпочитан начин на плащане, за да се избегне разпространението на Ковид-19. Голяма част от обществото се възползваше от тях и преди, но се наблюдава ръст върху използването на тази услуга по време на пандемията, като дори се намират заведения и магазини, които отказват да приемат плащания в брой. Въпреки това, според Световната банка все още има над 1.7 милиарда души, които не притежават карта и банкова сметка и не разполагат с достъп до цифрови плащания. Този вид плащане, от своя страна пък разчита на интернет връзка, достъп до устройства, както и мрежа за конвертиране на пари в дигитализиран формат, до които също не всеки има достъп.

Пандемията създаде смущения и в глобалната верига на доставки. Някои фабрики са напълно затворени, а докато търсенето на храни и лични предпазни средства нараства, някои страни въведоха различни нива на забрана за износ на тези продукти. Зависимостта от счетоводност на хартиен носител, липсата на видимост на данните и липсата на гъвкавост направиха съществуващата система на веригата за доставки уязвима. Софтуерни компании за финансиране на веригата на доставки се опитват да изградят по-устойчива система за управление на веригата на доставки, чрез повишаване на точността на данните и насърчаването на споделяне на данни. Предлагайки електронно фактуриране и с помощта на външни партньори (например банки), успяват да създадат поле за по-голяма финансова гъвкавост на двете страни на бизнеса, предлагайки на големите бизнеси помощ в изплащането на задълженията им към техните доставчици веднага – при получена или дори изпратена поръчка, вместо след месец, два или три, както би било според уговорените условия за плащане между тях и клиента им. Това успява да задържи малки компании на повърхността по време на криза, в която имат по-малко поръчки, но продължават да разполагат с необходимия паричен поток, за да поддържат своя бизнес. От друга страна, големите компании запазват добрите бизнес отношения с техните доставчици, успявайки същевременно да поддържат баланс в собственото си счетоводство и паричен поток. Излишно е да се споменава, че макар и тази услуга никога да не е страдала от липса на интерес, той значително се повиши по време на кризата и все повече компании – и малки, и по-големи, изявяват желанието си не просто да използват електронно фактуриране, вместо хартиено и изпратено по пощата, а и да се възползват от така нареченото „ранно“ изплащане на услугите, които предлагат.

Друга технология, към която се наблюдава повишен интерес по време на пандемията, е тази за 3D печат. Той предлага гъвкавост в производството, когато веригата на доставки е нарушена и при забрани за износ на конкретни продукти, например лични предпазни средства. Един и същ принтер може да произвежда различни предмети въз основа на дизайнерски файлове и материали, а

частите могат да бъдат направени бързо и на място, без да се изисква дълъг процес на доставка и дълго време, в което се чака пристигането на пратката. Въпреки това масовото производство, използващо 3D печат, е изправено пред няколко препятствия. Съществува възможен проблем с интелектуалната собственост, свързан с производството на части, които са защитени с патент. Производството на определени стоки, като хирургически маски например, е предмет на регулаторни одобрения, които могат да отнемат много време. Други неразрешени въпроси са това как трябва да бъдат защитени дизайнерските файлове в рамките на патентните режими, мястото на произход и въздействието върху обема на търговията и отговорността на продуктите, свързани с 3D печатаните продукти.

Пандемията даде силен тласък и на въвеждане на използването на роботи, както и изследвания в областта на роботиката, тъй като засегна тежко предприятия като търговия на дребно, хранително производство и логистиката около техните доставки. Роботи биват използвани за дезинфекция на райони, както и за доставка на храна на хора в карантина. Дронове доставят поръчки, направени онлайн, и макар и вече да има доклади, предвиждащи как много работни места ще бъдат заменени от роботи в бъдеще, този процес също така ще създаде и нови работни места – както за поддържането му, така и за създаването на политики, осигуряващи обучение и социални грижи за възприемане на промяната.

Наблюдава се също дигитализиране на сфери като здравеопазване и административни услуги. В България, на заседание на Националната агенция за приходите, работната група за внедряване на софтуерна фискализация обяви, че електронните касови бележки ще заместят хартиените в определени икономически сектори. По-рано същата година стана ясно, че се въвеждат и електронни рецепти и направления за пациенти, болни от коронавирус или хоспитализирани по друг повод. В аптеката няма да е необходима рецептурна книжка, защото данните ще бъдат в компютъра на фармацевта. Друг пример е гласуването – от години в Европейския съюз се говори за онлайн гласуване, но само

няколко държави (например Естония) са го опитали на практика. През 2020 година обаче Европейският парламент тества различни начини евродепутатите да гласуват дистанционно по време на локдаун, докато накрая разработва приложение за онлайн гласуване. Българското правителство също заседава и гласува онлайн при наличието на представители в карантина, а се дискутира провеждането на парламентарни избори и възможността на хора в карантина да упражнят правото си на глас.

Отвъд изборите вече се вижда как дигитализацията и социалните медии доближиха гражданите до техните представители и позволиха създаването на нови видове социални движения. Гражданите могат по-лесно да изразят мнението си на най-високите нива на управление, а обикновеният „хаштаг“ може да се превърне в цяла международна кампания. По време на изолация се наблюдаваше по-голям ход на политиката онлайн чрез публично излъчване на уеб семинари и нормализирането на онлайн срещи лице в лице. Това от своя страна подпомогна да се намали пропастта между политиците и избирателите, като същевременно е с потенциал да направи политиката по-прозрачна и разкрива повече канали за комуникация. Но за да се превърнат тези възможности в една постоянна реалност, от която всички могат да се възползват, хората трябва да се замислят как може да използват по-добре технологиите за демокрацията, както и да се помисли за потенциалните препятствия.

Всички гореспоменати технологични тенденции разчитат на стабилен, високоскоростен и достъпен интернет. Докато 5G мрежата демонстрира своето значение в дистанционното наблюдение и консултациите в областта на здравеопазването, внедряването на 5G се забавя в Европа във време, в което тази технология е може би най-необходима. Приемането на 5G ще увеличи цената на съвместимите устройства и тази на мобилните планове. Разглеждането на тези проблеми, за да се осигури приобщаващ достъп до интернет, ще продължи да бъде предизвикателство, тъй като 5G мрежата се разширява в световен мащаб. Пандемията демонстрира важността на дигиталната

готовност, която позволява на бизнеса и живота да продължат както обикновено – доколкото е възможно – по време на пандемия. Изграждането на необходимата инфраструктура за поддържане на дигитализиран свят и за поддържане на актуалността в най-новите технологии ще бъде от съществено значение за всеки бизнес или държава, за да остане конкурентоспособна в света след Ковид-19, както и да възприеме човешко-ориентиран и приобщаващ подход към технологичното управление. Както ВВС посочва, около 200 милиона души ще загубят работата си поради Ковид-19. А финансовата тежест често пада върху най-уязвимите в обществото.

Дигитализацията и пандемията ускори промените в работните места, достъпни за хората. Как да се смекчи въздействието върху по-голямата работна сила и най-уязвимите е въпросът във всички индустрии и страни, който заслужава не само внимание, но и своевременно и насочено към човека решение. В Европа все още съществуват редица дигитални разделения по отношение на цифровата грамотност, качеството и достъпността, както и общата готовност на страните (т.е. инфраструктура за електронно управление). Има още много работа по запълване на тези пропуски и достигане до баланс в това разделение.

Освен това, движейки един демократичен процес онлайн, трябва да има увереност, че той е добре защитен от киберпрестъпления. Кризата с Ковид-19 ни напомни, че киберпрестъпността все още е реалност. Изследователи от Barracuda² наблюдават рязък скок в броя на фишинг атаките, който от края на февруари 2020 г. е нараснал с цели 667% (Shein, 2020). Появиха се и нови видове кибератаки като „Zoom bombings“³. Киберсигурността беше голям проблем още преди пандемията и ще бъде все по-необходима и спешна в дигиталната ера след Ковид-19. Изключително важно е да се създаде среда, в която обществото може да получи достоверна

² Barracuda е софтуер с изкуствен интелект за защита от кибер измами и фишинг в реално време.

³ Терминът „Zoom bombing“ се отнася до нежеланото прекъсване на видеоконферентен разговор, обичайно от интернет тролове или други непоканени гости на разговора (<https://wikipedia.org/>).

информация, справяйки се с фалшивите новини, които ни чакат „зад всеки ъгъл“ в мрежата. Така би се осигурило едно по-информирано и прозрачно онлайн гражданско и политическо пространство.

Въпреки причинените щети върху обществото и икономиката, пандемията успя и да ускори процеса с няколко години напред, що се отнася до дигитализацията. Във време, в което не е безопасно хората да са заедно, лице в лице, да общуват както са свикнали да го правят цял живот, се разполага с инструменти, с които гарантират, че голяма част от работната сила може да работи от разстояние, ученици и студенти могат да продължат образованието си дистанционно, хората със симптоми могат да се консултират с лекар от къщи, а представителите на политиката могат да водят преговори и да гласуват закони от разстояние. Освен това забавленията се „преместват“ онлайн – стриймингът на концерти, театър и други изкуства придобива висока популярност по целия свят. Има възможност хората да се виждат виртуално и да говори с роднини и приятели, които са на стотици, дори отдалечени на хиляди километри. Д се поръча седмичен пазар през интернет, да се плати дигитално и само няколко часа по-късно той да ни чака пред вратата, предотвратявайки всякакъв контакт. Разходката по улиците на любим град виртуално, та дори и да се участва в тийм билдинг онлайн и всичко това се осъществява в едни нови, тотално различни условия, изцяло с помощта на дигитализацията и новите технологии, а от хората се изисква единствено малко адаптация и един по-широкоскроен поглед.

Литература

Shein, E. (2020). *667% spike in email phishing attacks due to coronavirus fears*. <https://www.techrepublic.com/> (3.12.2020).

Антоанета Василева

Трафика на хора по време на (пандемична) криза и влиянието на Интернет

Human trafficking during a (pandemic) crisis and the impact of the Internet

Резюме: Бързото развитие на дигиталните технологии и Интернет, даде ново измерение, както на реализирането на престъплението трафик на хора, така и в борбата с него – от набирането и въвлечането на жертвите, през идентификацията им, противодействието и превенцията на престъплението. Интернет бързо се утвърди като удобен и евтин начин за общуване между хората, но и неоспоримо демонстрира потенциала си да бъде използвана активно от престъпниците. Днес извършителите на престъплението трафик на хора имат в ръцете си едно от най-ефективните, неограничени и анонимни средства за набиране и експлоатиране на жертвите. Безпрецедентната криза, която пандемията от Ковид-19 предизвика само увели уязвимостта на жертвите и предизвикателствата за разследващите.

Ключови думи: трафик на хора, злоупотреба, интернет, трафиканти, сексуална онлайн експлоатация, социални мрежи, Тъмната мрежа, предизвикателства, Ковид-19, уязвимост, политики, превенция.

Abstract: The rapid development of the digital technologies and the Internet has given a new dimension of the crime of human trafficking and its prevention – finding and recruiting the victims became much easier for traffickers, while detecting and identification of the victims became more challenging. The Internet has quickly established itself as an easy and cheap way of communication, but it has also demonstrated its huge potential to be exploited by the criminals. Today, traffickers have in their

disposal one of the most effective, unrestricted and anonymous means of recruiting and exploiting victims. The unprecedented crisis caused by the COVID-19 pandemic has only increased the vulnerability of the victims and the challenges for investigators.

Keywords: human trafficking, abuse, misuse of internet, traffickers, online sexual exploitation, social media, Dark Web, challenges, COVID-19, vulnerabilities, policies, antitrafficking actions, prevention.

В опит да ограничат разпространението на Ковид-19 и да спасят човешки животи, през март 2020 г. държавите - членки на Съвета на Европа и ЕС, обявиха извънредно положение и редица ограничителни мерки, включващи (принудителна) социална изолация, задължителна карантина, временно спиране на несъществени дейности, и дори затваряне на граници. Макар и необходими, тези мерки създадоха немислими досега предизвикателства за професионалистите, работещи с уязвими групи, включително и тези подкрепящи и защитаващи жертвите на трафик на хора. В много страни правоприлагащите органи бяха ангажирани в прилагане на извънредното положение или други ограничителни мерки, което ограничи капацитета им да разследват престъплението трафик на хора и да идентифицират жертвите. Докато трудовите инспектори, социалните и здравни специалисти, и експертите, работещи в сферата на превенцията и противодействието на трафика на хора, бяха драстично ограничени в своите действия да намират и подпомагат жертвите, трафикантите неумолимо продължиха да въвличат и експлоатират жени, мъже и деца. Така най-уязвимите останаха невидими, а рискът те да остават неоткрити и незащитени, се повиши след като вниманието на властите и публичните ресурси бяха насочени към ограничаване на разпространението на Ковид-19. Здравната криза впечатляващо бързо се отрази негативно на редица ключови политики в сферата на човешките права, миграцията и политиките за сигурност.

Европейските и национални политики за борба с трафика на хора не правят изключение. Настоящият текст анализира как кризата с

Ковид-19 и Интернет на практика подпомогнаха извършителите на престъплението трафик на хора и направиха жертвите му още по-уязвими и защо изглежда, че всички положени усилия по отношение на преследване и предотвратяване на престъплението на международно и национално ниво през последните 20 години са недостатъчни, а пропуските и недофинансирането на политиките стават все по-очевидни в тази безпрецедентна криза.

Трафикът на хора се счита за едно от най-сериозните криминални престъпления с трансграничен характер и от години е една от най-доходоносните дейности на организираната престъпност, с общо 150 милиарда щатски долара годишна печалба по данни на Международната организация на труда, от които 99 милиарда долара се генерират от сексуална експлоатация, а останалите 51 милиарда долара са резултат от трудова експлоатация в различни икономически сектори (ILO, 2014). Според МОТ към 2016 г. над 40,3 млн. души са експлоатирани в целия свят. Години наред много страни отричаха съществуването на модерното робство или negliжираха последствията му, но днес над 188 държави от целия свят признават, че имат проблем с трафика на хора и са предприели различни законодателни мерки за криминализирането и предотвратяването му. Въпреки това, 20 години след приемането на първия международен инструмент за борба с престъплението¹, двете най-разпространени форми на трафик на хора - с цел трудова и сексуална експлоатация, продължават да процъфтяват и да променят характера на миграционните потоци, а новите форми на експлоатация, включително и чрез интернет, поставят отново въпроса за сигурността на страните в ЕС, и за икономическите и социални последици за жертвите.

Поставен в общата миграционна картина трафикът на хора е една от най-негативните прояви на принудителната миграция. В световен мащаб представлява сериозно нарушение на човешките права и

¹ Става дума за Протокол за предотвратяване, противодействие и наказване на трафика с хора, особено жени и деца, допълващ Конвенцията на ООН срещу транснационалната организирана престъпност, 2000.

злоупотреба с човешкото достойнство, защото по своята същност представлява експлоатация на хора с цел придобиване на печалби. По данни на ЕВРОПОЛ и ФРОНТЕКС², той е една от най-доходоносните дейности на организираната престъпност след трафика на наркотици и оръжия. Модерното робство, както още наричат трафика на хора, е пряко свързан с предизвикателствата на 21 век - силната организирана престъпност, крайната бедност, етническата и половата дискриминация, корупция, провалени правителства и държави, нарастващ миграционен натиск, злоупотребата в използването на дигиталните технологии и интернет. Той се определя още като престъпление, което подкопава основните принципи на законовия ред и демократичните стандарти във всяко общество. Трафикът на хора се нарежда сред най-големите социални рискове за обществата в световен мащаб, а за самите жертви той винаги е експлоатация, чрез използване на насилие, контрол, принуда и/или измама чрез фалшиви обещания.

Бързото развитие на дигиталните технологии и особено Интернет, даде ново измерение, както на реализирането на престъплението трафик на хора, така и в борбата с него – от набирането и въвличането на жертвите, през идентификацията им, противодействието и превенцията на престъплението. Исторически погледнато Интернет бързо се утвърди като удобен и евтин начин за общуване между хората и осъществяване на бизнес инициативи, без оглед на граници и държави. През последни 10 години тихо, но неоспоримо Мрежата демонстрира потенциала си да бъде използвана активно и от престъпниците. Днес извършителите на престъплението трафик на хора имат в ръцете си едно от най-ефективните, неограничени и в голяма степен анонимни средства за набиране и експлоатиране на жертвите. Интернет предложи на трафикантите безпрецедентни възможности, от които те бързо се възползваха. Секс индустрията, както и отделните потребители

² Виж например: <http://frontex.europa.eu/feature-stories/combating-human-trafficking-at-the-border-training-for-eu-border-guards-rRzpfl>, Доклад относно организираната престъпност в ЕС, 06.10.2011 г. - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0333+0+DOC+XML+V0//BG>.

намират нови начини за търсене, набиране, предлагане и доставяне на жени и деца, които са принуждавани да проституират. Различни агенции за търсене на работа, сключване на брак и модни агенции биват все по-често използвани за примамване на потенциални жертви на съвременното робство. Чат-стаите, специализираните сайтове, целенасочено създадени затворени групи в социалните медии, дори и “Тъмната мрежа“ (The Dark Net), се използват за набиране на жертви, а рисковете за децата и младите хора да попаднат в мрежата на трафикантите се увеличава непрекъснато.

За разследващите и експертите в областта на борбата с трафика на хора не е изненада, че Интернет бързо стана привлекателен и за трафикантите. Дигиталните технологии разшириха способността на извършителите на това престъпление да набират все повече хора и да осъществяват различни видове експлоатация – през най-разпознаваемите като сексуална и трудова експлоатация, до по-малко познатите като трафик на органи, тъкани и клетки, незаконно осиновяване на деца, осъществяване на принудителни бракове, включително и принудително извършване на престъпления. Всички мерки по време на пандемията, включително и свързани с пътувания, ограничиха възможностите на трафикантите да извършват престъплението по традиционния за тях начин и те пренасочиха фокуса си към онлайн пространството.

Предимствата на технологиите за трафикантите включват няколко ключови елемента: повишена анонимност чрез фалшиви профили и използване на криптирани комуникации в реално време, което прави засичането им от разследващите трудно, възможността за достигане до по-широка аудитория, както по отношение на жертвите, така и на клиентите, географска мобилност, която не им коства средства и способност да контролират жертвите от разстояние. Днес технологиите се използват от трафикантите през всяка фаза на престъплението - от набирането и рекламирането на услугите предоставяни от жертвите, до изнудването им със снимки и видеоклипове, включително и контрола на движението им. Престъпниците се възползваха и от бума на електронната търговия, законодателни несъответствия и пропуските при регулирането и

предоставяне на данни, и все по-често управляват финансово криминалния си бизнес онлайн.

Съвременни комуникационни технологии, по конкретно социалните медии и мобилните приложения - оказаха значително влияние върху начина, по който организирани престъпни групи, участват и организират трафика на хора, включително и в международен аспект. Дигиталните технологии предоставиха на трафикантите възможността да вербуват жертвите си, без да ги срещат на живо (лице в лице), като по този начин намалиха значително риска да бъдат разкрити от органите на реда. Днес трафикантите формират стратегията си за набиране на жертви въз основа на онлайн профилиране и използват социалните мрежи като виртуални каталози: там те идентифицират новите си жертви, разработват и прилагат различни стратегии за въвлечане и задържане в експлоатация, чрез принуда и онлайн сексуално изнудване (така наречения груминг³ и сексторшън⁴). Трафикантите използват значителното количество информация за личния живот (например образование, семейни връзки, икономически статус, място на пребиваване, мрежа от приятели и др.), дори мечтите, стремежите и проблемите на потребителите, които самите потребители публикуват в публични постове, често подкрепени със снимки и видеа. Нещо повече платформите на социални медии се използват като психологическо оръжие, чрез което заплашват жертвите си с компрометиращи снимки и видеоматериали, ако последните не се съобразят с техните искания и желания.

Европол и Интерпол идентифицират две различни форми на онлайн стратегии за набиране на жертви: активно и пасивно набиране. Активно набиране прилича на „риболов на кука“: престъпниците публикуват фалшиви обяви за работа, реклами в портали за работа, в които

³ Груминг (Grooming) означава умишлената подготовка на дете за сексуална злоупотреба или сексуална експлоатация, мотивирана от желанието на възрастен да се използва детето.

⁴ Сексторшън (Sextortion) означава принуждаване и изнудване чрез заплаха на подрастващ да произведе и предостави порнографски материал (свой или на друго дете) онлайн с цел сексуална злоупотреба, финансово изнудване или друг лични цели на извършителя.

потребителите имат доверие, включително и спонсорирани постове с привлекателни възможности в социални медии. Престъпните мрежи често създават цели сайтове на фалшиви агенции за набиране на хора и ги рекламират в социалните медии, като ги правят лесно достъпни за много по-голям брой хора, включително и такива, които не се интересуват от работа в чужбина. На практика, действат на принципа на събуждане на желанието, като понякога тези сайтове включват и възможност за чат в реално време, които уж позволяват незабавен контакт с предполагаемите мениджъри по наемане.

Другият вид набиране, което трафикантите използват е пасивното вербуване. То много по-трудно се засича от правоприлагащите органи и подходът прилича на „хвърляне на мрежа“ – мрежа от трафиканти или наети от трафикантите “вербуващи” търсачи, разузнават из мрежата, включително и в социалните платформи, и дори отговорят на въпроси на търсещите работа в чужбина и/или провокират разговори под обяви за работа. Ако успеят, започват разговор, в който бързо правят неустойимо предложение, разбира се искат такса от жертвите за осигуряване на работно място и помощ при организиране на пътуването до мечтаната работа. Всичко е толкова добре организирано и проведено, че жертвите откриват измамата чак като пристигнат в дадената държава.

Много важен елемент в това защо интернет е привлекателен за трафикантите е, че съвременните технологии осигуряват на престъпниците възможност за контрол над жертвите от разстояние – те вече нямат нужда да бъдат в непосредствена близост до тях, за да ги контролират. Традиционно за контрол над жертвите се използва психическо и физическо насилие, и всякакви форми на унижение, както и физическо ограничаване на движението. Днес трафикантите все по-често упражняват контрол върху жертвите чрез различни форми на онлайн изнудване - напр. чрез заплахата за споделяне в Мрежата на злепоставящи снимки и видеоклипове (включително на сексуален акт), както и чрез виртуални форми на проследяване и ограничаване на движението, и наблюдение в реално време чрез GPS, вградени видеокамери в смартфоните на жертвите и приложения за следене местоположение.

Същевременно, от жертвите вече не се изисква да стоят на видими за клиентите на място, където по-лесно могат да бъдат идентифицирани от полицията. Интернет позволява клиентите да намерят жертвите онлайн и да поръчат “директна доставка” до тях директно. В резултат на това жертвите все по-често биват местени както между градове, така и между държави, особено в рамките на ЕС. Трафикантите могат да прехвърлят своята дейност на друго място за минути, просто като променят информацията в онлайн рекламите. Тази възможност за мобилност, която може да бъде и светкавична при опасност от засичане на жертвите, и краткосрочният престой в различни страни засилва чувството на объркване у жертвите и тяхната зависимост от трафикантите, като в същото време увеличава предизвикателствата пред правоприлагащите органи да открият и осигурят защита на жертвите.

По отношение на целевите групи, по-голямата част от идентифицираните жертви в случаи на трафик на хора в ЕС са млади жени и деца, като над 80% са експлоатирани в страна-членка на Съюза⁵. За 2020 г. България бележи спад през 2020 г. на подадените сигнали за трафик като цяло, но се наблюдава увеличаване на случаите на вътрешен трафик⁶.

Деца са също особено уязвима група поради тяхната незрялост, липса на опит в разпознаването на онлайн рисковете, неразвита медийна грамотност и критично мислене, дори лоша дигитална хигиена. Случаите на сексуално изнудване онлайн (т. нар. сексторшън) расте с обезпокоителни темпове и заради богатството от информация за потенциално уязвимите деца, която е достъпна в интернет и позволява на трафиканти и педофили да приложат всички тактики на социално инженерство.

Здравната криза имаше своя силен икономическият аспект – много

⁵ Виж повече: Доклад на ЕВРОСТАТ за статистическите данни за трафика на хора в Европа, Септември 2020 г. https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/study_on_data_collection_on_trafficking_in_human_beings_in_the_eu.pdf.

⁶ Виж повече: Доклад на Националната комисия за борба с трафика на хора за 2020 г. https://antitraffic.government.bg/uploads/Reports/BG/_2020.docx.

хора останаха без работа или бяха лишени от възможността да работят сезонна работа заради затворените граници и ограниченията свързани с Ковид-19. Това бързо повиши уязвимостта на хората, които притиснати по безпрецедентен начин от кризата, започнаха да търсят и да приемат неизгодни предложения за работа и все по-лесно да попадат в капана на трафикантите. Прилагането на политиките по противодействие и преследване на извършителите на това престъпление на практика са силно ограничени и затруднени, както в посока на идентифициране на жертвите, така и в насочване и подкрепа на жертвите. Полицията във всички страни насочи голяма част от ресурсите си към контрол на спазването на Ковид мерките и социалната изолация, и остави много малко хора не терен, които биха могли да идентифицират жертвите и да ги извадят от ситуацията на експлоатация. По данни на британска благотворителна организация *The Internet Watch Foundation (IWF)*, количеството премахнати материали съдържащи онлайн сексуална експлоатация на деца, се е сринало с 89% в първите четири седмици от началото на пандемията (The Telegraph, 2020).

Трудовите инспектори в страните от ЕС съсредоточиха проверките си с фокус върху прилагането на мерките за Ковид-19 на работните места и много рядко предприемаха проверки в критичните за трудова експлоатация сектори като строителство, селско стопанство, текстилната индустрия и риболова.

През април 2020 г., само месец и половина след началото на социалната изолация, Европол докладва за сериозен ръст на засечените и докладвани случаите на онлайн сексуална експлоатация на деца, който достига над 100% през юни 2020 г. (Europol, 2020). Разследващите наблюдават значително увеличение на активността, свързана със сексуално насилие и експлоатация на деца, като в общодостъпната мрежа, така и в „Тъмната мрежа“ (The Dark Net), включващ скок в заявките за онлайн стрийминг „on demand“ от педофили и „клиенти“, които търсят контакт с деца. Същевременно екипи от тайни следователи и анализатори, натоварени да идентифицират и премахнат сайтове, съдържащи снимки и

видеозаписи на сексуално експлоатация на деца⁷, съобщават за невиждан ръст на тази тип активност в мрежата с избухването на пандемията, с над 200% увеличение на публикации в известни форуми за злоупотреба с деца, които водят към изображения и видеоклипове към общодостъпни сайтове в мрежата⁸.

В периода март-май 2020 г. Горещата линия за сигнали за кибер престъпления срещу деца на Българския център за безопасен интернет регистрира 60% скок в сигналите, а Консултативната линия за онлайн безопасност на деца докладва 50% скок на случаите. За цялата 2020 г. Горещата линия на сигнали за материали съдържащи онлайн сексуална експлоатация на деца докладва ръст от 100% (Център за безопасен интернет, 2020).

Социалната изолация допринесе в голяма степен за увеличение на онлайн рисковете при децата, сред които и трафик с цел сексуална онлайн експлоатация. Принудени да стоят затворени вкъщи, деца и тийнейджъри започнаха да прекарват значително по-дълго време в мрежата, включително и заради онлайн обучението. Бързо се повиши и броят на малки деца (2-6 г.), които имат достъп до Интернет, като успоредно с това, в България нямаше много активни кампании за повишаване на информираността на деца, родители и учители по отношение на онлайн рисковете за децата. Трафикантите използваха времето и целенасочено работиха за повишаването на уязвимостта на децата, като използваха същите платформи за комуникация, в които са и децата (Facebook, Instagram, Viber, WhatsApp, Snapchat и др.). Но най-вече се от детската самота по време на изолацията и неразбирането към техните чувства и преживявания, с което подрастващите се сблъскаха от страна на възрастните, по време на пандемията⁹.

Като всяка криза, и пандемията с Ковид-19 показва пропуските и

⁷ Официалният термин на английски език е: Child Sexual Abuse Materials (CSAMs)

⁸ Т.нар. clearnet – стандартния общодостъпен интернет.

⁹ Виж повече в изследването Университета на Батф, от май, 2020: Impact of children's loneliness today could manifest in depression for years to come, <https://www.sciencedaily.com/releases/2020/05/200531200333.htm>.

слабите места в политиките за борба с трафик на хора. Предизвикателствата свързани с пандемията демонстрираха липсата на цялостен и системен подход при прилагането на законовата рамка и политиките за противодействието на престъплението и подкрепата на жертвите. Бавна и неефективна реакция от страна на държавните институции и недофинансирането на основни дейности по превенция, насочване и защита на жертвите, се отразиха пряко върху броя и мащаба на информационните кампании, броя на насочените и настанени в приют жертви и осигуряване на дългосрочната подкрепа и реинтеграция на пострадалите.

Същевременно, неправителствения сектор в България и в други европейски страни, който е традиционно по-гъвкав и реагира бързо и адекватно на кризата, също усети нейните негативни последици. Организацията от първа линия в Европа, осигуряващи настаняване, подкрепа и правна помощ за жертвите на трафик сигнализираха за случаи на отказ на достъп на жертвите до държавни приюти поради Ковид-19. Някои приюти са били затворени за приемане на жертви заради възникнала Ковид-19 инфекцията, или за да не се поставят вече настанените жертви и служители във висок риск. В някои държави неправителствените организации трябваше да затворят офисите и приютите си, както и теренните си услуги, но продължиха да предлагат правна помощ и психологическа подкрепа онлайн или по телефона. Въпреки тези усилия, остават опасенията, че по време на криза жертвите остават без нужната им специфична помощ, а освен това са изложени и на по-висок риск от заразяване.

Пандемията постави пред сериозно изпитание здравните, социалните и образователните системи и политики на всички страни по света. Тези страни, които успяха бързо и гъвкаво да се пренастроят показаха най-добри резултати в справянето с лавината от микро-кризи. Интернет и дигиталните технологии се оказаха ключови за справянето и преодоляването на негативните последици не само в образователната и социалната сфера. Съветът на Европа, например продължи да инвестира в изграждане на капацитет на страните, ратифицирали Конвенцията на съвета на

Европа за борба с трафика на хора, чрез обучителния онлайн курс HELP (Human Rights Education for Legal Professionals)¹⁰, развивайки различни специалисти в областта и финансира проекти насочени към директна подкрепа на жертвите на трафик¹¹ и през 2020 г. OSCE/ODIHR и UN Women проведеха глобално проучване за въздействието на пандемията върху най-уязвимите групи, а Алианса срещу трафика на хора и Експертната Група за борба с трафика на хора (ГРЕТА) към Съвета на Европа, излязоха с изявление (CoE, 2020) призоваващо държавите да повишат подкрепата си към неправителствените организации и да защитят правата на жертвите. Международна организация по миграция създаде *Насоки за справяне с трафика на хора сред групата на вътрешно разселените лица* (IOM, 2020).

Правителството на Великобритания финансира допълнително дейностите насочени към намаляване на уязвимостта на децата онлайн, а Центровете за безопасен интернет в Естония и България, създадоха обучителни видеа и онлайн уроци за ученици в гимназиален и про-гимназиален етап свързани с превенция на онлайн рисковете. В Португалия направиха задълбочен анализ на връзката между пандемията и експлоатацията.

Много добра и ефективна практика в сферата на засичане и разследване на престъпления свързани с трафика на хора, онлайн сексуална експлоатация и вредно съдържание в Мрежата е Crawler (Vound, 2019), познат още като спайдър бот, който бързо се оказва необходим и решаващ инструмент за разследващите. Предизвикателство остават криптираните платформи, които трафикантите и педофилите предпочитат да използват, за да бъдат неоткриваеми. Опитът със софтуерните роботи (Scientific American, 2015) до момента показва много добри резултати в откриване на жертви на различни престъпления онлайн, въз основа на снимки и насочващи думи или комбинация от думи, но

¹⁰ Виж повече: Online Training Tool HELP: <http://help.elearning.ext.coe.int/>.

¹¹ Такава подкрепа е например възможността за кандидатстване на неправителствени организации от Европа: www.bit.ly/3kkUSaj.

трафикантите и киберпрестъпниците се учат бързо и променят използваните думи и фрази, така че роботът не може да ги открие. Разбира се, Изкуственият интелект (Artificial Intelligence, AI) също бързо се учи, но основната критика при използването на такъв софтуер са случайните грешки, които той може да направи. Това предизвикателство също има своето решение - потенциалните грешки и неправилни обвинения могат да бъдат избегнати чрез използването на специалисти, които да преглеждат сигналите на роботизираните софтуери.

През последните няколко години продължават и усилията за регулиране от всички основни онлайн платформи, които децата все повече използват, на все по-малка възраст. Facebook, Instagram, Tik Tok, YouTube и Google надградиха политиката си за безопасност на децата, разработиха нови защити и функции за родителски контрол. Предизвикателството остава контрола на спазването на правилата и проверка на възрастта, на която децата си създават профили. Facebook, например позволява на деца едва над 13 години да имат свой профил и ги защитава автоматично до 18 години. Но децата, понякога с помощта на родителите си, си създават профили, заявявайки фалшиви години (често над 18) и като правят това, те улесняват педофилите и трафикантите в това да ги намират лесно и да злоупотребяват с тяхната уязвимост. Тревожната тенденция е, че много родители сами създават Facebook/Instagram/TikTok профили за своите деца далеч под позволената възраст от 13 години, добавяйки дори лични данни на децата, без да осъзнават вредата, която това може да причини. Предпазващата роля на сравнително доброто ниво на регулация при основните платформи и социални мрежи, които децата използват, на практика е с намалена функция поради липса на разбиране от страна на потребителите и/или подценяване на рисковете и поставя под въпрос практическата ефективност на политиките и системите за безопасност в интернет.

Разбираемо е, че страните и техните правителствата трябва да правят избор по отношение на приоритетите и ресурсите, когато са изправени пред кризи като пандемията с Ковид-19, в които има

висок риск за живота и здравето на всички хора. Но както Експертната група за борба с трафика на хора (ГРЕТА) припомня в свое изявление през 2020 г., Конвенцията на Съвета на Европа за борба с трафика на хора следва да продължава да се прилага и по време на кризи, и извънредно положение. Съгласно международния акт, 47-те държави ратифицирали конвенцията са задължени да идентифицират жертвите на трафик и да приемат мерки за подпомагане на тяхното физическо, психологическо и социално възстановяване, като имат предвид техните нужди от защита и подкрепа. Тези мерки трябва да се прилагат към всички жертви по начин не дискриминиращ жени, мъже и деца, без значение на международен или вътрешен трафик са били подложени, независимо от формата на експлоатация и държавата, в която са били експлоатирани. Всички други мерки за помощ и защита съгласно Конвенцията, включително правото на период на възстановяване и размисъл, предоставянето на разрешение за пребиваване и оценката на риска и сигурността преди всяко връщане, трябва да се прилагат за всички жертви на трафик. Като член на ГРЕТА считам, че във времена на криза лидерите на държавите участнички имат правно и морално задължение да защитават правата и да осигуряват защитата на най-уязвимите групи, които включват жертви на трафик на хора, особено децата. Вдъхновяващите и творческите пориви на солидарност през 2020 г. показваха, че нашите общества намират начини да останат тясно свързани, за да преодолеят, всякакви кризи дори продължителни ограничителни мерки и социална изолация.

Литература

- Велчев, Б. (2016). *Робството и българското наказателно право*. София: Сиела.
- Кръстева, А. (2015). *От миграция към мобилност: политики и пътища*. София: НБУ.
- Център за безопасен интернет. (2020). *Годишен доклад на Центъра за безопасен интернет за 2020 г.* <https://www.safenet.bg/images/sampleddata/files/PublicReport2020-BG.pdf> (07.06.2021).
- CoE. (2020). *Statement by the Group of Experts on Action against*

- Trafficking in Human Beings* (GRETA): <https://rm.coe.int/greta-statement-covid19-en/16809e126a> (06.06.2021).
- Europol. (2017a). *Situation Report: Trafficking in human beings in the EU*.
- Europol. (2020). *EXPLOITING ISOLATION: Offenders and victims of online child sexual abuse during the COVID-19 pandemic*. <https://bit.ly/3hMaPEB> (06.06.2021).
- ILO. (2012). *Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour*, 12-15. <https://bit.ly/3kmHVMQ> (06.06.2021) .
- ILO. (2012). WalkFree Foundation, IOM “*Global Estimates of Modern Slavery*“.
- ILO. (2014). Office Geneva “*Profits and Poverty: The Economics of Forced Labour*“.
- IOM. (2020). An Introductory Guide to Anti-Trafficking Action in Internal Displacement Contexts. <https://publications.iom.int/system/files/pdf/guidance-anti-trafficking.pdf> (06.06.2021).
- Morehouse, Ch. (2008). *Combating Human Trafficking: Policy Gaps and Hidden Political Agendas in the USA I Germany*”, VS Research.
- OSCE. (2020). Leveraging innovation to fight trafficking in human beings: a comprehensive analysis of technology tools.
- Scientific American. (2015). *Human Traffickers Caught on Hidden Internet*. <https://bit.ly/3AoEdYG> (06.06.2021).
- Staikova, E. & Otova, I. (2021) *Migration and Populism in Bulgaria*. Routledge.
- The Telegraph. (2020). *Online child abuse flourishes as investigators struggle with workload during pandemic*. <https://bit.ly/3EF0ft0>.
- UNODC. (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*.
- Vound. (2019). *What is Crawler*. <https://bit.ly/3zjCrXK> (07.06.2021).

Ивайло Будев

Анатомия на пропагандата – инструмент за стабилизация или дестабилизация?

Anatomy of propaganda – an instrument for stabilization or destabilization?

Резюме: Основната цел на публикацията е да запознае читателите с ролята на пропагандата, компонентите съставляващи я, прилагането ѝ като инструмент за въздействие и методите за нейното масово разпространение. Основен акцент ще се постави върху последиците на българското общество.

Ключови думи: Пропаганда, въздействие, комуникация, превенция, хибридна война.

Resume: The purpose of the publication is to introduce readers to the role of propaganda, its components, its application as an instrument of influence, and the methods for its widespread dissemination. The main focus will be on the consequences for Bulgarian society.

Keywords: Propaganda, influence, communication, prevention, hybrid warfare.

Дезинформацията се изразява в това, че един пропаганден продукт винаги предоставя на потребителите своята перспектива, това се постига благодарение на бялата (верни данни със значително закъснение), сивата (частично верни данни) и черната (изцяло неверни данни) дезинформация (Георгиев, 2020:94-115). Пропагандата в най-чистата ѝ форма не е нито добра, нито лоша, тя е просто инструмент който предразполага към бързо въздействие върху широка аудитория, в почти всички случаи постига подобни резултати благодарение на емоционални подбуди върху

съответната таргет група. Най-същественният въпрос е дали е вредна, или не, дали е морална, или не и кога точно е оправдано нейното употребяване върху гражданите (консуматорите). Правилен отговор трудно би се намерил, защото казусите варират изключително много и всяка пропагандна кампания е строго индивидуална в политически и исторически контекст. Единственото общо между всяка пропагандна кампания/акция са компонентите ѝ, а именно те са:

1. Пропагандист/и – първоизточник на пропагандата, често има и функции на разпространител. Може да е политически лидер, но не се изключва пропагандиста да е свързана със задкулисно лице.
2. Пропаганден продукт – умишлено изкривената информация или само с фактология в полза на пропагандиста. Целта на пропагандния продукт е да бъде доказан като безусловната истина.
3. Канали – целта им е да разпространят пропагандата до възможно най-широката аудитория. Силно варират в зависимост на историческите периоди. Към днешна дата се фаворизира всяко устройство с пряк достъп до социални мрежи и интернет, защото лесно заобикалят механизми за цензура, подобен такъв пример е мрежата „Телеграм“ за разпространяване на проруска пропаганда. Изводът е, че ефикасна пропаганда бе средства за масово осведомяване (СМО) не може да има.
4. Въздействие (краен резултат) – след като пропагандата е разпространена чрез съответните канали, целта е ефикасно да подбуди силни емоционални реакции и да моделира мисленето на вече станалите обекти на пропаганда. Веднъж постигнат подобен резултат, последователни вълни от пропагандни кампании стават значително по-лесни за прилагане.

Изброените горе фактори представят основата и формулировката на пропагандата, единственият компонент, който се е променял драстично през десетилетията е канала през който минава пропагандния продукт. Друг важен момент при планирането и пласирането на пропагандата е дали тя ще бъде използвана за

вътрешната или външната среда на сигурност, непосредствено превръщайки я в незаменим елемент на хибридната война и психологическите операции. Преди да бъдат изложени подобни операции и поставени под въпрос, необходимо е да бъде изложено историческото развитие на пропагандата и появата на средствата за масово осведомяване, както и тяхната еволюция.

Историческо развитие и ролята на СМО

Пропаганда, в чисто исторически аспект, съществува откато човечеството умее да комуникира, ролята ѝ е била незаменима в политически, военен и религиозен аспект в древността, макар и без да е съществувало подобно понятие. Конкретен термин се появява за пръв път през 1662 г. – Папа Грегорий XV пръв използва термина, като мярка за противодействие на протестантската реформа. За пръв път се намира писмено в Конгрегацията за разпространяване на вярата (Sacra Congregatio de Propaganda Fide). Това може да се класифицира като религиозна пропаганда, прераснала във военна, поради ескалацията на конфликта между католичеството и протестантството и нейният основен канал за разпространение е бил Ватикана. Като прототип на СМО са използвани всички църкви под командата на Ватикана.

Потенциалът на съвременната пропаганда се поражда след късните години на втората индустриална революция, когато е създадено първото радио през 1901 г., считано за първото СМО. Експлоатацията на пропагандата и радиото започва с политиката на Великобритания и САЩ по време на Първата световна война (1914-1918 г.), интегрирането на радиото и телевизията като СМО и пропагандни канали във формулата се случват благодарение на Джордж Крийл, председател на Американския комитет по масова информация, по време на Удроу Уилсън и е считан за баща на съвременната пропаганда. Крийл успешно използва средствата за масово осведомяване като канал и променя обществената нагласа на гражданското общество, пробужда негативни нагласи към централните сили и успява да спечели общественото одобрение за влизане във войната, макар и тя да е била към своя край. Резултатът на пропагандата е ясен – обществено и национално

обединение, стабилизира вътрешната политика и предразполага САЩ към водене на стабилна външна враждебна политика срещу централните сили, пропагандата на Крийл е симбиоза между военна и политическа.

Втората световна война (1939-1945 г.) служи за доказателство, как пропагандата и нейните механизми са надживели идеологиите на ХХ в., идеята на Гьобелс, че една лъжа се превръща в истина, стига да бъде повторена достатъчно пъти само по себе си говори достатъчно. Благодарение на политическа пропаганда се изкачват на власт и включително я имплементират в тоталитарния им институционализъм, счита се за един от големите им вътрешнополитически успехи, постигат силна централизация и моделиране на гражданското общество, макар и да не е бил дълготраен. Болшевишката пропаганда и приносът ѝ към общественото недоволство помагат в това да бъде реализирана октомврийската революция. Благодарение на СМО и пропагандата, тоталитарните държави успяват да се бетонират и да водят толкова силна централизирана вътрешна и външна политика. Този период е белязан с успехите на военната, политическата и идеологическата пропаганда.

Студената война започва да имплементира пропагандата като един от водещите компоненти от хибридна война. Тогава тя преминава през метаморфоза и започва да се използва като механизъм за проникване и дестабилизация на другия лагер, фокусът ѝ се изменя от инструмент за вътрешнополитическо укрепване и стабилизация на режими, към инструмент за дестабилизация и проникване в други държави. Едни от най-изящните примери са разпространяването на карикатурни материали по въздушна линия в държавите от източния блок, целящи да осмиват и смъкнат рейтинга на тоталитарните им режими. Радио "Свободна Европа" по време на Студената война е друг блестящ пример за мястото на пропагандата в меката сила, финансирана е директно от ЦРУ до 1972 г. и активно води пропагандни кампании на регионално ниво, особено в страните-членки на Варшавския договор (Баев, 2020:221-238).

Новите технологии и четвъртата индустриална революция дават най-значителния тласък на пропагандата до ден днешен.

Традиционните СМО, появата на алтернативните медии в интернет и социалните мрежи увеличават информационните потоци драстично и следователно отварят нови хоризонти за пропагандата.

Новите приоритети на съвременните пропагандисти са следните:

- Присвояване/финансиране на медия – традиционен метод, породил се през студената война, медията е била и винаги ще бъде СМО. Засилването на присъствието на алтернативните медии може да бъде считан само като плюс за пропагандистите, защото противоположно на традиционните, те са значително по-малки, нови и много по-склонни да приемат неетично финансиране и в следствие да изпълняват подобни поръчки.
- Използване на фалшиви профили (тролове) в мрежите – методът е изграден въз основа на мрежовия принцип, създаването на фалшиви профили, както и техните публикации нямат ограничение. Идеята зад това е фалшивият профил да добави колкото се може повече контакти/приятели и да публикува пропагандни материали по официални страници. Този метод е популярен, защото минава ненаказан, максималната санкция е блокирането на фалшивите профили, решението е неефикасно, защото откриването на нов профил е въпрос на секунди.
- Иновативни пропагандни методи – освен фалшивите профили, групите из социалните мрежи, както и съдържанието което циркулира е от особено значение, защото в крайна сметка и то има краен потребител и широка, както и предпоставки за широка аудитория. Карикатурите, така наричаните „мемета“, са вече неизменима част от пропагандата, те предразполагат потребителите към кратки послания, които имат потенциала да предизвикат силни емоции в рамките на броени секунди. Преобладаващите теми са свързани предимно с ниско доверие към институциите и евроскептицизъм, и двете са предпоставки за дестабилизация в гражданското общество.

Как се използва пропагандата по време на предизвикателства и кризи?

САЩ – Войната срещу наркотиците:

Пропагандната кампания е фокусирана върху вътрешнополитическия аспект. Основното предизвикателство начело на вътрешната среда на сигурност са социалните движения на хипитата (заплаха за обществената нагласа към вьетнамската война) и нарастващата престъпност на афро-американското малцинство – засилването на организираната престъпна група „черните пантери“. Двете групи са считани за предизвикателство и дестабилизиращ фактор за обществената сигурност. Свързваща точка между двете е употребата на наркотици. Като отговор, правителството на САЩ обявява война срещу наркотиците и води агресивна кампания срещу тях, по този начин оправдава дейността на службите срещу двете групи. Това е пример как целите оправдават средствата, независимо дали е морално, или не.

Великобритания – как се агитира цяла съюзническа мрежа:

Има вътрешнополитически, както и външнополитически характер. Изкривяването на разузнавателна информация в полза на политически цели от страна на изпълнителната власт превръщат един разузнавателен продукт в пропаганда. Използвани са историческите предпоставки на Ирак – кюрдския геноцид, засилването на ядрени проекти и липсата на прозрачност (типичен за авторитарни режими) от страна на Садам. Като допълнителен импулс за военна ескалация между НАТО и Ирак се ползват събитията от 11.09.2001 г. и претекста за влизане в Ирак е, че страната е разполагала с всичките качества да направи подобен атентат поради наличието на оръжия за масово унищожение (ОМУ). Последното не е доказано до ден днешен. Целта на пропагандната кампания ескалира от вътрешнополитически към външнополитически инструмент за въздействие (Хюз-Уилсън, 2017).

Либия – как западната пропаганда помогна със свалянето на Кадафи:

Пропагандата в Либия е използвана като средство за постигане на икономически цели, идеята е била да бъдат гарантирани енергийните интереси на пропагандистите в региона. Медиите са били изцяло фокусирани върху излъчването на репресиите върху едно „мирно“ население и също така е спазвано мълчание относно проникването на ИДИЛ и Ал-Кайда, считани за морални врагове на западното общество. Никой не отрича наличието на репресивен апарат по време на авторитарния режим на Кадафи, но съвсем друго е, когато нарочно се изкривява информация, за да се постигнат съвсем различни цели от обявените -лесен достъп до либийската енергетика и откриване на нови пазари за военна техника.

Русия – засилването на руската пропаганда до невиджани нива:

След нахлуването на Русия в Украйна в ранните часове на 24.02.2022 г., становището на Кремъл е, че провеждат специализирана военна операция за денацификация, считано за пълномасщабна война от украинската перспектива. На по-късен етап на конфликта се забранява оперирането на западни медии в страната, това се извършва с ясна цел за да не пречи западната пропаганда на кремълската пропаганда. Като допълнителна мярка за противодействие на вътрешната пропаганда, Русия изготвя закон, осъждащ всеки „дезинформатор“ на 15 години затвор. Тази пропаганда се приближава до военната, използвана по време на Втората световната война.

Пропагандата в България

Спецификата на пропагандата в България е особена и отличителна в сравнение с другите държави членки на ЕС. Българското гражданско общество е обект на западна и руска пропаганда, и двете имат своя значителен брой потребители и почитатели, това се счита за първият показател, доказващ раздялата на българското гражданско общество. Това означава, че Република България е подложена на две различни пропагандни кампании с две различни

перспективи. Западната пропаганда цели да укрепи позициите си и геополитическата насока на България, в този случай пропагандата е оправдана до известна степен, защото сме страна членка на НАТО и ЕС и в зависимост от геополитическото напрежение, подобна пропаганда е изцяло естествена. Руската пропаганда, от другата страна, се опитва да проникне и въздейства като дестабилизиращ фактор и зачита България за съвременен и пробиваем троянски кон в НАТО. Краткото експозе на следващата страница ще покаже как точно работят двете пропаганди в рамките на спектъра на традиционните медии и към коя демографска група са насочени.

Канали на западна пропаганда:

1. „Нова нюз“ – насочена към широка аудитория без претенции, част от „Юнайтед груп“, има пряка връзка с Дейвид Патреус (бивш директор на ЦРУ) и поставя информационната дейност на балканите като приоритет.
2. „Свободна Европа“ – насочена към широка аудитория без претенции. Първото СМО използвано като обект за проникване, по време на студената война е било създадено и финансирано пряко от ЦРУ(до 1972). Не е изключено да има косвено финансиране от ЦРУ до ден днешен, показател е обратът на „Свободна Европа“ срещу кабинета Борисов-3, след като загуби доверието си към Вашингтон заради съмнителни енергийни проекти (Балкански поток).
3. „Медиапул“ – насочена към аудитория с елитарни претенции. Медията е финансирана от фондация „Америка за България“, следователно няма нищо нередно, стига да не излиза пропагандата извън контрол и да не става прекалено натрапчива.
4. „Дневник“ и „Капитал“ – насочени към широки и елитарни аудитории, бизнес-кръга „Капитал“, макар и с не много обясним произход, клони повече към американския информационен спектър.
5. „Господари“ – насочени към широка аудитория без претенции, малката част от съдържанието, която им е политическо е силно антируско.

Канали на руска пропаганда:

1. „Русия днес/Russia today“ – насочена към широка аудитория без претенции, в момента е изключена от българските доставчици.
2. „ПИК“ и „БЛИЦ“ – насочени към широка аудитория без претенции и е най-русофилска в зависимост от провежданата политика на ГЕРБ.
3. „БНР“ (Волгин) – форматите които води и гледната му точка са си негово лично право, но да го изхранват българските данъкоплатци и той да упражнява агресивна пропагандна кампания, която видимо и целенасочено дестабилизира общественото мнение, заслужава обяснение от страна на БНР.
4. „Лентата“ и „втори фронт“ (Карбовски) – насочени към широка аудитория без претенции. Значителна част от материалите на Карбовски са проруски.
5. „Поглед-инфо“ – насочена е към аудитория с елитарни претенции, известни са с проруски преводи и анализи, макар и да не цитират източници. Пропагандната ориентация е обяснима, все пак принадлежи към вътрешната опозиция на БСП, която е силно проруска.
6. „Novini247“ – насочена към аудитория с елитарни претенции. Активността на медията е заслабнала значително, днес е по-приближена до алтернативния спектър.
7. „Епицентър“ – има хибриден характер, информацията е филтрирана за широката аудитория, но е също така и с претенциите към елитарната си аудитория. Различава се от другите, защото траекторията на пропагандата на „епицентър“ зависи от това какви са отношенията между Русия и Турция – ако двете страни са в тандем, ще има ненатрапчива руска пропаганда.

Таблица 1. Припокриващи се теми на двете пропагандни течения

Западни (САЩ)	Източни (Русия)
Русия (при иправление от демократи) като най-голяма заплаха за либералните демокрации	Мощта на руската отбрана, нарасналата политическа и духовна мощ на Русия
Китай (при управление от републиканци) като най-голяма заплаха за либералните демокрации	САЩ/НАТО – световен хегемон и кукловод, което води до спирала от конспиративни теории
Плюсовете на демократичните общества	Залезът на Европа
Цензура на алтернативни източници, особено при повишен интерес към тях	Продажните елити на България, които обслужват сляпо запада

Източник: Изготвено от автора.

Резултат от пропагандния „кръстопът“

- Вътрешнополитически последствия (противопоставяне на ниво партийност) и към това да има засилено руско и американско лоби от различните парламентарни групи.
- От външнополитически фактори (външна пропаганда), успешно ни противопостави на фили и фоби.
- Има реален риск от оставане в информационно затъмнение от наличието на разновидни източници.
- Повишаване на интерес към алтернативни медии и мемета (съвременните карикатури), които вероятно са вече подготвени за разпространяване на новото поколение пропаганда.
- Апатия или изпадане в крайности (от страна на гражданското общество), което нараства в неадекватни гласоподаватели и обществено противопоставяне.
- Ниско доверие към институциите и фетишизиране на конспиративни теории (предпоставка за голяма криза и пресечната точка на слаборазвитите държави).

Заклучение

Дотук става ясно, че пропагандата е незаобиколим фактор от ежедневието и е просто един инструмент за насочване на обществените нагласи. В случай, че пропагандата идва от елит избран пряко от избирателите си (по демократичен начин), редно е винаги да се замисля кога е морална, кога не е и какви резултати искат да постигнат. Мястото на пропагандата в съвременните демокрации е парадоксално, защото макар и пропагандата да е фаворизиран механизъм на авторитарните общества, няма съвременна демокрация без пропаганда, както и демокрация под влиянието на чужда пропаганда. Най-демократичният вариант на това е чрез лоялна конкуренция между източната и западната пропаганда, да се надгражда с качество съответния продукт и да занули опозиционната пропаганда, това е фундаментален демократичен процес, който видимо липсва в наши дни.

При необходимост от противодействие, на каквато и да е пропаганда, в чисто индивидуален план, са нужни минимум два източника с различно финансиране. Веднъж, като се разбере от кого, къде се извършва финансирането и към чии интереси е насочена подобна кампания, обработването и съпоставянето на изкривена фактология става значително по-лесно и бързо.

Друг ключов актьор е образованието - колкото по-рано се запознаят подрастващите поколения със силата и въздействието на пропагандата, толкова по-бурно ще бъде бъдещото гражданско общество. Темата с образованието и запознаването на ученици в ранна възраст е важна, защото показва до каква степен един политически елит има желание за прозрачност. Дори ако се приеме хипотезата, че подобна политика би нарушила вътрешните пропагандни механизми с цел стабилизация, като минимум може да се насочи и ползва образователната система с цел противодействие на външна пропаганда.

Литература

Баев, Й. (2020). *Американското разузнаване в България*. София: Изток-Запад.

- Бимбалов, Р. (2022). Експериментът България. *Капитал*.
https://www.dnevnik.bg/sviat/voinata_v_ukraina/2022/04/15/4336721_eksperimentut_bulgariia/?fbclid=IwAR3K8ROOnjJ4TB2bqqEMRqht7xnXfo49FdlSv4CxNJ6JR567RVtVIWakhY4 (12.05.2022).
- Вацов, Д. (2017). *Антидемократична пропаганда в България*.
София: Фондация за хуманитарни и социални изследвания.
- Георгиев, В. (2020). *Информационно-аналитична дейност в системите за сигурност*. София: Авангард.
- Кременлиев, А. (2021). *Из лабиринтите на българското разузнаване*. София: Труд.
- Михайлова, Ф. (21.04.2022). Психология на дезинформацията. В:
Капитал. Достъпен на:
https://www.capital.bg/light/tema/2022/04/21/4337436_psihologija_na_dezinformaciata/?fbclid=IwAR2keZKkz2u3BovdVlw5LGoTx6piBX7DyjMpS7jbsfUBc91MPjCEBkPXAyc (12.05.2022).
- Beaureu for investigetative reporting and data (BIRD). (2022). *Има ли защита срещу пропагандата?*. https://bird.bg/zashtita-propaganda/?fbclid=IwAR3ntrMHcDSAMEWEn_H-2ILtXIIvzZV6EhT2qeuFTpPEE8AswYAAfH7c95s (12.05.2022).
- Фондация за хуманитарни и социални изследвания.
Антидемократична пропаганда в България (доклад) част 1 и 2.

Мария-Магдалена Лазарова

Социалното неравенство като стратегически риск за сигурността на Европейския съюз

Social inequality as a strategic risk for the security of the European Union

Резюме: Текстът разглежда опитите на ЕС да редуцира съществуващите на негова територия социални неравенства, като пречупва анализът през призмата на непрестанните кризи, с които съюза се сблъсква: финансовата и икономическа криза, бежанската криза, пандемията от Ковид-19, енергийната криза, войната в Украйна, поставят с нова сила този проблем, като основните очаквания са за допълнително задълбочаване на проблема. В ЕС, в държавите-членки се наблюдават големи различия по отношение на социалните неравенства, което от своя страна води до задълбочаване на социалното разделение между отделните държави членки.

Ключови думи: социално неравенство, обществени проблеми, социално разделение.

Abstract: The text examines the EU's attempts to reduce the existing social inequalities in its territory, reframing the analysis through the lens of the incessant crises that the Union faces: the financial and economic crisis, the refugee crisis, the Covid-19 pandemic, the energy crisis, the war in Ukraine, pose this problem with new force, and the main expectations are for further deepening of the problem. In the EU, there are currently large differences in attitudes towards social inequalities, which your country leads to a deepening of the social divide between individual member states.

Keywords: social inequality, social problems, social division.

Социалното неравенство е едно доста широко понятие, което обединява в себе си множество видове неравенства в различни области, като образование, здравеопазване, социални дейности и пр. Дефинирането на понятието социално неравенство се прави от социологията, като в рамките на тази наука могат да бъдат систематизирани редица определения.

През последните години, ЕС целенасочено се опитва да намали съществуващите социални неравенства, но въпреки предприетите многобройни мерки (в това число стратегията „Европа 2020“) нивата на бедност, социално изключване и социални неравенства в съюза остават изключително високи. Актуалността на темата не само че не намалява, а напротив, последователно появяващите се кризи – финансовата и икономическа криза, бежанската криза, пандемията от Ковид-19, енергийната криза, а сега и войната в Украйна, поставят с нова сила този проблем, като основните очаквания са за допълнително задълбочаване на проблема.

Проблемът за социалното неравенство в ЕС допълнително се усложнява, поради факта, че по отношение на социалните неравенства в държавите-членки се наблюдават големи различия, което от своя страна води до задълбочаване на социалното разделение между отделните държави членки. Опитите за постигане на социална кохезия в ЕС, макар и зачестили през последните години, все още не водят до постигане на желаното социално сближаване и устойчиво развитие на съюза.

Типологията на социалните неравенства в ЕС

Социалните неравенства в ЕС, като основен акцент се поставя върху неравенство в доходите, неравенство в богатството и неравенство по отношение на възможностите, които са в основата на задълбочаващите се неравенства в ЕС като цяло, в държавите членки на ЕС и не на последно място между европейските региони и между отделните държави. Социалното неравенство в ЕС е представено, чрез конкретни статистически данни, достъпни на Евростат, които целенасочени визуализират съществуващите неравенства, като периодът избран за анализ е 2010-2020 г. Не на

последно място много важен елемент е направеният преглед на политиките на ЕС насочени към намаляване на социалните неравенства, като анализът поставя специално внимание приетия през 2017 г. Европейски стълб на социалните права (ЕК, 2022).

На първо място, основен акцент в изследванията на Евростат е подходното неравенство на населението, което може да се измери с множество показатели, които дават задълбочена картина на неравенството в различните части на подходното разпределение. Основен индекс използван за измерване на подходното неравенство е коефициентът на Джини, който представлява скала от 0 – минимално ниво на равенство до 100 – максимално ниво на неравенство, която показва статистическата дисперсия в доходите /богатството и се използва, за да представи общото неравенство в доходите. Този индикатор измерва нивото на разпределението на благата и разполагаемия доход (доходи след данъци и трансфери). Важно е да се уточни, че между отделните държави-членки се наблюдава много голямо различие. Например, страната с най-ниско неравенство на доходите пред периода е Словакия, която през 2020 г. отчита коефициент на Джини 20.9, докато най-голямото неравенство е отчетено в България в размер на 40 (Йоцов, 2019).

През периода 2010-2020 г. като цяло се наблюдава нарастване на неравенството на доходите в по-голямата част от държавите-членки на ЕС, като за съжаление в тази статистика по пореден път, българската държава бележи значително увеличение – от 33,2 през 2010 г. през 2020 г. измеренията коефициент Джини е 40 (Моралийска, 2021).

Намирането на решение на проблема със социалните неравенства не може да се случи за един ден или за една година. Анализът на ситуацията в ЕС, ясно показва, че социалното неравенство е „пандемия“, с оглед на това, се прави и аналитично обоснована връзка между социалното изключване и стратегическия риск и сигурността в ЕС, като се посочва, че увеличаването на социалното неравенство в ЕС, в отделните държави членки на ЕС и между държавите членки води след себе си до възникването на редица стратегически рискове за сигурността на съюза, поради което е

необходимо предприемането на конкретни мерки от ЕС за намаляване на социалните неравенства.

Първо, предприемане на адекватни превантивни мерки, които в дългосрочен план да доведат до намаляване на социалните неравенства, както между държавите-членки на ниво ЕС, така и вътре в самите държави. Освен предоставянето на финансови ресурси за подобряване на икономическото развитие, инфраструктурата, здравната система и пр., основната превантивна мярка срещу социалните неравенства в дългосрочен план е изграждането на ЕС на знанието; съюз, в който гражданите имат равен достъп до качествено образование, позволяващо развитието на високо образовано и квалифицирано общество, което е икономически, политически и дигитално грамотно.

Второ, въпреки предприетите политики в ЕС за намаляване на социалните неравенства – тяхната ефективност не винаги постига заложените предварителни резултати. Поради това, сигурността в ЕС зависи до голяма степен от конкретните мерки, предприети от ЕС и държавите-членки, имащи за задача да посрещат непосредствените рискове от социалното неравенство и търсят решения в краткосрочен план, за справяне с бедността и социалното изключване (ЕК, 2017).

Социалното неравенство като стратегически риск за сигурността на ЕС

Социалното неравенство в ЕС води след себе си редица рискове за сигурността в Европа, включително икономически, социални и политически рискове.

С оглед на спецификите на социалното неравенство, един от основните рискове за сигурността в Европа е броят на хората изложени на риск от бедност или социално изключване.

Близо 1/5 от гражданите на ЕС са изложени на риск от бедност или социално изключване. Това само по себе си води след себе си редица заплахи за сигурността на ЕС в областта на социалната сфера:

Социалното неравенство се свързва с увеличаване на престъпността, което може да бъде обяснено, чрез два модела на поведение на лицата, които се намират в подножието на социалната стълба, а именно: от една страна, членове на обществото в неравностойно положение са по-склонни да изразяват своето негодувание в резултат на икономическото си неравенство, чрез извършване на престъпления. От друга страна, икономическото неравенство провокира лицата в неравностойно положение да търсят механизми за подобряване на ситуацията, в която се намират, като се обръщат към престъплението като възможност да получаване на средства за икономически просперитет (ILO, 2008:11).

Несъмнено много съществен проблем за ЕС е пряката връзка между социалното неравенство и здравето. Бедните членове на обществото са подложени на непропорционално високи нива на поява на определени видове заболявания. Достъпът до качествени здравни грижи и здравословна храна понякога е доста ограничен или дори недостъпен за лицата в риск от бедност, което на практика води след себе си по-малко ефективна работна сила с по-ниски доходи, по-високи нива на заболявания и смъртност, по-високи разходи за здравеопазване и прогресивно задълбочаваща се бедност за засегнатите групи. Това води до увеличаване на разходите за здравеопазване на държавите-членки на ЕС, за социални помощи и пр., товарейки допълнително социалната система на държавите-членки.

Третият риск в социалната сфера в ЕС, който произтича от социалното неравенство е задълбочаването на неграмотността и необразоваността сред определени групи от населението. За съжаление, както и по редица показатели представени в преходната глава, България отново се нарежда сред държавите в ЕС, в които е налице сравнително високо образователно неравенство (Андреева, 2021).

Основните препоръки, които могат да бъдат отправени към ЕС и държавите членки по отношение на социалните неравенства са следните: поставяне на социалното неравенство в дневния ред на съюза; изработване на специални политики, които пряко да въздействат както на ниво ЕС, така и на ниво държава за намаляване

на неравенствата; да се отделят целенасочени финансови средства за минимизиране на социалните неравенства – най-вече на образователните и здравните неравенства, защото в дългосрочен план те могат да допринесат най-много за превенцията на други неравенства (доходно неравенство) (Братоева-Манолева, 2017).

Заклучение

Направеният анализ позволи да се открият няколко извода, които ще бъдат представени вместо заключение.

Първо, социалното неравенство води до сериозен дисбаланс в развитието на държавите, на групите и на индивидите в тях, което налага приемането на ефективни мерки за намаляване на социалните неравенства, през създаването на механизми за включване (приобщаване) на „социално изключените“ индивиди и групи в обществото. Само по този начин може да бъде намален риска за националната сигурност, възникващ в следствие на социалното неравенство.

Второ, въпреки предприетите мерки за намаляване на социалните неравенства и наблюдаваната тенденция към запазване на статуквото и много малко намаление в края на ХХ в. и началото на ХХІ в., каноническата, финансовата, здравната криза през последните няколко години и войната в Украйна, водят до нарастване на социалните неравенства в по-голяма част от европейските държави.

Трето, една от основните политики на ЕС – кохезионната политика (политиката на сближаване), заедно с усилията на държавите членки, води до положителен ефект на намаляване на социалните неравенства в държави като България, но за съжаление високото стартово ниво в тези държави, както и бавните процеси в тази насока, все още не успяват да доведат до желани резултати, и тези държави имат сравнително по-високи нива на социални неравенства в сравнение със средно европейските. Поради това в ЕС все още са налице много големи различия в нивата на социално неравенство между различните държави.

Литература

- Андреева, И. (2021). *Съвременни финансово-отчетни аспекти на управлението на кредитния риск*. София: ИК-УНСС.
- Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България. (2018). <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=671> (20.05.2022).
- Бахчеванов, Г. (2007). *Система за национална сигурност. Държавни институции и оперативни компоненти*. София: Военна академия „Г.С. Раковски“.
- Бонева, С. (2010). Основни аспекти на политиката на сближаване. София.
- Братоева-Манолева, С. (2017). *Доходното неравенство в България след 1990 година: състояние, тенденции и макроикономически детерминанти*. Автореферат, Варна.
- Братоева-Манолева, С. (2021). Доходното неравенство в България в периода 1993-2019 г. – декомпозиране по основни източници на доход. *Диалог*, 1, 64-84.
- Генова, Ж. (2009). *Социология*. Варна: Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“.
- Европейска комисия. (2017). Преодоляване на неравенствата. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_addressing-inequalities_bg.pdf (20.05.2022).
- Европейска комисия. (2022). *Европейският стълб на социалните права в 20 принципа*. (2022). https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_bg (20.05.2022).
- Йоцов, В. (2019). Предпоставки и последици от неравенството и бедността. *Икономически и социални алтернативи*, 2, 32-45.
- Клейнер, Г. Б., Тамбовцев, В. Л., & Качалов, Р. М. (1997). *Предприятие в нестабилной экономической среде: риски, стратегии, безопасность*. Москва: Экономика.
- International Labour Office. (2008). *World of work report 2008: income inequalities in the age of financial globalization*. International Institute for Labour Studies: Geneva.

Рая Ковачева и Кирил Нинов

Близкият изток – предизвикателства пред сигурността по време на криза

Middle East: Security challenges during times of crisis

Резюме: Настоящият доклад изследва ключови предизвикателства, пред които Близкият изток е изправен. Предизвикателства, породени от различни по вид и интензитет кризи, са отличителна черта на Близкоизточния регион. Основните предизвикателства пред сигурността и различните системи за сигурност, които Близкия изток поставя са с чисто хуманитарен характер. Те обикновено идват пост-фактум от кризисните ситуации по целия свят. Като многопластов и сложен район Близкия изток е място, което обикновено поставя предизвикателства и проблеми, които изискват изключително внимателно и задълбочено анализиране и справяне с тях.

Ключови думи: предизвикателства, сигурност, криза, Близък изток, проблеми

Abstract: This report examines key challenges facing the Middle East. Challenges arising from crises of various types and intensities are a distinctive feature of the Middle East region. Some main Middle Eastern security challenges, which come to mind first, are deeply humanitarian. Usually, they occur shortly after the conflict's conclusion, and this is the main reason the problems of a such complicated region, like the Middle East, which is sometimes hard to understand, must be more carefully and deeply analyzed in order to be resolved more easily.

Keywords: challenges, Middle East, security, crisis, crises

Близкият изток е едно от най-богатите на различни култури, ресурси и хора, места. Като среда на различни религии, враждуващи помежду си, се пораждат въоръжени конфликти между отделните държави. А в днешно време това се оказва основополагащо за начина, по който всяко правителство води своята политика. Политики, които често предизвикват кризи, в които потърпевши са обикновените хора. Кризи, които понякога поставят повече предизвикателства, отколкото ресурсите на държавите биха могли да решат.

За да бъдат изяснени предизвикателствата възможно най-ясно, вниманието се насочва към основните видове кризи, които възникват на тази немалка територия обхващаща 3 континента, 18 суверенни територии и приблизително 463 300 000 жители. Кризите могат да бъдат от всякакъв характер, като най-често срещаните са свързани с недостига на вода и храна, лошата медицина, липсата на инфраструктура, религиозните войни и борбата за ресурси, вкл. нефт. В последните години, към гореизброените, се добавят и гражданските войни в Египет, Сирия, Йемен, както и конфликта в Палестина.

Всяка криза се превръща в предизвикателство, към което различните системи на сигурност реагират различно. Важно е да се отбележи, че в конфликтите, които се случват в Близкия изток, участие, понякога индиректно, понякога не, взимат големи държави и организации като ООН, ЕС, САЩ и др. Съответно техните системи за сигурност се сблъскват с различен тип проблеми. Европа, например, има затруднения със завишените нива на миграция и бежанския поток, а от друга страна ООН се опитват да провеждат мирна дипломатия с цел разсейване на напрежението. Естествено, предизвикателствата пред сигурността съществуват и на локално ниво, като те често се проявяват в битката за оцеляване на хората, останали по домовете си, и тяхното противопоставяне (Cordesman, 2016).

Близкият изток е политически термин, използван за описание на различни географски региони в южното и източното Средиземноморие, и от източното Средиземноморие до Персийския залив. Близкият изток е трансконтинентален подрегион на Азия и Африка. Трите влиятелни култури в региона са арабската,

тюркската и персийската. Те имат три генетично различни езика и етноса - арабски, турски и персийски. Терминът е използван за обозначаване на балканските страни, но днес Близкият изток се отнася до западно азиатските страни, разположени между Средиземно море и Иран.

Близкият изток може да бъде разделен на няколко исторически и географски региона - Анатолия (Турция), Левант (Сирия, Ливан, Йордания, Кипър, Израел и палестинските територии), Месопотамия (Ирак), Арабски (Саудитска Арабия, Йемен, Оман, Кувейт), ОАЕ и Катар), Персия (Иран) и в някои случаи Закавказие (Грузия, Армения и Азербайджан).

„Близък изток“ е общо понятие, така че границите не са ясно дефинирани. Районът обикновено включва Бахрейн, Египет, Иран, Ирак, Израел, Йордания, Кувейт, Ливан, Оман, Катар, Саудитска Арабия, Сирия, Турция, Обединените арабски емирства, Йемен и палестинските територии в ивицата Газа и Западния бряг. Страните от Магреб (Алжир, Либия, Мароко и Тунис) и Судан често се свързват с Близкия изток поради силните им езикови, етнически, исторически и културни връзки. Африкански държави като Мавритания и Сомалия също имат връзки с региона. Въпреки че Кипър се намира в или близо до Близкия изток, той се счита за част от Европа и е пълноправен член на Европейския съюз. На изток Афганистан и Пакистан понякога се свързват с Близкия изток.

Вътрешни конфликти – конфликти в Ирак и Йемен

През последното десетилетие по-голямата част от най-смъртоносните конфликти в света са в района на Близкия изток. Примери за това са Сирия, Турция, Афганистан и Палестина, но тези в Ирак и Йемен също се отличават. В статиите “Yemen: Why is the war there getting more violent?” на BBC news (BBC, 2022) и „Strategic Threats to Middle East Security: Challenges for U.S. Policy“, с автори Nora Bensahel and Daniel Byman, се разглеждат отблизо именно проблемите с Ирак и Йемен (Bensahel & Byman, 2004).

От 1991 г. насам 2014 г. е най-смъртоносната година, с почти 80 000 смъртни случая, свързани с битки. Това показват данните от

проучванията на Службата на Върховния комисар за бежанците на ООН (UNHCR - The UN Refugee Agency). Оттогава насам се наблюдава спад на загиналите, поради деескалацията в Ирак и Сирия. Въпреки това обаче, броят на интернационализираните конфликти (тоест тези, в които се е изисквала намеса на външни войски, напр. Сините каски на ООН, американската армия, НАТО и др.) е с най-високо ниво от 2015 г. насам. Такива конфликти са в Сирия, Ирак и Йемен. В основата си, тези конфликти са базирани на враждебните отношения между сунитите и шиитите (основни течения в исляма, враждуващи от векове), които в различните варианти на конфликта, са в позициите на управляващи и опозиция, и често всяка от страните е подкрепяна от друга сила (напр. Иран и Саудитска Арабия). За съжаление, във всеки един от тези конфликти, няма конкретен победител, но губещите винаги са обикновените хора, които прогресивно обедняват, измират или емигрират в търсене на по-добър живот.

Конфликтът в Ирак води началото си от вече не толкова далечната 2003 г., когато американският президент Джордж У. Буш – младши и английският министър-председател Тони Блеър заедно с коалиция, в която влизат още военни от Австралия и Полша, и с подкрепата на Италия, Дания, Нидерландия и Испания, започват инвазия с цел намиране на оръжия за масово унищожение, за каквито се твърди, че има в Ирак. Инвазията, още е в резултат на Резолюция 1441 на ООН, приета на 8 ноември 2002 г., която предлага на Саддам Хюсеин, тогавашния президент на Ирак, да се съобрази със задълженията си по разоръжаването на Ирак след Войната в залива от 1991 г. Тази резолюция дава законно право на САЩ да извърши инвазията в Ирак. Саддам Хюсеин е свален, преследван, осъден на смърт и обесен през 2006 г. Инвазията поражда война, която продължава до 2011 г. В нея се бият освен войските на Коалицията, а и шиитски и сунитски отряди, които се опитват да наложат своето управление над Ирак. Следват конфликти между Ирак и Ислямска държава между 2013 и 2017 г., който всъщност е вътрешен конфликт за територия, защото Ислямска държава, както и в други държави като Сирия, завзема територии в сърцето на държавата, която напада. Ареалът на този конфликт е най-вече в северната

част на Ирак, до границата с Турция, както и в централната част на страната. (Abo-Hilal, 2021) Към днешна дата, в Ирак вече няма чужди войски, но приблизително 2 500 000 души са напуснали страната, от 2000 г. (UNHCR - The UN Refugee Agency).

Преди да се премине към последиците за мирните граждани, се обръща внимание и към конфликтите в Йемен, които за разлика от тези в Ирак, съвсем не са малко за последните 20 години. Преди ескалацията на конфликта през 2015 г. развитието в Йемен е силно затруднено. Страна с население от 30 милиона души, Йемен заема: 153-то място в класацията на развитие (Human Development Index); 138-мо място по крайна бедност; 147-то място по продължителност на живота; 172-ро място по образователен ценз; и 115-то в класацията на Световната банка за нисък и среден приход.

Прогнозите сочат, че Йемен не би постигнал нито един от тези показатели в Целите за устойчиво развитие (ЦУР) до 2030 г., дори и този конфликт да не се беше случил. Конфликтът в Йемен е описван по различни начини, включително и като война между Иран и Саудитска Арабия, по-широк шиитско-сунитски конфликт и двустранна борба между бунтовниците хути и правителството на Йемен. Но реалността е много по-сложна и по-скоро прилича на регион от малки държави, които са в различна степен на война помежду си и съответно са подложени на по-сложен избор вътрешни политики и конфликти, отколкото би била една държава, въввлечена в двоен конфликт. Република Йемен е създадена през май 1990 г. вследствие на обединението на Северен Йемен (Йеменска арабска република) и Южен Йемен (Народна демократична република Йемен). Въпреки че формално е многопартийна демокрация, през първите 20 години начело на страната е президентът Али Абдула ал-Салех, ръководител на Народния съвет и президент на Северен Йемен 12 години преди обединението. Сепаратистките настроения в южната част на страната съществуват от обединението, което кара много южняци да се чувстват извън икономическите и социалните процеси в Йемен.

През 1994 г. има кратка гражданска война, спечелена от северната страна, която резултира в пенсионирането на военно офицери. Някои

от пенсионираните офицери започват да водят мирни протести през 2000 г. и през 2007 г. създават сепаратистското Южно движение (известно също като Ал-Хирак). През 2004 г. президентът Салех изпраща правителствени сили да арестуват Хюсеин ал-Хути, лидер на движението. Ал-Хути е арестуван, което води до серия от сблъсъци в Саада. Самият Ал-Хути е убит през 2004 г., но вземайки неговото име - и под ръководството на брат му – хутите се сражават с правителството на Йемен в продължение на шест години. При последния от тези инциденти президентът Салех потушава бунта с "железен юмрук" и използва тактики, които причиняват съпътстващи щети на цивилното население. През 2010 г. е постигнато примирие между хутите и правителството. През 2012 г., когато Салех вече не е на власт, той обединява усилията си с хутите, на които предоставя финансиране и елитни военни части. Днешната гражданска война започва, когато хутите, с подкрепата на Салех, поемат контрола над Сана през есента на 2014 г., а след това завземат президентския пост и президентския дворец през януари следващата година. Хади подава оставка и бяга в Аден, а след това възстановява властта си. През март 2015 г. Саудитска Арабия - в подкрепа на президента Хади и вярвайки, че хутите са тясно свързани с Иран - започна да нанася въздушни удари срещу хутите. Атакувани и унищожени са инфраструктури свързани с водата и храна производството, а блокадата на пристанищата и доставките на храна, през 2017 г., блокират и хуманитарните помощи за Йемен (Center for Preventive Action, 2022).

Общите черти между хората, живеещи на място като Близкия изток, където непрекъснато има някакъв конфликт са много. Проблемите на място, с които се сблъскват ежедневно са от липса на елементарни условия за живот, включващи достъп до храна, вода, стоки от първа необходимост, до липсва на образование и здравеопазване. Съответно това води до разпространение на зарази от болести като хепатит и туберкулоза, които често могат да се окажат смъртоносни. Липсата на ваксини също често води до слаб имунитет при децата. Конфликтът в Йемен е разрушителен за развитието и освен това има непропорционално въздействие върху децата. Бежанските кризи, с които Европа се сблъсква в последните години, резултират в огромни комуни, населени с хора, които чакат

да им бъдат издадени визи, бежански статuti и да започнат да градят бъдещето си отначало. Към края на 2016 г. те са приблизително 5 милиона души. Част от тях живеят в крайна бедност също като тези, които са останали в държавата си.

От всичко изброено дотук, може да се посочи, че пред сигурността са поставени доста предизвикателства: някои от тези бежанци, идват, заселват се и основават клетки на терористични групировки като ИДИЛ. Също така, всички тези хора, събрани без елементарни хигиенни условия, често започват да боледуват и съответно могат да превърнат центровете в извори на епидемии. Не на последно място, хората, които остават на място, в крайна бедност, стават пионки в една игра за надмощие, която носи само разрушение и унищожение на култури.

Близкият Изток и Ковид-19

Ковид-19 е второто огнище на коронавирус, засегнало Близкия изток след разпространението на MERS-COV, първоначално регистриран в Саудитска Арабия през 2012 г. Типичните симптоми на MERS също са чести, включително треска, кашлица и затруднено дишане. И двата вируса принадлежат към голямото семейство коронавируси, но основната разлика е как се разпространяват и следователно степента на инфекция. Според статия на UNICEF „Food crisis likely to worsen in the Middle East and North Africa as COVID-19 continues“ (UNICEF, FAO, WFP & WHO, 2020) - резултатите, докладвани от световните здравни власти, свързани с появата и разпространението на вируса MERS през 2012-2015 г., съответстват на тези, докладвани само през първите няколко седмици от разпространението на новия коронавирус, Ковид-19, след като за първи път се появява през декември 2019 г. в Ухан, Китай (UNICEF, FAO, WFP & WHO, 2020).

На 11 март 2020 г. Световната здравна организация (СЗО) обяви Ковид-19 за пандемия. Първата страна в Близкия изток, която съобщава за положителни случаи на коронавирус на фона на епидемиологичния си растеж са Обединените арабски емирства (ОАЕ). На 29 януари ОАЕ потвърждават, че четиричленно семейство

от китайския град Ухан е заразено. Към 22 март 2020 г. регистрираните случаи на Ковид-19 в страната са 153. Почти всички страни в Близкия изток са били засегнати от новия за тях коронен вирус. В допълнение към ОАЕ, към 22 март потвърдените случаи в региона включват: Бахрейн (310), Египет (294), Израел (883), Ирак (214), Йордания (100), Катар (481), Кувейт (176), Ливан (230), Оман (52), Палестина (53), Саудитска Арабия (392) и Турция (947). В някои случаи (Бахрейн, Ирак, Кувейт, Оман, Саудитска Арабия) първи са заразени хора, завърнали се от Иран.

В интервю на 26 февруари 2020 г. с Центъра за права на човека на САЩ в Иран, експертът по обществено здравеопазване Камияр Алай заявява, че иранските здравни системи имат необходимия капацитет за борба с коронавируса, но властите все още не са предприели необходимите стъпки за бързо и ефективно мобилизиране на ресурси. Експертите посочват „политически опасения“ на иранските власти като причина за липсата на ранен отговор. Скривайки огнището в Иран, здравните насоки не са актуализирани на време и здравните работници също не са обучени как да реагират; никой не е подготвен за пандемията. Бързото разпространение и високата смъртност от Ковид-19 в Иран предизвиква паника в общността на страната. Нарастващото напрежение, от своя страна, води до вълна от дезинформация в социалните медии и други източници, причинявайки нови загуби. Съща така, съветът разкрива погрешни подробности за това как алкохолът може да се използва за борба с коронавируса и буквалното тълкуване на тази подвеждаща информация е причина за повече от 100 смъртни случая от алкохолно отравяне.

Близкият Изток и войната в Украйна

Сирийският лидер Башар ал-Асад е тихо приветстван обратно в клуба на лидерите от Близкия изток на ОАЕ, докато Русия е изправена пред гнева на Запада заради инвазията си в Украйна. Това е първият му път в чужбина от повече от десетилетие на война, освен че посети основните си поддръжници Русия и Иран. Докато светът се фокусира върху Източна Европа, геополитиката на Близкия изток се прекроява в много посоки. В лицето на смятаните

за слаби САЩ, надигащ се Китай и Русия, основните играчи показват нови амбиции и съюзи, където тези страни изграждат връзки, докато други обръщат гръб. Резултатът е сложна мрежа от събития, която включва Турция и Израел, които се опитват да бъдат потенциални арбитри на конфликта Русия-Украйна, Обединените арабски емирства и Турция, заплетени в африканския конфликт в района на Тиграй в Етиопия, и нарастващото обществено помирение между Израел и държави от Персийския залив. Картината включва сложна енергийна политика след нахлуването на Русия в Украйна, като Саудитска Арабия се съпротивлява на призивите на Запада да увеличи производството на петрол. Катар се превърна в потенциален спасителен пояс за Европа, която отчаяно се нуждае от алтернативен източник на руски газ, съчетан с винаги изключително сложните и развиващи се отношения между Иран и неговия потенциален враг.

В ерата на атаките от 11 септември 2001 г. срещу Съединените щати или Арабската пролет от 2011 г. всяко от тези събития можеше да предизвика глобални заглавия и загриженост във Вашингтон, Лондон и Европа. Регионът обаче се разглежда като второстепенен приоритет след пандемията, въпреки че САЩ и техните съюзници все още участват в някои конфликти. Операция на специалните сили на САЩ в Сирия убива лидера на ISIS Абу Ибрахим ал-Хашими ал-Кураиши през февруари, припомняйки „войната срещу тероризма“ на 11 септември.

В по-широк план обаче, останалата част от региона си е поставила други приоритети, като много страни следват собствена все по-независима външна политика. Тенденцията тихо нараства, откакто Арабската пролет накара много държави от Персийския залив и Турция да се намесят. Войните в Либия и Сирия, понякога един срещу друг и срещи с руски подставени лица. Турция и ОАЕ също сега са въввлечени във войната на Етиопия с бунтовниците от Тиграй и докато ОАЕ продължават да имат американски военновъздушни бази, те все още използват произведени в Китай дронове, когато са дипломатически близо до Пекин и Москва.

Заклучение

В по-голямата си част, Близкият изток следва глобалните модели. Броят на гражданските войни и смъртните случаи, свързани с битки, намаляват. В същото време, в регионално сравнение, конфликтът в Сирия остава вторият най-смъртоносен конфликт с над 7000 регистрирани смъртни случая, свързани с битки през 2019 г. Сирия е изпреварена единствено от Афганистан, където са регистрирани повече от 30 000 смъртни случая, свързани с битки. Войната между държавите остава рядкост; въпреки това войната между Иран и Израел в Сирия, която започна през 2018 г. и продължава през цялата 2019 г., напомня, че междудържавните войни са възможност. Що се отнася до географското разположение на конфликтите, е доказано, че конфликтните събития са концентрирани в няколко горещи точки в Сирия, Ирак и Йемен.

От друга страна, Близкият изток е център на множество конфликти, както на местно, така и на международно ниво. Няма държава, която да не знае или да не е намесена по един или друг начин в някой от конфликтите на територията на страните част от Близкия изток. Естествено, всеки един конфликт е предпоставка за сериозни проблеми свързани със сигурността във всяко едно отношение.

Когато става дума за вътрешни конфликти, в района на Близкия изток се срещат трудности в областта на хуманитарните условия, следователно това поставя световната сигурност пред множество предизвикателства в сферата на здравеопазването или спорове и дори вражди, между други държави, използващи вътрешните конфликти в Близкия изток като оправдание за „разчистване на сметки“.

Когато се говори за външни конфликти или как световните кризи влияят на Близкия изток отново световната сигурност среща своите трудности. Страните от Близкия изток избягват да показват на световен план и най-малката слабост или несигурност, което допълнително усложнява ситуацията. Сами по себе си, страните част от Близкия изток са твърде рискови във всяко едно отношение и дезинформацията, или липсата на каквато и да е информация само влошава нещата. Големи организации и държави като ООН, ЕС, САЩ и др. постоянно реализират различни политики и методи с цел да се гарантира поне малко световната, а и не само, сигурност.

Литература

- Abo-Hilal, M. (2021). *The Impact of War on the People of the Middle East*. <https://www.mei.edu/publications/impact-war-people-middle-east> (16.05.2022).
- BBC News. (2022). *Yemen: Why is the war there getting more violent?..* <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29319423> (16.05.2022).
- Bensahel, N., & Byman, D. (2004). *Strategic Threats to Middle East Security: Challenges for U.S. Policy*. https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB118.html (16.05.2022).
- Center for Preventive Action. (2022). *War in Yemen*. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/war-yemen> (16.05.2022).
- Cordesman, A.H. (2016). The [New-Old] Crises and Instability in the Middle East and North Africa in 2016. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. <https://www.csis.org/analysis/new-old-crises-and-instability-middle-east-and-north-africa-2016> (16.05.2022).
- UNHCR – The UN Refugee Agency. (2022). <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=TJpR6a> (16.05.2022).
- UNICEF, FAO, WFP and WHO. (2020). *Food crisis likely to worsen in the Middle East and North Africa as COVID-19 continues*. Statement of Regional Directors <https://www.unicef.org/mena/press-releases/food-crisis-likely-worsen-middle-east-and-north-africa-covid-19-continues> (16.05.2022).
- World Health Organization*. (2022). <https://world101.cfr.org/rotw/middle-east/politics#rightward-shift-redefines-israeli-politics> (16.05.2022)
- World Population*. (2022). <https://worldpopulationreview.com/continents/the-middle-east-population> (16.05.2022).

Кристин Петрова и Никол Кожухарова

Заплахи за екологичната сигурност вследствие на военни действия

Threats to environmental security due to military action

Резюме: Околната среда е един от най-важните фактори, които оказват влияние върху живота на Земята. Красивата природа, чистият въздух, животните, водата, дърветата и растенията в последните десетилетия стават все по-застрашени. Целият свят страда от разрастваща се екологична криза. Животът на морските обитатели е застрашен, поради замърсяването на водите, горските обитатели губят своя дом, а въздухът се замърсява с всеки изминал ден. Главната причина за появяването и влошаването на тези проблеми е човекът. Резултатът, който е на лице след унищожаването на горите и замърсяването на водите и въздуха, поставя все повече животни и растения пред огромен риск от изчезване, което автоматично ги поставя в „Red list” на Международния съюз за защита на природата. Екологичната криза не представлява проблем само за една държава, а на всички държави по света, защото екологична криза в дадена страна повлиява негативно и върху останалите региони и континенти. Военните действия са една от причините, поради които екологичната криза се влошава. Войната в Украйна е пряка заплаха за екологичната сигурност, живота и здравето на хората, както и за всички живи организми на планетата. Военните действия в Украйна допринасят за разрастването на екологичната криза, което в бъдеще може да окаже пагубно влияние върху целия свят.

Ключови думи: Екологична криза, сигурност, военни действия, Международен съюз за защита на природата, Украйна

Abstract: The environment is one of the most important factors influencing life on Earth. Beautiful nature, clean air, animals, water, trees

and plants have become increasingly endangered in recent decades. The whole world is suffering from a growing environmental crisis. The lives of marine life are endangered due to water pollution, forest dwellers are losing their homes and the air is being polluted with each passing day. The main reason for the appearance and aggravation of these problems is man. The result of deforestation and water and air pollution puts more and more animals and plants at enormous risk of extinction, which automatically puts them on the International Union for Conservation of Nature's Red List. The environmental crisis is not a problem only for one country, but for all countries in the world, because an ecological crisis in a country has a negative impact on other regions and continents. Military action is one of the reasons why the environmental crisis is getting worse. The war in Ukraine is a direct threat to environmental security, human life and health, as well as to all living organisms on the planet. Military action in Ukraine is contributing to the escalation of the environmental crisis, which could have a devastating impact on the world in the future.

Keywords: environmental crisis; security; military action; International Union for Conservation of Nature; Ukraine.

През изминалите години човечеството се изправя пред редица кризи. Екологичната криза обаче никога не е толкова голяма заплаха за човечеството, както е сега. Глобалното замърсяване на околната среда с всеки изминал ден оказва негативно влияние на природата, а това води до влошаване и застрашаване на живота на планетата. Тази екологична криза причинява редица проблеми, сред които: изчезване на редица животински видове; унищожаване на водите и живота в тях, а в следствие на това и на питейната вода; унищожаване на почвите и растителността; замърсяване на въздуха. Тези последици вредят на хората по света както пряко, така и косвено. Увеличаването на населението на планетата води до повишаване на нуждата от ресурси, а това, от своя страна, изчерпва наличните такива. Вследствие на вредите, които човечеството причинява на планетата, се случват все повече природни бедствия и катаклизми като суши и наводнения, парников

ефект, земетресения и други.

Осигуряването на екологична сигурност не засяга определена държава или общност. Тя засяга всички държави и техните жители, които трябва да полагат максимални грижи за предотвратяването на последваща екологична криза. Военните действия са още един фактор, който нарушава екологичната сигурност и би могъл да доведе до фатален край на много човешки животи. Последиците, които настъпват поради военни действия, са катастрофални за природата и хората – безброй загинали или осакатени хора; убити горски и морски обитатели; унищожаване на гори и замърсяване на води. Опасността от причиняване на вреди на атомни централи или използването на ядрено оръжие е реална. Ако се случи това, много голяма част от населението на земята би изчезнала; огромна част от планетата би станала необитаема; безброй животни биха изчезнали, а тези катастрофални последици няма да могат да отшумят за дни или месеци. Войната в Украйна представлява опасност не само за хората на територията ѝ, но също така и за останалите региони и континенти в близост до нея.

Замърсяването на природата е реалност, за която няма как да се затворят очите. Земята е съставена от над 70% вода в различни форми. Има голямо разнообразие от живот в различните водни басейни, а самата вода е жизненоважна за човешкото и животинското съществуване. Хората използват водата за редица потребности, освен за питейната си нужда, като добив на електроенергия, транспорт, домакинство, селско стопанство, изхвърляне на отпадъци. В днешно време, част от тези дейности се извършват доста по-екологично спрямо предишните години, но въпреки това човешката намеса води до изключително силно замърсяване на водата на планетата.

Според източника на замърсяване, съществуват точково и дифузно замърсяване (Георгиев и др., 2011). Точковото замърсяване се получава при изпускане или заустване на замърсяващи вещества във водите от конкретен източник, като то е резултат от човешка грешка. Когато вода премине през или до замърсител и задържи част от него в себе си, а след това го транспортира или утаи на

друго място, се нарича дифузно замърсяване. След това замърсяване много често водата става негодна за риболов и плуване. Това замърсяване е много широко разпространено и води до промяна в растителността на водоемите, тяхната форма и течение. Трансграничното замърсяване може да повлияе на райони, които се намират много далеч от източника на замърсяване.

Според типа на замърсителя на водите, съществуват химично, радиоактивно, механично, термично и биологично замърсяване. Всичките тези видове замърсяване на водите, които са причинени главно от антропогенни фактори спрямо естествени такива, унищожават живота във водите. Глобалното затопляне, което е породено също от човешка ръка, е сериозна заплаха, заради която нивото на световния океан се покачва. Това покачване би довело до наводняване населени места в близост до водни басейни, както и до пълно изчезване на острови. Хората трябва да обърнат по-голямо внимание върху тези проблеми, за да може да се подсигури екологичната сигурност.

Войните по света причиняват тежки последици върху природата. В случай на потопен плавателен съд в следствие на военни действия може да се случи разлив на горива и опасни товари, а това от своя страна да доведе до трансгранични замърсявания на морета, реки и подземни води. Друг проблем е изоставянето на въглищни мини, които се пълнят с вода, която трябва да бъде изпомпвана, но ако това не се случи е възможно натрупващите се подземни води да се замърсят с тежки метали, които след това могат да проникнат в подземните водоносни артерии и в почвите (WWF, 2022).

Залагането на мини, които се използват по време на война, могат да увредят земеделските земи и да замърсят техните почви и водоснабдителни с опасни и токсични метали. При нарушаване на работния режим на промишлени, петролни или енергийни съоръжения е възможно те да станат източник на сериозно замърсяване на подземните и повърхностните води, което може да продължи много след прекратяване на военния конфликт. Ако по време на атака се разрушат стените на водоелектрическите централи, е възможно да се причинят огромни наводнения и

замърсявания. Различните видове експлозиви и тяхното използване в близост до водни източници може да причинят замърсяване на водите с токсични вещества, които да доведат до унищожаване на живота в тях, както и до редица здравословни проблеми у хората.

Замърсяването на източниците на питейна вода би имало тежки последици върху живота на хората по света. Използването на водни басейни за придвижване на войници и военна техника чрез кораби и подводници, както и употребата на такава техника в тях, ще доведат до силно замърсяване на водата, което ще се отрази на екосистемата в нея, а в следствие и на хората. Съществува огромен риск от използването на ядрена бомба във водните басейни, чрез която цялата вода ще стане негодна за употреба, а животът в нея ще изчезне. Войната в Украйна не причинява загуби и вреди само на нея, но води и до разрастване на екологичната криза, която засяга цялото население на планетата Земя.

Чистият въздух е най-важната, жизненоважна, нужда от която се нуждаят всички живи организми. Факторите, които замърсяват въздуха, са много и почти всички са провокирани от човешка ръка. Източниците на замърсяване на въздуха могат да бъдат както естествени (пожари, вулканични изригвания и др.), така и антропогенни (транспорт, производство на енергия, тежка индустрия и др.) (Петков & Тошев, 2001). Транспортът е един от най-големите причинители на замърсяване на въздуха, като основните замърсители са директни газови емисии от транспортни средства; стационарни отоплителни инсталации. Военните действия също оказват влияние върху озоновия слой. Макар и войните, които се водят в днешно време значително да се различават от тези, които са се водели през вековете, прекият конфликт от ядрени оръжия и други военни боеприпаси влияят негативно върху въздуха и го замърсяват. Конфликтите, които се провеждат на територията, на която и да е държава, използват голямо количество гориво, което води до сериозно замърсяване на въздуха и допринасят за увеличаването на глобалното затопляне.

Според данни на СЗО, над 4 милиона души умират от замърсения въздух, а малко под 4 милиона души губят живота си в домашни

условия поради мръсния въздух в собствените им домове, който е вследствие на замърсени печки и прекомерна употреба на горива (UN, 2022). Проучване на ЮНЕСКО е доказало, че горите от световното наследство отделят повече въглерод отколкото абсорбират (UN, 2021). Според доклада, тези гори са успели да съхранят кислород, който се равнява приблизително около 13 милиарда тона.

В последно време светът става свидетел на опустошаването на редица зелени площи. Макар и едва 30% от Земята да е покрита с гори и тревни площи, те имат жизненоважен принос към живите организми на планетата. Горите са основен източник на храна, гориво и здраве. Малко хора знаят, че горите осигуряват 25% от медицинските лекарства; осигуряват хигиенни и санитарни артикули – тоалетна хартия, хартиени кърпи, кърпи и етанол за дезинфекция. Защитното облекло и маските, които се предоставят на медицинските работници също са създадени от горски продукти като дървесна маса и разтворими целулозни влакна (UNDESA, 2022). Всяка година планета губи над 10 милиона хектара гори, което се равнява на цялата Република Корея. Горите са основен изолатор на 60% от инфекциозните болести и 75% от нововъзникващи инфекциозни заболявания.

Човешкото отношение спрямо природата дава една много негативна оценка върху цялостната екологична сигурност и малко над 75% от измененията на земната повърхност се дължат на неговата небрежност. С унищожаването на горите около 80% от населението на земята губи своите домове (UN, 2018). Около 1 милион животински и растителни видове са застрашени от изчезване. Сериозната загуба на гори не се дължи само на тяхното изсичане и опожаряване. Голяма роля имат и военните действия, които не са спирали да се разрастват. Военните конфликти винаги са присъствали сред човешката раса. Някои конфликти могат да бъдат по-краткосрочни, а други могат да продължат с години. Тези действия допринасят за много поражения в биосферата, което поставя екологичната сигурност пред редица нови изпитания. Непрекъснатото водене на войни е довело до значително

намаляване в популацията на някои видове животни, растения и микроорганизми. Войните, които се водят в Ирак, Афганистан и Пакистан оказаха сериозно негативно въздействие върху екологичната сигурност не само върху в тези страни, но и върху целия свят (Lawrence et al., 2015). Танковете и други по-мощни превозни средства, които се използват, могат да доведат до сериозни физически щети, както и до различни смущения в природата. По същия начин въздействат и експлозивните боеприпаси, които се използват. Използването на каквито и да е взривоопасни средства в градските райони подсилва разпространяването на необятни количества отломки и развалини, които причиняват замърсяване на въздуха и почвата (Weir, 2020).

Екологичната криза, която се разраства поради военни конфликти, може да увреди промишлеността, да намали производството на зърна и сериозно да засегне екологичната инфраструктура (по-конкретно пречиствателните станции). Загубата на енергийни ресурси и доставки може да допринесе за неблагоприятните последици върху околната среда, а именно – спиране на пречиствателни станции и помпени системи, което може да подтикне обществото да използва по-замърсяващи горива или битови генератори. Промислените, петролните и енергийните съоръжения са едни от най-уязвимите места, които могат да бъдат атакувани по време на война, дори това да бъде волно или неволно. Замърсяването на земеделски земи, гори и жилищни предприятия допринасят за значително високото застрашаване на живите организми, които се намират на планетата.

Последните десетилетия екологичната сигурност претърпява много катарзиси. Ролята на човека в околната среда е да я опазва, да я съхранява и да запазва баланса. Природата е дом на стотици живи организми, но съзнателно или несъзнателно, човекът го разрушава всекидневно. Прекомерната употреба на газове, воденето на военни конфликти, опожаряването и изсичането на гори, замърсяването на водите с вредни емисии и т.н. допринасят за скоростепенното разрастване на глобалното затопляне. За да може да функционира правилно един жив организъм, той се нуждае от въздух, светлина,

храна и вода. Всички тези потребности, от които се нуждаят живите организми, трябва да бъдат ценени и опазвани.

Но в последно време човешката небрежност и незаинтересованост относно околната среда ескалира. Нивата на водните басейни значително се покачват, много гори биват изсечени, а част от животинския свят бива избиван. Използването на взривни устройства, конвенционални оръжия, прекомерното употребяване на самолети, танкове и други бойни превозни средства създават дисбаланс в околната среда като я замърсяват и унищожават. Воюването в близост до атомни електроцентрали създава опасност от тяхното увреждане, а това от своя страна би имало катастрофални последици не само за всички хора и живи организми в близкия радиус, а също така и за останалите региони. Реалната опасност от използване на биологично или атомно оръжие от двете воюващи страни би довело до заличаването на безброй хора, животни и екосистеми. Последиците за планетата след антропогенната намеса са преодолими, но последиците от подобни ситуации биха били катастрофални. Предприемат се всекидневни мерки за справяне с екологичната криза, но за момента пътят за преодоляването ѝ е осеян с редица препятствия. Най-скорошният фактор, който влияе негативно върху екологичната сигурност, е войната, която се води в Украйна. Последиците от тази война ще създадат екологична криза не само за Украйна, но и за заобикалящите я континенти.

Литература

- Георгиев, Д., Велчева, И., Гечева, Г., Петрова, С., & Моллов, И. (2011). *Замърсяване на водите и въздействие върху екосистемите*. https://www.researchgate.net/profile/Dilian-Georgiev/publication/259294607_Contamination_of_waters_and_its_impact_on_the_ecosystems/links/5bce73dd92851c1816ba3eed/Contamination-of-waters-and-its-impact-on-the-ecosystems.pdf (12.04. 2022).
- Екологични последици от военните действия в Украйна. (2022). WWF [онлайн]. <https://www.wwf.bg/?uNewsID=6225816> (12.04. 2022)
- Тошев, А., & Петков, Й. (2001). Замърсяване на въздуха от транспорта. *Механика Транспорт Комуникации*, 1. <https://mtc-aj.com/library/16.pdf> (12.04. 2022).

- Lawrence, M.J., Stemberger, H.L.J., Zolderdo, A.J., Struthers, D.P. & Cooke, S.J. (2015). *The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment*. *Environmental Reviews*, 23(4), 443-460. <http://www.fecpl.ca/wp-content/uploads/2015/09/Lawrence-et-al.-2015-War.pdf> (14.04.2022).
- UN News. (2022). *UN Ocean Conference 2022: 'Fleet' of solutions to be launched*. <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114142> (12.04. 2022).
- United Nations. (2021). *World Heritage forests releasing more carbon than they absorb*. <https://www.un.org/en/delegate/world-heritage-forests-releasing-more-carbon-they-absorb> (13.04. 2022).
- United Nations. (2018). *Forests, desertification and biodiversity - United Nations Sustainable Development*. <https://www.un.org/sustainable-development/biodiversity/> (12.04. 2022).
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA) (n.d.). *Four things you need to know about forests and health*. <https://www.un.org/en/desa/four-things-you-need-know-about-forests-and-health> (12.04. 2022).
- Weir, D. (2020). *How does war damage the environment?*. <https://ceobs.org/how-does-war-damage-the-environment/> (12.04. 2022).

Йоанна Ненчева

Политики и управление по време на бежанска криза в Европа (2015 и 2022)

Policies and governance during the refugee crises in Europe (2015 and 2022)

Резюме: Докладът представя политики и начини за справяне на европейските страни с бежанските кризи през 2015-2018 г. и тази от 2022 г. Разглеждат се страните “по пътя” на бежанците, както и условията за прием и социалните привилегии. Засягат се политическите кампании и слогани, анти-мигрантските тенденции, както и цялостни обществени нагласи.

Ключови думи: бежанска криза, политики, права на човека

Abstract: The report examines policies and ways for the European countries to handle the refugee crises in 2015-2018 and 2022. It explores the countries “on the path” of the refugees, the conditions and social benefits in each one. Political campaigns and slogans, anti-migrant tendencies, as well as overall public attitudes are affected.

Keywords: refugee crisis, policies, human rights

Правото на убежище е основно човешко право, за всички, отговарящи на критериите на подписаната през 1951 г. Женевска конвенция, която определя общоприета дефиниция на бежанец и задължава страните подписали я да предоставят международна закрила на всички, които бягат от *“основателни опасения от преследване по причина на раса, религия, националност, принадлежност към определена социална група или политически убеждения, се намира извън страната, чийто гражданин то е, и не може да се ползва от закрилата на тази страна, или не желае да се ползва от такава закрила поради тези*

опасения; или, бидейки без гражданство и намирайки се извън страната на своето предишно обичайно местоживееие в резултат на подобни събития, не може да се завърне или, поради такива опасения, не желае да се завърне в нея.” (Женевска конвенция, 1951 г. и протокол от 1967 г.).

За бежанската криза от 2015 г.

Европейската бежанска криза обикновено наричаме периода от 2015 г., когато огромен брой хора мигрират в границите на континента, предимно от Северна Африка и Средния Изток. Често този период е наричан най-голямата бежанска криза от Втората световна война насам, като бързо тази “титла” му бе отнета, след като през февруари 2022 г. руската армия навлезе в границите на Украйна. Избухването на тази война предизвика нова огромна вълна от хора, търсеци сигурност в границите на Европа.

Три са най-често избраните пътища до Европа за бежанците през периода на кризата от 2015 г.: Централен, Източен и Западен.

Западният средиземноморски маршрут е с най-малка популярност и свързва северозападна Африка с Андалусия (южна Испания). Обикновено пътуващите са от субсахарен произход (Мароко, Алжир, Нигерия, Сенегал, Гвинея, Кот д’Ивоар, Гамбия) и бройката им е около 103 485 души по данни на Frontex (за периода 2014-2018 вкл.). Повечето от тях са на възраст под 30 години. Пристигайки в Испания, търсещите убежище биват настанявани в споделяно с друга хора жилище, където са задължени да останат поне 6 месеца. За този периода им е осигурена храна, както и допълнителни пари-около 50 евро на месец (и 19 евро за всяко дете). Осигурени са и разходи като градски транспорт, медицински услуги и езикови курсове. След изтичане на 6 месечния срок бежанците са задължени да се изнесат, като испанското правителство покрива техния наем. Получават правото да работят, за друг или за себе си и допълни пари- между 300 и 500 евро. След забавяне от страна на правителството да приеме отредените за Испания според квотата 16 000 бежанци (от Италия и Гърция), в страната се организират дори протести, чиято идея е подкрепа към тях (Prange, 2018).

Бежанците, които избират да не останат в Испания, най-често продължават своя път през Франция към Германия. Решилите да останат във Франция биват настанявани в общи бежански лагери и получава месечни парични помощи от 204 евро. Ако изберат да се изнесат от осигуреното от правителството общежитие, губят правото си на помощи (Prange, 2018).

Германия е крайната дестинация на повечето бежанци, заради добрите условия и либералните политики. Там е необходимо бежанците да изчакат само 3 месеца преди да получат правото да работят. За живеещите извън осигуреното от правителството убежище, държавата плаща наема и здравната осигуровка, както и между 350 и 400 евро месечно. Живеещите в бежански център получават 135 евро на месец, обикновено под формата на ваучери, осигурена храна и уроци по език (44% от пристигналите през 2015 г. днес говорят немски). Ако процеса по одобрение за международна закрила се забави повече от 15 месеца, чакащите получават права, подобни на вече получилите я. Страната още през 2015 година отменя валидността на Дъблинския регламент за сирийци, който гласи, че те трябва да поискат хуманитарен статус в първата страна, в която влязат (Ali, 2021). Страната е и първата, която обявява напълно отворени граници, относно кризата Меркел заявява "Wir schaffen das" ("We'll manage it", 2015). Сред немците реакцията е смесена - организират се движения както за приемането на бежанците, така и против. Създава се крайно дясната партия AfD (Alternative for Germany), чиято кампания е базирана на предимно анти-мигрантски политики и, която успява да влезе в парламента през 2017 г.

Вторият път, през който търсещите убежище успяват да влязат в Европа свързва Африка и Италия – това е централен средиземноморски маршрут. По данни на Фронтекс за периода 2014-2018 през този път успешно преминават 650 255 души, предимно от Либия, Нигерия и Еритрея. Този път е по-дълъг и опасен от западния и взима много жертви – 2 892 за 2015 г.

В Италия, до получаване на отговор относно молбата за международна закрила, бежанците получават място в бежански

център (отделени са мъжете и жените), храна, дрехи и други предмети от първа нужда. Два месеца след подаване на молбата си, получават и правото да работят. Парични помощи получават само хората, живеещи в бежанските центрове – около 75 евро на месец (Prange, 2015).

В Австрия на бежанците се предоставя избор – ако живеят в бежански център, където им готвят получават по 40 евро на месец. Ако изберат да живеят извън него- сумата е между 150 и 200 евро (100 евро за всяко дете). Допълнително им се полага около 320 евро за наем, 150 евро годишно за дрехи и 200 евро годишно за училищни материали (Bathke, 2019).

Третият и най-предпочитан маршрут към ЕС е източния средиземноморски. Той свързва Турция и Гърция/България, като през него минават 1 217 377 души по данни на Frontex (за периода 2014-2018), предимно от Сирия, Афганистан, Ирак и Пакистан. В Гърция бързо се създават бежански лагери – както официални, така и неформални. Предварителното регистриране на пристигащите се извършва в центровете за прием и идентификация на островите (Лесбос, Хиос, Самос, Кос, Лерос). В началото на кризата Гърция е по-скоро транзитна точка - повечето бежанци предпочитат да продължат към Западна Европа. През 2016 година заетостта далеч надхвърля капацитета на островите, много хора почват да я предпочитат за дългосрочно установяване. Поради увеличаване интереса скоро пълния капацитет е надхвърлен, а условията са минимални. По-голямата част от настаняването става в палаткови селища, отдалечени от градовете. (ESPN Flash report, 2016) Парично, настанените в държавно-осигурено жилище или лагер получават 90 евро месечно, често под формата на ваучери. Множество скандали около трудното получаване на тези пари се появиха на гръцките острови. За семейства до 7 души, в частно жилище, помощите са 550 евро на месец (Prange, 2015).

Оттам, повечето бежанци продължават по така наречения “балкански коридор”, с първа цел Унгария – най-близката страна част от Шенгенското споразумение, което позволява лесното придвижване до Западна Европа. Още през юни 2015 г. унгарското правителство

нарежда изграждането на 175 км дълга ограда с бодлива тел на границата си със Сърбия, откъдето преминават 95% от минаващите през Унгария (AFP in Budapest, 2015). През октомври Унгария затваря и границата си с Хърватия. Освен, че налага глоби при нелегално преминаване през границата, в Унгария повреждането на оградата е престъпление наказуемо със затвор или депортация. Налични са полицейски бусове, които откарват бежанците до регистрационни центрове, където могат да попълнят молба за международна закрила. Ако тя е отказана, ги връщат обратно в Сърбия, често по груб начин, прилагайки насилие дори върху жени и деца. През 2019 г. само 12% са одобрените молби (Hauswedell, 2020).

Анти-мигрантски слогани започват да стават масови сред европейските политици. Унгарският премиер Виктор Орбан определя миграцията като “отрова” през 2016 г. В Полша, лидера на опозицията към момента Ярослав Качински също заявява, че ЕС цели да залее Полша с мюсюлмани. Като поема властта категорично отказва Полша да приеме още бежанци. В резултат от миграционния натиск се засилва и влиянието на крайно десните партии. Те обикновено се опират на идеята за съхранение на нациите и традициите си, често опитват да всяват страх.

В България също се наблюдават анти-имигрантски настроения. Сегашния президент на държавата Румен Радев, през 2016 обяви, че е против европейската политика за разселване на бежанци и иска те да бъдат “върнати” в родините си. Наред с други държави от „балканският маршрут“ и България също изграждане ограда с бодлива тел на границата си с Турция (Лалов, 2017). Направено през 2016 година проучване (измежду 1000 души над 18 годишна възраст) в България показва, че 47% от тях смятат, че ЕС не бива да помага на бежанци. Сред аргументите преобладават страх от тероризъм, опасност за националната сигурност, културните различия, не желание за разпространение на ислямът в Европа и липсата на парични средства за подsigуряването им (Кючуков, 2016).

Опитите на ЕС да намери по-работещ механизъм по отношение на разпределението на мигрантите. Като метод за справяне с пренаселването на определени точки в Европа с бежанци,

Европейската комисия предложи разпределянето им посредством квоти. Най-вече страните от тъй наречената "Вишеградска група" отхвърлят категорично механизма на преразпределение.

Бежанската криза, която започва с началото на арабската пролет, но достига своя пик в контекста на сирийската гражданска война, успя да открие определени дефицити в миграционните политики на Европейския съюз, да покаже дълбоката неподготвеност на правителствата, както и да направи видими ксенофобските нагласи на определени групи от обществото. Четвъртата власт също не беше безучастна - докато като цяло липсваше представителство на бежанците в медиите, тяхно присъствие беше постоянно там. В зависимост от държавата и конкретния период, те обикновено биват представяни проблематично, често асоциирани с икономически и културни (включително и религиозни) проблеми, както и с тероризъм и нарушаване на националната сигурност. Пренебрегването на човешките права е недопустимо и все пак се случи не просто в Европа, а в Европейския съюз.

За кризата от 2022 г.

Към май 2022 г. напуснали родината си са около 6 милиона украински бежанци, отправени се предимно към Полша. Множество бежанци има и в Румъния, Унгария, Русия, Германия, Молдова, Словакия и Чехия. Голяма част от тях се придвижват с влакове, като според украинските управници, в пика на кризата с влакове са се придвижвали по 190 000 души на ден (Kaidan, 2020). Железниците на множество европейски държави позволиха безплатното им ползване от украински бежанци (Австрия, Белгия, Чехия, Дания, Финландия, Франция, Германия, Унгария, Холандия, Полша, Румъния, Словакия, Швейцария, Литва) (Carrol, 2022).

В Полша на бежанците се предоставя безплатно настаняване, храна и вещи от първа необходимост. Повече от 3 милиона души търся международна закрила там. Впечатляващ брой доброволци и неправителствени организации се включват в подпомагането на установяването им. Изискванията по границите са снишени-приемат се почти всякакви документи (Sieradzka, 2022) Проучване

показва, че към 1 април между 15% и 30% от населението на всеки полски град е украинско (Pifczyk, 2022).

В Унгария премиерът заявява, че “Унгария е добър приятел на Украйна и украинските хора. Ако се нуждаят от някаква помощ, могат да разчитат на нас” (2022). Страната отваря границите си за украинските мигранти и анти-мигрантските слогани затихнаха. За настаняване предимно се разчита на доброволци и неправителствени организации. Правителството плаща допълнителни 160 евро на всеки работодател, наел и осигурил настаняване и транспорт за украински бежанци (MTI-Hungary today, 2022).

В Германия им се полага около 449 евро на месец, здравно осигуряване и достъп до пазара на труда веднага. Не им е необходима виза за влизане в страната (Richtmann, 2022).

В България временна закрила за украински бежанци важи без дори да подадат документ. До 31 май те ще бъдат настанени в хотели, на които държавата ще плаща 40 лв. на ден за нощувка, храна и туристически данък. Те имат право да работят, както и на образование. Ще им се предложат и езикови курсове. Към момента, повече украинци предпочитат да напуснат страната- всеки ден тяхната бройка е по-голяма, от тази на пристигащите (Сабри, 2022).

Солидарни и с отворени граници са всички държави на Европейския съюз. Навсякъде в Европа, освен услугите си, доброволци предоставят и настаняване – стая, апартамент, къща безплатно за бежанци. И все пак кризата не минава без усложнения. Поради преобладаващия женски пол на бягащите от войната се среща искането на сексуални услуги в замяна на място за настаняване или дори опит за включването им в трафик на хора чрез предложения за безплатен превоз до привличащи дестинации в Европа. Полицейският контрол е засилен (Siegfried, 2022). Двойният стандарт пречи на установяването в Европа на бягащи от войната в Украйна бежанци от не-украински произход. Те биват отхвърляни, често са обекти на агресия.

Според данни на Eurobarometer към март 2018 г. 65% от европейците са позитивно настроени към мигриращи от

Европейския съюз в него. Процента обаче е само 41%, когато става дума за мигриращи от други страни в съюза.

Заклучение

Този доклад не е критика към мерките и политиките спрямо гражданите на Украйна след избухване на войната. Важно е да се покаже солидарност към лишените от дом, принудени да търсят живот другаде. Уважаването и зачитането на човешките права би трябвало да бъде основна ценност и стимул за утвърждаване на една по-силна Европа, с единни мерки. Отказът да предоставят закрила на Унгария, Румъния, Полша, Словакия контрастира с позицията им сега. Аргументите за страх от тероризъм и загуба на националната идентичност са забравени в миналото. Думите не са достатъчно, за това действията ясно показват позицията на Централна и Източна Европа - за едни се строят огради, за други - безплатни влакове и занижен контрол по границите. А според декларацията за правата на човека, освен на убежище, *“Всички хора имат право на еднаква защита срещу каквато и да е дискриминация”* (Всеобща декларация за правата на човека, 1948).

Литература

Конвенция за статута на бежанците. (1951).

Протокол за статута на бежанците. (1967).

Prange, A. (2018). *Asylum benefits in the EU: How member states compare*. <https://www.dw.com/en/asylum-benefits-in-the-eu-how-member-states-compare/a-442985995> (01.05.2022).

Ali, A. (2021). *What Benefits and Rights Do Asylum Seekers Get in Germany?*. <https://immigrationlawyers-london.com/blog/benefits-rights-for-asylum-seekers-in-germany.php> (01.05.2022).

Frontex. (2022). *Migratory routes*. <https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/western-mediterranean-route/> (01.05.2022).

Bathke, B. (2019). *Austria passes welfare reform that spells cuts for foreigners*. <https://www.infomigrants.net/en/post/16559/austria-passes-welfare-reform-that-spells-cuts-for-foreigners> (01.05.2022).

ESPN Flash reports. (2016). *The refugee crisis in Greece in the aftermath of the 20 March 2016 EU-Turkey Agreement*.

- <https://www.europeansources.info/record/the-refugee-crisis-in-greece-in-the-aftermath-of-the-20-march-2016-eu-turkey-agreement/> (02.05.2022).
- AFP Budapest. (2015). *Hungary closes border with Serbia and starts building fence to bar migrants*. <https://www.theguardian.com/world/2015/jun/17/hungary-closes-border-serbia-starts-building-fence-bar-migrants> (07.05.2022).
- Hauswedell, C. (2020). *Hungary: Only 60 people granted protection in 2019*. <https://www.infomigrants.net/en/post/22755/hungary-only-60-people-granted-protection-in-2019> (07.05.2022).
- Лалов, Н. (2017). *Ограда по границата с Турция глътна още над милион лева*. <https://www.infomigrants.net/en/post/22755/hungary-only-60-people-granted-protection-in-2019> (08.05.2022).
- Кючуков, Л. (2016). *Влияние на бежанската криза върху българското общество и българската политика: страховете, но не омразата*. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/12571.pdf> (08.05.2022).
- Kaidan, T. (2022). *The Trains of Ukraine Go to War*. <https://www.bloomberg.com/news/features/2022-03-31/inside-ukraine-s-rail-war-against-the-russian-invasion6> (07.05.2022).
- Carroll, S. (2022). *EU rail companies offer fleeing Ukrainians free travel*. <https://www.euractiv.com/section/railways/news/eu-rail-companies-offer-fleeing-ukrainians-free-travel/> (17.05.2022).
- Sieradzka, M. (2022). *Poland's open-door policy helps Ukrainian refugees build new lives*. <https://www.infomigrants.net/en/post/39311/polands-opendoor-policy-helps-ukrainian-refugees-build-new-lives> (11.05.2022).
- Pifczyk, S. (2022). *How many Ukrainian refugees are there really in Poland, and who are they?*. <https://notesfrompoland.com/2022/05/11/how-many-ukrainian-refugees-are-there-really-in-poland-and-who-are-they/> (06.05.2022).
- MTI-Hungary today (2022). *Employers of Ukraine Refugees to Get Gov's Support*. <https://hungarytoday.hu/hungary-ukrainian-refugees-work-jobs-employment-szijjarto/> (08.05.2022).
- Richtmann, M. (2022). *Ukraine war: How Germany pays for refugees*. <https://www.dw.com/en/ukraine-war-how-germany-pays-for-refugees/a-61479216> (08.05.2022).
- Сабри, Б. (2022). *По 40 лв. на ден за хотелиерите, приели бежанци*

от Украйна. <https://btvnovinite.bg/bulgaria/po-40-lv-na-den-za-hotelierite-prieli-bezhanci-ot-ukrajna.html> (11.05.2022).

Siegfried, K. (2022). *Ukraine crisis creates new trafficking risks.* <https://www.unhcr.org/news/stories/2022/4/62569be24/ukraine-crisis-creates-new-trafficking-risks.html> (11.05.2022).

Всеобща декларация за правата на човека (1948). <https://www.cpdp.bg/?p=element&aid=32> (12.05.2022).

Вилимир Александров

Управление на градовете по време на криза: примерът на община Симитли и пандемията от Ковид-19

Urban governance in times of crisis: the case of the Municipality of Simitli and the COVID-19 pandemic

Резюме: Кризи от различно естество ни връхлитат всеки ден. Настоящият текст разглежда как една не голяма община като Симитли, отговаря на здравната криза, породена от разпространението на Ковид-19. Представени са какви допълнителни мерки предприема за справяне със заболяването и как успява по време на пандемия да реализира един от най-големите кукерски фестивали в България.

Ключови думи: криза, управление на кризи, Ковид-19

Abstract: Crises of different nature happen to us every day. This text examines how a small municipality – the Municipality of Simitli, responds to the health crisis caused by the spread of COVID-19, what additional measures it takes to deal with the disease and how it manages during a pandemic to organize one of the largest festivals in Bulgaria – the traditional “Kukeri” ritual celebration.

Keywords: crisis, crisis management, COVID-19

През последните десетилетия урбанизацията е процес, който се развива с изключително бързи темпове. Към днешна дата над половината от световното население живее в градски райони, а експертите прогнозират, че до 2050 година около две трети от хората ще живеят в градове. Нарастването на населението в мегаполисите има редица недостатъци. Високата концентрация на

хора и дейности в градовете ги прави уязвими към различни стресови фактори като природни и причинени от човека бедствия, конфликти, политическа, икономическа, социална или здравна криза за справянето, с които е необходима адекватна реакция на местното самоуправление.

За управлението кризи

В днешно време понятието „криза“ е може би една от най-често използваните думи в ежедневната реч. То е изключително общо и може да се използва за описването на всякакви състояния, в които обществото като цяло или отделни организации и системи в него се намират, с потенциално негативни последици. Основно това понятие се използва когато се има предвид предизвикателство, усложнение, затруднение, трудност, липса в дадена сфера.

Понятието „криза“ би могло да се използва в различни сфери – икономическа, социална, здравна, военна, политическа. В настоящето думата е отворена към неограничени употреби и изобилства в социалните науки. Поради това липсва конкретност на термина и за него не е определена една – единствена дефиниция. Под „криза“ би могло да се има предвид: бедствие – извънредно събитие, причинено от фактори, които не са под контрол, което застрашава живота или здравето на хора или животни или води до материални щети; непредвидимо събитие; злополука, причинена от човешки фактор, включително технология, простираща се извън границите на мястото, на което е възникнала; голям инцидент – извънредно положение, представляващо всяко събитие, което може да причини смърт, наранявания, промени в околната среда, смущения в нормалното функциониране на обществото; катастрофа – бедствие, причинено от природни фактори и извънредна ситуация.

„Кризата“ е твърде сложно явление, за да бъде лесно дефинирано. Бедствието нарушава нормалните условия и създава объркване, докато на специализирани организации е възложена задачата да възстановят всички условия в нормалното им състояние. Понятието често се използва в специфични значения, характерни за различни области на изследване. Например, в психологията става дума за

криза на личността, в сферата на медицината, под криза се има предвид кулминация на сериозно заболяване или пък за криза в здравната система на страната, в екологията става дума за критична заплаха за околната среда.

Ако трябва да бъдат хармонизирани различните гледни точки, може да се каже, че терминът „криза“ се използва като концепция, която обхваща всички видове негативни събития или в по-широка перспектива, терминът се прилага към ситуации, които са нежелани, неочаквани, непредвидими и почти немислими.

С настъпването на рационалния миросглед и научното развитие се появяват първите опити на хората да опишат, класифицират, разберат и обяснят кризите и да конструират най-адекватните начини за **управление на кризите**. И все пак, управлението на кризи като научно-теоретична дисциплина и рационално замислена практика, се появява сериозно на историческата сцена едва през втората половина на XX век.

Произходът на термина „управление на кризи“ може да се намери в политическата сфера. Твърди се, че американският президент Дф. Ф. Кенеди използва този израз за първи път по време на кубинската ракетна криза от 1962 година, когато конфронтацията между САЩ и СССР, причинена от инсталирането на съветски ядрени ракети в Куба, довежда света до ръба на Третата световна война. Така Кенеди описва управлението на сериозна, извънредна ситуация.

Дейностите, свързани с управление на кризи са по-стари от самия термин. Управление на извънредни ситуации като формална отговорност е имало още с възникването на човечеството.

Управлението при кризи е вид приложно управление, както всъщност е управлението като цяло. То не е точна наука, а по-скоро практика, ръководена от теория. Съществуват много дефиниции за управление на кризи.

Gigliotti и Ronald определят управлението на кризи като „способността на организацията да действа бързо, ефикасно и ефективно при възможни операции, насочени към намаляване на заплахите за човешкото здраве и сигурност, намаляване върху

щетите върху обществена или корпоративна собственост и намаляване на негативните влияния за продължаване на нормалната дейност или други операции (Milašinović, 2008: 180).

Управлението на кризи може да се дефинира като набор от функции или процеси, чиято цел е да идентифицират, изследват и прогнозираят възможни кризисни ситуации и да установят специални средства, които биха позволили на организацията да предотврати криза или да се справи с нея с минимални последици и възможно най-бързо връщане към нормалното състояние. По този начин управлението на кризи е стенографско наименование за всички видове дейности, насочени към справяне със системата в състояние на срив: превенция, подготовка, облекчаване и възстановяване. Става въпрос за моделиране на действия, споразумения и решения, които влияят върху хода на кризата и обхващат организация, подготовка и мерки и разпределение на ресурсите за преодоляването ѝ. Управлението на кризи обикновено се осъществява в условия на организационен хаос, под натиска на множество медии, в стресови обстоятелства и без точна информация (Milašinović, 2008: 173).

Управлението на кризи не е уникално призвание или професия. То е теоретична концепция, обхващаща, в изследователски смисъл, специфична група събития, които притежават определени общи закономерности, но и големи взаимни различия. Различните професии се занимават с управлението на парични кризи, военно напрежение, тероризъм, природни бедствия и други и трудно биха могли да действат ефективно в области, в които нямат опит. Въпреки това, на определено абстрактно ниво, те могат да обменят опит. Следователно, терминът „управление на кризи“ не е синоним на защита и спасяване или на защита от природни и други бедствия, или на гражданска защита или други. Той обхваща много по-широка социална реалност, която съществува като теоретична концепция в науката и изследванията, а не в реалния свят като система, институция или център за овладяване на всички възможни кризисни събития и ситуации (Milašinović, 2008).

Всеки ден се сблъскваме с кризи от различно естество. Постоянно мислим как да разрешим даден проблем, задача или трудност, като

част от тях засягат човека като отделен индивид, други засягат група от хора, например – семейство, институция, град или държава, а трети, засягат цялото човечество.

Днес Светът е изправен пред предизвикателства от различен характер – икономически, екологични, технологични, здравни, международни и други, но едно от най-актуалните предизвикателства, предизвикало кризи във всяка сфера от живота е разпространението на Ковид-19.

Всичко започва преди две години и половина, в края на месец ноември 2019 година, в административния център на провинция Хубей – Ухан, Китай, когато в следствие на това, че без ясни причини хората развиват пневмония, която не се повлиява от известните методи за лечение, се идентифицира вирусът, наречен Ковид-19 или Коронавирус. От първото огнище, което е признато три месеца по-късно, през февруари месец 2020 година, болестта бързо се разпространи по целия свят и това наложи мигновени реакции от страна на властите. От януари до октомври 2020 година, разпространението на Коронавируса се превърна в глобална пандемия, която достигна до всички страни по света и повлия неблагоприятно на всяка една от тях. Тази криза е без прецедент за нашите общества, като се оказа отрезвяваща за икономиката, здравеопазването и като цяло за човечеството. Две години и половина по-късно, все още говорим за разпространението на Ковид-19, за противоепидемичните мерки, които държавите по света предприемат за справяне с това предизвикателство и за това – какво още трябва да се направи.

Изправени пред кризата, причинена от разпространението на Ковид-19, местните и регионалните власти са в челните редици на отговорите за ограничаване на разпространението на болестта и смекчаване на въздействието на огнището върху техните общности. Въздействието на пандемията се усеща най-остро на местно ниво, затова ролята на местните лидери е изключително важна за определянето на това колко добра и навременна е реакцията срещу епидемията.

Кризите се превърнаха в съществена част от нашия живот. Те са в нашето ежедневие. Всеки ден употребяваме или чуваме понятието

„криза“ по няколко пъти и в различни форми, отнасящи се не само до град Симитли, България или Европа, а и до целия свят.

Кризите могат да бъдат класифицирани и в зависимост от интензивността и обсега на въздействие. Те могат да бъдат разделени на: кризи в рамките на едно населено място, общински, областни, на държавно или национално ниво, международни и глобални.

Органите на държавната и местната власт играят важна роля в управлението на различните видове кризи. Характерът и степента на реакция в отговор на кризата се определят в зависимост от мащаба и типа на кризата. Държавното ръководство осигурява информация и ресурси за прогнозиране и предварителна реакция за предотвратяване на възможни кризисни ситуации, финансови, материални и човешки ресурси, прекратяване на възникнали вече кризи и преодоляване на последствията, породени от тях. Правителството задължително ръководи действията в отговор на кризисни ситуации, които пряко засягат национални интереси например: терористични инциденти, война, заплахи за използване на ядрени, химични и биологични оръжия, умишлено прекратяване на предоставянето на важни услуги, икономически кризи, здравни кризи, социални кризи и т.н. Местните власти ръководят дейностите в отговор на кризите, засягащи пряко интересите на гражданите от управляваната от тях територия.

За община Симитли

Община Симитли е разположена в най-силно развития икономически регион на Република България – Югозападния. Попада в област Благоевград, като на запад границата ѝ съвпада с част от държавната граница с Република Северна Македония. Територията ѝ заема 8,57% от територията на областта и е четвърта по големина в сравнение с останалите 13 общини: Банско, Белица, Благоевград, Гоце Делчев, Гърмен, Кресна, Петрич, Разлог, Сандански, Струмяни, Хаджидимово и Якоруда. Общината се сформира от 18 населени места: град Симитли и селата: Брежани, Брестово, Горно Осеново, Градево, Докатичево, Долно Осеново, Железница, Крупник, Мечкул, Полена, Полето, Ракитна, Сенокос, Сухострел, Сушица, Тросково и Черниче.

Общината се намира на 100 километра от столицата София, непосредствено до областния център – град Благоевград, на около 40 километра от Сандански и на около 70 километра от ГКПП Кулата. През територията ѝ минават два от най-значимите пътя в Южна България. Това са път I-1, свързващ Видин – София – Кулата – част от транс европейския международен транспортен коридор (МТК) №4 – Видин/Лом – София, Благоевград – Кулата – Солун и път II-19 – Симитли – Разлог – Гоце Делчев – Копривлен – ГКПП Илинден, който е връзката с общините от областта, разположени по поречието на река Места. През общината минава още V главна ж.п. линия (СЕ-855), която свързва София с Кулата.

Към 2020 година, населението на община Симитли наброява 12 999 души, което е с 634 души или 4.71% по-малко от 2016 година. Тенденцията е за намаляване на общия брой жители през годините 2016-2020.

Община Симитли е част от област Благоевград. Град Симитли е административния център на едноименната община, в чийто състав се включват 18 населени места.

В момента действащият Устройствен правилник на Община Симитли влиза в сила на 01.06.2022 година и с него се определят функциите на длъжностните лица и звена на пряко подчинение на кмета по силата на закон и съгласно одобрената от общинския съвет структура. На пряко подчинение на кмета са заместник-кметовете, секретарят на общината, главният архитект, служителят по отбранително-мобилизационна подготовка и класифицирана информация, служителят по информационна сигурност и длъжностното лице по Закона за защита на личните данни. Пряко подчинено на кмета е още звеното за вътрешен одит.

Законът за местното самоуправление и местната администрация (ЗМСМА) определя правомощията на кмета и правомощията на кметовете на кметства, а тези на кметските наместници се определят от общински съвет.

Общинска администрация – Симитли се състои от 4 дирекции, три самостоятелни отдела, звено за вътрешен одит и звено

Организационно-техническо и административно обслужване на общинския съвет. Общинската администрация се дели на обща и специализирана. Общата администрация осигурява технически дейността на органите на местната власт и специализираната администрация и извършва дейности по административното обслужване на местните общности. Специализираната администрация подпомага и осигурява осъществяването на правомощията на органите на местната власт. Тя е съставена от 2 дирекции и 3 самостоятелни отдела, съответно: Дирекция Селищно устройство, строителен контрол, екология, европейски програми и проекти; Дирекция Местни приходи и общинска собственост; Отдел Хуманитарни дейности; Отдел Управление на горските територии и земеделските земи И Самостоятелен отдел Гражданска регистрация и административно обслужване на местните общности.

Общата администрация е съставена от дирекция Административно-правно и информационно обслужване и Дирекция Финансови-счетоводно обслужване и управление на човешките ресурси;

Общински съвет – Симитли се състои от 17 общински съветници и се ръководи от председател и двама заместник-председатели, като са обособени 5 постоянни комисии с по 5 общински съветници. Комисиите са: „Комисия по финанси и бюджет, икономика, приватизация, следприватизационен контрол, управление на общинската собственост и контрол по изпълнение на концесионните договори“, „Комисия по здравеопазване, образование, култура, спорт и вероизповедание“, „Комисия по устройство на територията и обществен ред и сигурност“, „Комисия по социални дейности, земеделие, гори, опазване на околната среда и водите“ и „Комисия по местно самоуправление, нормативна база, еврофондове, проекти и програми“.

В областта на здравеопазването, жителите на община Симитли разчитат на съществуваща доболнична дейност, тъй като на територията на общината няма болнично заведение. Въпреки това, близостта до областния град – Благоевград предоставя възможност за бързо и качествено получаване на болнично лечение.

Общопрактикуващите лекари в общината са 8, като равен е броят и на индивидуалните практики за първична дентална помощ. В общината действа една медико-техническа лаборатория.

Освен горепосочените, на територията на община Симитли действат още 2 броя индивидуални практики за първична дентална помощ, които са с първоначална регистрация в община Благоевград.

Филиалът за спешна медицинска помощ (ФСМП) – Симитли е с непрекъснат 24-часов режим на работа и е структуриран от два екипа: Стационарен екип, който осигурява амбулаторно лечение на болни и пострадали лица, координира дейността на екипите и поддържа връзка с РЦК и Долекарски екип – той осигурява спешна медицинска помощ на мястото на инцидента или на адрес и транспортира по медицински направления.

Според данни на НСИ, населението, съответстващо на 1 лекар в община Симитли, е 1 628 души, което показва липса на лекари в сравнение с повечето общини в областта. Това, обаче, се компенсира с близостта до областния център. Населението, съответстващо на 1 аптека, е 1 893 души, което пък е добре в сравнение с някои от другите общини в областта.

Общината разполага с програма, свързана с намаляване на риска от бедствия – Общинска програма за намаляване на риска от бедствия 2021-2025 година, в която не са включени здравни кризи, каквато е разпространението на Ковид-19.

За управлението на пандемията Ковид-19 в община Симитли

Пандемията Ковид-19 достигна до всяко кътче на планетата Земя. По данни от сайта на Световната здравна организация, към 19 май 2022 г. потвърдените случаи на Ковид-19 са 520 912 257, от които 6 272 408 смъртни случаи. Потвърдените случаи до 19 май 2022 г. в Европа са 218 995 871, а в България – 1 162 724.

За 2020 г., по данни от РЗИ – Благоевград, заболелите от Ковид-19 в община Симитли са 289 души, от тях 8 са починали и 281 са излекувани. Контактните на болен от Коронавирус са 430. Година по-късно, броят на заболелите от община Симитли е 747 души, което е

близо 3 пъти повече от 2020 година. От тях починали са 43, а излекувани 704. Контактните на болен от Ковид-19 са 496. През първото тримесечие на 2022г. официално регистрираните заболели от Ковид-19 в община Симитли са 640, от тях 15 са починали и 625 са излекувани. Контактни – 515 лица. Интересен е фактът, че за три месеца през 2022 г. са заболели почти толкова, колкото са заболели за цялата 2021 г.

Данните са официално предоставени от Регионална здравна инспекция – Благоевград, но тъй като голяма част от преболедевалите Коронавируса хора не са имали симптоми или не са регистрирани официално, поради това, че не е констатирано, наличие на вируса в организма, смятам, че въпросните данни са неточни и непълни, поради което е трудно да се правят каквито и да е било изводи за разпространението на Ковид-19 на територията на община Симитли.

Коронавирусът промени лицето на много от градовете и постави под въпрос как трябва да бъде управляван градският живот след пандемия. Вирусът затвори училища, бизнеси, обществени места, промени начинът на мислене на населението и като цяло начина на живот.

За справяне с пандемията се наложи властите да въведат различни противоепидемични мерки, които да ограничат разпространението на вируса.

Община Симитли реагира в отговор на пандемията още през първите дни след като бе открит случай на вируса в България. Следвайки разпоредбите на Министерството на здравеопазването, Световната здравна организация, Европейската комисия, Регионалната здравна инспекция и всички други институции, ангажирани с пандемията, общинското ръководство поетапно въвежда редица противоепидемични мерки.

С цел ограничаване разпространението на Ковид-19, местната власт въвежда и допълнителни разпоредби и предприема разнообразни действия, насочени към безопасността на жителите на община Симитли.

Сред първите предприети са ежедневните противоепидемични мерки, свързани с превенция и дезинфекция – дезинфекция на

сградата на Общинска администрация и всички кметства на територията на общината, дезинфекция на Домашния социален патронаж, всички паркове, детски площадки, спирки и обществени места, дезинфекция на всички храмове и социални заведения.

За контролиране на пандемията и навременна реакция е създаден Общински кризисен щаб, съставен от 29 членове-специалисти в различни области, кметове и кметски наместници.

Общинското ръководство отваря гореща линия, на която да се приемат заявки за основни хранителни продукти, лекарства и заплащане на битови сметки от самотни възрастни и трудноподвижни хора, които нямат възможност да излизат и нямат близки, които да им помогнат и хора поставени под карантина.

За съдействие при осигуряването на социален патронаж на най-рисковите групи и работата на българските лекари и медицински персонал Общината сформира доброволчески отряд.

С цел превенция разпространението на вируса, ръководството на Община Симитли организира периодично, планово тестване на работещите в Домашен социален патронаж, служителите на Общинска администрация – Симитли и социалните центрове, медиатори, общински съветници, кметове на кметства, полицаи, работещите в спешната помощ и всички хора, чиито служебни ангажименти са свързани с ежедневен пряк контакт с други лица. Тестването е по инициатива, организация и за сметка на Община Симитли и някои от предприятията, работещи на територията на общината, които също организират периодични, масови тествания на своите служители.

Община Симитли кандидатства за финансиране и реализиране на различни проекти с цел облекчаване на населението и ограничение на разпространението на Ковид-19. Част от проектите са: безплатни консултации за останали без работа в Център „Равни“ – гр. Симитли по проект „Прилагане на мерки за социално-икономическа и образователна интеграция на уязвими групи в община Симитли“, финансиран от Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, Оперативна програма „Наука и образование за

интелигентен растеж“, съфинансирани от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд; Безплатни консултации със здравен медиатор или социален работник, за нуждаещи се от здравна помощ, в Център „Равни“ – град Симитли по проект „Прилагане на мерки за социално-икономическа и образователна интеграция на уязвими групи в община Симитли“, финансиран от Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, съфинансирани от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд; Осигуряване на топъл обяд за 70 нуждаещи се лица по целева програма „Топъл обяд у дома в условията на извънредна ситуация – 2020 г.“, финансирана от Агенцията за социално подпомагане. Осигуряване на топъл обяд за 70 лица по проект 3.1. „Топъл обяд в условията на пандемията от Ковид-19 в община Симитли“, финансиран от Фонда за европейско подпомагане на най-нуждаещите се лица по Оперативна програма за храни и / или основно материално подпомагане 2014-2020 в резултат от инициативата на Европейската комисия за преодоляване на последствията от кризата чрез механизма REACT_EU, като част от отговора на Съюза на пандемията от Ковид-19; Информационна кампания относно социалните и здравни услуги в условията на пандемия по проект „Прилагане на социално-икономически и образователни мерки за интеграция на уязвими групи в община Симитли“, Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2014-2020 г.

Въпреки кризата, породена от разпространението на Коронавируса, през януари месец 2022 г., Община Симитли поема изключително голямата отговорност да организира един от най-мащабните кукерски фестивали в страната – традиционния фестивал „Симитлия – Древната земя на кукерите“. Общинското ръководство, заедно с всички служители на общинска администрация и на общинско звено „Заведения за социални услуги“, успяват да реализират фестивала при спазване на всички противоепидемични мерки. Задължително условие е всички организатори, участници и публика да бъдат ваксинирани или да имат валиден сертификат от PCR или бърз антигенен тест. За целта, за сметка на Общината, се реализира планирано тестване с бърз антигенен тест на всички организатори и

участници. За хората от публиката, без сертификат, организаторите ангажират мобилна лаборатория пред входа на събитието, която да бъде в готовност да тества всеки нуждаещ се през целия фестивален ден. Фестивалът е проведен под строг пропускателен режим. Всеки вход/изход е контролиран от полицаи и организатори, които проверяват сертификатите и мерят температурата. Всички участници са проверявани по списък от двама организатори и двама полицаи, които отговарят за съответната група.

Заклучение

Община Симитли следва препоръките на Министерството на здравеопазването и Световната здравна организация, като приоритетно и синхронно въвежда протиепидемичните мерки и механизмите за прилагането им. Общината актуализира въведените мерки актуално с оценка динамиката на заболяването и се старее да налага добри допълнителни протиепидемични мерки и действия във връзка с превенция и ограничение разпространението на Ковид-19. По време на пандемичните вълни общинското ръководство усъвършенства проследяемостта на разпространението на вируса чрез организирани тествания на големи групи хора, чиято работа е свързана с ежедневен пряк контакт с много хора;

Пандемията от Ковид-19 се оказа сигнал за събуждане на градските власти да преосмислят ангажираността си и урок да се разбере как градовете могат да бъдат засегнати от пандемии и какви действия са необходими за минимизиране на въздействията и повишаване на устойчивостта на градската пандемия.

Истината е, че това не е нито първата, нито вероятно последната извънредна ситуация, пред която ще се сблъскат градовете и обществото. Затова качествено управление на градовете по време на криза е изключителна важност, а за да бъде едно управление качествено, то капацитетът за градско управление трябва да бъде на ниво, защото е важен фактор, който влияе за превенция и контрол на кризата.

Повечето от подобни кризи водят до изучаване на ключови уроци както в глобалното, така и в градското управление. Коронавирусът

ни научи да разбираме по-добре как нашата международна система е съсредоточена върху глобалните градове и как чрез техните планетарни връзки епидемиите могат да станат глобални. Глобалното въздействие на Ковид-19, макар и може би да не е най-смъртоносното, нито най-страшното от всички тези болести, привлече вниманието на световното и предизвика реакция като никоя друга в най-новата история. Какъв ще бъде урокът този път — и ще бъде ли взет под внимание?

Ковид-19 ни даде уникален шанс да преосмислим, препланираме и препроектираме. Остава обаче въпросът: „Ще се вслушахме ли в тези уроци?“.

Литература

- Димитров, М. (2012). Кризи и тяхното управление. Поглед отвътре. https://www.academia.edu/38096206/%D0%94_%D1%80_%D0%B8%D0%BD%D0%B6_%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2_%D0%94%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8_%D0%B8_%D1%82%D1%8F%D1%85%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE_%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%9F%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B5%D0%B4_%D0%BE%D1%82%D0%B2%D1%8A%D1%82%D1%80%D0%B5.
- НБУ. *Речник*. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtig> (05.05.2022).
- Общинска Администрация – Симитли. <https://www.simitli.bg>.
- РЗИ – Благоевград. <https://www.rzibl.org>.
- Blyth, M. (1972). *Business Continuity Management*. New Jersey: John Wiley & Sons, Hoboken.
- Chu, Z., Cheng, M., & Song, M. (2021). What determines urban resilience against COVID-19: City size or governance capacity?. doi: 10.1016/j.scs.2021.103304.
- Milašinović, S. (2008). Crisis and crisis management: A contribution to a conceptual & terminological delimitation. *Megatrend review: the international review of applied economics*, 5(1), <https://www.vocabulary.com/dictionary/city> .

Van Belle, S., Affun-Adegbulu, C., Soors, W. et al. (2020). COVID-19 and informal settlements: an urgent call to rethink urban governance. *Int J Equity Health*, 19(81). <https://doi.org/10.1186/s12939-020-01198-0> <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S259033222030155X>.

Виктор Стоянов

Близкият изток и кризите: Арабската пролет, Ковид, Войната в Украйна

The Middle East and Crises: The Arab Spring, Covid, The War in Ukraine

Резюме: В този текст се разглеждат кризите (и последствията от тях), които връхлитат MENA (Middle East and North Africa) през последното десетилетие – пандемия, множество протести, революции, войни. Този низ от катаклизми повлиява и на нас, в Европа, но някои от събитията, описани в текста, се случват в Близкия изток, именно затова, там те оказват най-голямо влияние. Арабската пролет, пандемията и войната в Украйна удрят тежко държавите от региона, като по-богатите и стабилни страни преминават по-леко през трудностите. Арабската пролет не завършва навсякъде по един и същ начин. В някои страни протестиращите постигат част от промените които искат, и заради които са по улиците и площадите, в други страни протестите прерастват във въоръжени конфликти, другаде потушавани. Пандемията залива MENA, като по-развитите държави от региона се разминават с по-малко жертви и икономически загуби в сравнение с бедните страни. Войната в Украйна тласка държавите от Близкия изток към важни геополитически решения, носещи със себе си най-различни икономически алтернативи. Всички тези трудности нарушават веригите на доставки, увеличават миграционните процеси, понижават благосъстоянието на живущите в региона, а политиците трябва да търсят решение на тези проблеми.

Ключови думи: Близкия изток, пандемия, Арабска пролет, конфликт, цени, ефект, инвестиции, икономика, политика, бедност, власт, война, мерки, план

Abstract: This paper aims to explain/analyse the crises MENA (Middle east and North Africa) had to face in the last decade. Global pandemic, numerous protests, wars, revolutions. All these crises affected us as well, here in Europe, but some of them emerged in MENA, that's why they affected their region more. In our era of globalization, it's not a surprise that The Arab spring, Covid and the current war that Russia decided to start in Ukraine affect MENA countries differently. Richer countries tend to be more stable, while poorer countries are being hit harder. The outcome of the Arab spring wasn't the same all around the region. In some countries, the protestors succeed in their willingness and eventually reached most of their goals, but in other countries the protests escalated into wars and just worsen the crises firstly meant to be dealt with. And again, during the Covid crisis, the richer countries made it out of the pandemic with lower death tolls and lower bankruptcy rates. The current war in Ukraine forced the governments in MENA to pick a side, and their decision had to be based not solely on ideological preferences, but they had to look for, let's say, the best possible economical outcome out of all the opportunities they'd been given. All these crises disturbed the supply chains, migration processes soared, the well-being dropped and the politicians had to make difficult decisions.

Keywords: Middle east, pandemic, Arab spring, conflict, prices, effect, investments, politics, economy, war, plan, poverty, authority

Държавите от Близкия изток попадат под ударите на редица кризи през последните 10 години. От арабската пролет до ред други конфликти (Сирия, Ирак, Афганистан, Йемен...), Ковид, а сега и войната в Украйна също има влияние върху живота в региона. В тази и без това "чувствителна" част на света, осеяна с тлеещи конфликти, кризите оказват силно влияние поради ред причини като отсъствие на стабилни (одобрявани от народите) правителства, идеологически конфликти, бедност, по-ниска степен на грамотност, лошо здравеопазване и т.н. Влиянието на кризите е върху всички сфери на живота и стопанството, а да им се противодейства е трудно, главно защото държавите нямат необходимия ресурс. За справка, нужният ресурс притежават например западните развити

общества, които, както може да се предположи, са далеч по-устойчиви на подобни трудности и катаклизми. Тук се обръща внимание на низа от катастрофи, с които се мъчат да се справят страните от Близкия изток през последните години. В този текст, хронологично са описани три кризи: Арабската пролет, Ковид, войната в Украйна, както и последствията от тях върху икономиката и жителите на региона.

Арабската пролет

Когато през 2010 г. Мохамед Буазизи (уличен търговец от Тунис, който се самозапалва в знак на протест срещу ширещата се в страната корупция) тласка целия регион към нещо ново, разбивайки познатия ритъм на автокрациите в Близкия изток, светът е насочил поглед към случващото се и всички се надяват на добро стечение на обстоятелствата и съдбовни промени, които да доведат до:

- върховенство на закона (Буазизи няма на кого да се оплаче, задето е бил на практика ограбен, защото извършителят е държавен служител);
- зачитане на свободата на личността (Буазизи е унижен и обиден);
- подкрепа чрез други стожери на демокрацията (свобода на словото, отчетност на властимащите, свободни пазари и т.н.).

Да, но за жалост обстоятелствата не се развиват по най-оптимистичния възможен сценарии и последиците от това са видими до днес – настоящата обстановка в Либия, хуманитарната катастрофа в Йемен, чудовищното потушаване на бунтовете в Сирия и задържането на Асад на власт и други събития, за които преди десет години светът се надява, че повече няма да се видят в Близкия изток. Но, каква всъщност е хронологията на случилото се около Арабската пролет:

Арабската пролет е поредица от протести от края на 2010 г. и начало на 2011 г., при които гражданите се опълчват на утвърдените диктатури в Близкия изток и Северна Африка. Протестиращите настояват за по-големи права, икономическо равенство, отчетност на правителствата, като често са репресирани от силите за сигурност на своите държави. Недоволството започва в Тунис с

протести срещу корумпираното и авторитарно правителство на Бен Али. Скоро след това пламъкът на промяната, запален от negliжираните граждани, възпламенява факлите на онеправданите и в други страни от Близкия изток. В Тунис Бен Али пада от власт след 23 години начело на държавата. Хосни Мубарак, който е начело на Египет цели 30 години, също е свален след около две седмици демонстрации. В Република Йемен протестите започват през януари 2011 г., а през март властта се разклаща вследствие на факта, че някои военни и племенни водачи застават на страната на протестиращите, при което президентът Али Абдула Салех губи властта. В Либия демонстрациите срещу правителството на Муамар Кадафи бързо прераснаха във въоръжен бунт и когато бунтовниците се оказват близо до поражение през март 2011 г., международна коалиция, която е водена от НАТО започва серия от военни действия, насочени към силите на Кадафи. Тази намеса накланя везните в полза на бунтовниците, които поемат контрола над Триполи през август 2011 г., а самият Кадафи е заловен и убит от бунтовниците през октомври същата година. В Сирия, правителството на Башар Асад реагира брутално на протестите, убивайки хиляди граждани, като често открива огън срещу цивилни протестиращи. Сформират се въоръжени групи, които организират партизански контраатаки. Международни организации се опитват да посредничат в диалога между правителството и протестиращите, но съществен резултат така и не се постига и ситуацията излиза извън контрол. Стига се до така наречената "guerrilla war". В Бахрейн десетки са убити, когато правителството потиска протестно движение, водено от членове на маргинализираното шиитско мнозинство в страната. Ефектът от Арабската пролет се усеща и в Алжир, Йордания, Мароко и Оман, където управляващите предлагат някои отстъпки, вариращи от уволнението на недолюбвани държавници до промени в конституцията, за да се предотвратят протестните движения.

Икономическите последствия от тези събития са огромни, а причината за тях е, че правителствата поставят проблема с икономиката на заден план. Фокусът на вниманието на политиците е поставен не върху решаването на икономическите проблеми, а

върху решаването на политическите, уточнявайки (обещавайки) че веднъж стабилизируют ли политическата обстановка, ще се заемат с решаването на икономическите проблеми... Тези политици сякаш не осъзнават, че икономиката и политиката вървят ръка за ръка, и политическата стабилност е много трудна, ако не и невъзможна без икономическа стабилност. В годините след Арабската пролет основните последици за икономиката са нисък растеж, висока безработица, политически сътресения. Тези фактори влошават сигурността и вдъхват несигурност на местните и чуждестранни инвеститори, някои от които напускат пазара. Цените на петрола флукутират, което води до сериозни фискални дисбаланси (имайки предвид, че много от държавите разчитат на петрола да пълни държавната хазна). Стига се до спад в търсенето, намаляване на износа, приходите от туризъм, намаляване на чуждестранните инвестиции и спад в заплатите на работниците, увеличение на емиграцията.

Ковид-19

Пандемията засяга силно и най-богатите (развити) държави, а някои държави от “третия свят” направо са пометени. Спорно е да се каже кои държави са по-силно засегнати, а тази неяснота идва от няколко фактора: развитите държави следят броя на болните, налагат карантини, затварят цели фабрики/заводи при едва няколко случая на заболели, така че да съхранят живота и здравето на гражданите. В по-бедните държави, поради обясними причини това не е така. Много болни хора се опитват да прикрият симптомите си, за да могат да ходят на работа, правителствата не могат да си позволят продължително затваряне (локдаун) и безплатни тестове и предпочитат да си затварят очите за проблема. Ярък пример за това е Бразилия, където близо 670 000 души губят живота си, а президентът Жаир Болсонаро разпространява фалшива информация, опитвайки се да negliжира проблема, само и само икономиката да не спира. В този ред на мисли, би могло да се каже, че развитите държави претърпяват по-осезаеми икономически загуби, а останалите – повече човешки жертви. Горедолу такава е и ситуацията в Близкия изток. В Сирия например, диктаторът Башар

Асад се бави с ваксинацията и докато други държави вече са започнали да ваксинират населението си, то в Сирия ваксинирани са само тесен кръг хора, близки до властта. Изборът, пред който са изправени правителствата между това да избират дали да запазят живота и здравето на гражданите си (локдаун, ограничителни мерки, маски, ваксинационна кампания) и това да спасяват икономиката (минимални ограничения за сметка на висока смъртност) със сигурност не е лесен. Но в крайна сметка, в условията на глобализация, абсолютно всички държави са засегнати. Просто онези, които подценяват заразата заплащат и в човешки животи. Какви обаче са последствията от пандемията за държавите от Близкия изток? Можем да обобщим накратко, че проблемите на повечето държави в света са сходни – нарушени вериги за доставки, спад в търсенето на различни стоки, спад в покупателната способност, страх в обществото, който налага и пестене на пари (доколкото е възможно) от страна на гражданите. Държавите от MENA (Middle East and North Africa) се борят с тези проблеми по различни начини, приемайки мерки и стратегии за икономическа и социална помощ. По време на пандемията, процентът на населението, получило социална помощ в Близкия изток се повиши драстично – от 20% до 70%. Но въпреки това, от Международния валутен фонд (МВФ) отбелязват, че тези помощи и обезщетения са били в известна степен нерелевантни, че даже и неадекватни (напр. домакинство да получи пакет от социални помощи, в който една от помощите е безплатно използване на дадена услуга, която обаче заради пандемията е недостъпна; наистина, по документи се води, че правителството е оказало помощ на домакинството, на практика тя е частична или неизползваема, което повдига съмнения и за корупция). Някои домакинства получават финансова помощ, други – санитарни или други продукти, но се случва разпределението на помощите да е неравномерно, съответно за някои нуждаещи се помощта да е недостатъчна, докато други, които нямат нужда от помощ да получават такава. МВФ предоставя подробни данни на националните фискални политики на държавите от MENA, от които данни става ясно, че мащабът на мерките на по-богатите държави от Близкия изток е сравним с този на развитите западни

демокрации. Още през март 2020 г. Катар обявява пакет от мерки на стойност около 14% от БВП на страната. Той се фокусира главно върху малките и средни предприятия и секторите, които са най-засегнати от пандемията (туризъм и хотелиерство). Бахрейн също приема голям пакет от мерки, на стойност близо 6% от БВП, който след това бива разширен допълнително. Повечето Централни банки в региона също влизат в ролята на протагонисти, намалявайки лихвите. Катар и Бахрейн са представители на по-богатите държави от MENA. Те са и по-устойчиви на кризата. Другите – по-бедни страни, също оказват подкрепа на населението и бизнеса, напр. Иран обявява пакет, възлизащ на 10% от БВП. Държавите обаче, които са по-ограничени фискално приемат и по-скромни програми. Ирак, Йордания и Ливан създават фондове за събиране на дарения, целящи да подпомогнат финансирането на антикризисните мерки. Йордания въвежда план за възстановяване на една година от военната служба, целящ да намали безработицата при младежите. Най-бедните страни в региона разчитат предимно на международна подкрепа (напр. Йемен).

Войната в Украйна

Инвазията на Русия в Украйна засяга региона на MENA по три основни начина: подлага под въпрос продоволствената сигурност, доставките на петрол и газ. Тези две тревоги са най-очевидни, но третата, която не е толкова “проста” е геополитическото бъдеще на Близкия изток. Дипломатите и политиките на държавите са изправени пред съдбовни решения, дали да погледнат на запад, дали да се сблизят с Китай, дали да клекнат пред Русия. Засега, в политическо отношение кризата все още не е наложила значителни промени. По-скоро различни страни (Израел, Иран, Саудитска Арабия и др.) се стремят да се възползват максимално от връзките си с Русия и Запада. От края на февруари 2022 г. страните масово започват да отделят повече финансови средства за отбрана, но дългосрочните санкции наложени на Русия се оказват предизвикателство за страни като Египет, които искат да диверсифицират своята отбранителна индустрия и се стремят да поддържат сътрудничество с Русия, купувайки оръжия от там. Сирия и Либия, две държави, които се опитват да лавират между

Русия и САЩ (стараят се да са в добри отношения и с едните и с другите), най-вероятно ще пострадат. Днес балансирането между двете сили е много по-сложно. Ситуацията, в която се намира Русия заради Путин и задълбочаващата се политическа и икономическа изолация на Русия могат да накарат най-голямата държава в света да възпрепятства усилията за справянето с политическите разделения в Либия и да продължи да подкрепя още по-ясно сирийския и иранския режим (това вече е повече от очевидно, особено след като Сирия се обявява против налагането на санкции на Русия). Израел се тревожи от засилващото се сътрудничество между Иран и Русия (опасяват се Иран да не се сдобие с ядрено оръжие), кюрдското население в Сирия се притеснява, че евентуален компромис между САЩ и Турция в тази голяма геополитическа борба ще е за тяхна сметка.

Накратко, докато тече войната в Украйна, всички държави в MENA имат своите разбираеми страхове и опасения. Имат и своите различни ходове напред.

Литература

- Lupita, Ch.K. (2018). The Impact of Arab Spring on Middle East. https://ir.binus.ac.id/2018/12/06/the-impact-of-arab-spring-on-middle-east/?fbclid=IwAR3dxONGW9Y1JB6SVnvlF6CluUU3yLSwdVN4Ng9YnArBuxc2QqgW6i5_Wlg (07.06.2022).
- Khan, M. (2014). The Economic Consequences of the Arab Spring, In: The Rafik Hariri Center for the Middle East, ISSUEBRIEF, FEBRUARY 2014, available on: https://www.files.ethz.ch/isn/177370/The_Economic_Consequences_of_the_Arab_Spring.pdf (07.06.2022).
- Dabrowski, M. & Domínguez-Jiménez, M. (2021). The socio-economic consequences of COVID-19 in the Middle East and North Africa. <https://www.bruegel.org/2021/06/the-socio-economic-consequences-of-covid-19-in-the-middle-east-and-north-africa/> (07.06.2022).
- Hamzawy, A., Sadjadpour, K., Miller, A. D. et al. (2022). What the Russian War in Ukraine Means for the Middle East. <https://carnegieendowment.org/2022/03/24/what-russian-war-in-ukraine-means-for-middle-east-pub-86711> (07.06.2022).

Георги Мишев и Радко Стефанов

Успешни бизнеси по време на кризисни ситуации

Successful businesses in crisis situations

Резюме: Настоящият текст разглежда как глобалните и локални кризи въздействат на бизнеса и на нас като общество и какви мерки и иновативни решения могат да помогнат на предприемачите в такива времена, като конкретни примери са дадени през глобалната криза с Ковид-19, енергийната криза в Европа и войната в Украйна. Ще бъдат разгледани отделните примери за кризисни ситуации и по какъв начин може да реагира модерният предприемач, за да се възползва по възможно най-добър начин от волатилните времена и новосъздалата се ситуация, било то създаването на чисто нов бизнес, откриването на нова пазарна ниша, преустройство на вече налични бизнес и иновативните решения.

Ключови думи: критично мислене, иновативни решения, енергийна криза, Ковид-19, адаптация

Abstract: This text examines how global and local crises affect business and us as a society and what measures and innovative solutions can help entrepreneurs in such times, with specific examples given during the global crisis with Covid-19, the Energy Crisis in Europe, and the War in Ukraine. The individual examples of crisis situations and how the modern entrepreneur can react in order to make the most of the volatile times and the new situation, be it the creation of a brand-new business, the opening of a new market niche, will be considered, as well restructuring of already existing business and innovative solutions.

Keywords: Critical Thinking, Innovative Solutions, Energy Crisis, Covid-19, Adaptation

Светът около нас е постоянно в движение и не спира да се променя. Всяка една (рязка) промяна води до положителни или негативни последици.

Днес повече от всякога бизнесите (и хората) са зависими един от друг и от заобикалящата ги среда. Светът е глобален, всичко е свързано и всичко е на една ръка разстояние, което носи и своите негативи. Проблем на другия край на света, който в миналото е било възможно да не повлияе или чийто последици е било възможно да не бъдат разбрани, днес може да доведе до големи промени в живота на всеки.

Много е важна е добрата информираност по всяко време и вземането на възможно най-добрите решения спрямо всяка ситуация, която се появи, но това не винаги е толкова лесно. Хората се влияем често от мнението на другите и черпим знание от грешни източници, нерядко сме жертва на свръх информация или дезинформация.

Тук се разгледат три от най-нашумелите кризи през изминалите години. Това са: Ковид кризата (пандемията), енергийната криза в Европа и войната в Украйна.

Коронавирусът

Коронавирусът или Ковид-19 е вирус, появил се за пръв път в края на 2019 г., който е много заразен и опасен и в следствие на своето разпространение води до глобална пандемия. Всеки човек през изминалите няколко години, няма как да не е чул за него. Пандемията променя изцяло ритъма на живот и показва как събитие от другия край на света може, не само да стигне до нас, но и да ни повлияе директно. Паника, спекула, забрани и ограничения са само част от проблемите, които придружават Ковид-19. Много хора губят работата си, парите си, а някои дори и живота си. Това е катастрофално събитие, без еквивалент за модерния свят.

Въпреки всичко това, хората се адаптират, появяват се нови бизнеси, а част от вече съществуващите успяват навреме да предприемат промени, които впоследствие се оказват ключови.

Енергийната криза в Европа

През 2021 г. се заговаря за енергийна криза. Всяка секунда на планетата биват използвани 180,000 литра гориво и няма изгледи да се намали потреблението. Според експерти горивните запаси и налични източници ще стигнат само до 2070 г. Поради наличието на глобална пандемия и спад в производството, транспорта и други индустрии, както и фокуса над пандемията, не се забелязва проблемът, който ще се появи, щом започне завръщането към нормалния начин на живот.

Политиката в Европа за развитие на екологични източници на енергия, затваряне или ограничаване на замърсяващите, както и бумът на производството вследствие на отварянето на световните пазари и излизането от пандемията, са сред главните причини за тази криза. Това се дължи на глобалното икономическо възстановяване, тъй като страните премахват ограниченията за Ковид-19 и напълно отварят икономиките си. Пазарите сега се конкурират, тъй като търсенето нараства след шока от пандемията.

Тази криза води до поскъпване на всички видове енергия и въздейства зле не само на нормалния потребител, но също така и на бизнесите. Въпреки всичко това, се появяват нови алтернативни решения и компании, борещи се за развитието и алтернативната енергия.

Войната в Украйна

През 2022 г. пък, от друга страна, човечеството се сблъсква и с военен конфликт – войната между Русия и Украйна, която също води до много проблеми. Постоянната несигурност, както и санкциите и разрухата покрай войната влияят на пазарите и борсите по цял свят. Украйна и Русия са отговорни за повече от 50 процента от вноса на жито в 26 държави по света и не само. Те са и едни от най-големите производители на стомана, метални изделия, както и машини. Очаква се поне 30-процентово намаление на продукцията на слънчогледовите семена, царевицата и житото. Това са индустрии за милиарди, които вследствие на войната не могат да функционират на пълен капацитет или изобщо. Всички тези загуби трябва по някакъв начин да бъдат компенсирани и водят до поскъпване на множество стоки.

Бизнеси и индустрии, които постигнаха огромни успехи

В индустрии като здравеопазването, образованието, търговията и производството, Ковид-19 и продължителната работа от дома принуждават компаниите да използват технологии и практики, за да преосмислят почти всеки един аспект от дейността си. Докато светът постепенно се възстановява от тежките времена, има и индустрии, които постигат невероятни успехи по време на пандемията.

Тъй като пандемията измества продажбите предимно онлайн и потребителите започват да се презапасяват с всевъзможни артикули, компанията *Amazon* отчита 108,5 милиарда долара продажби през първите три месеца на 2021 г., което е с 44 процента повече спрямо предходната година. Тя също така отчита печалба от 8,1 милиарда долара, което е увеличение от 220 процента спрямо същия период на миналата година. Резултатите за първото тримесечие надминават очакванията на Уолстрийт. Акцииите им се повишават с цели 5 процента след като горепосочената информация става публична. Най-печелившите части от бизнеса на *Amazon* процъфтяват. Приходите от търговци, които продават артикули на уебсайта им и използват неговите складове се увеличават с 64 процента до 23,7 милиарда долара. Друг техен бизнес сегмент, който е невероятно доходоносният рекламен бизнес, нараства със 77 процента до почти 7 милиарда долара.

Големият обем поръчки по време на пандемията позволява на *Amazon* да работи по-ефективно. Те управляват складовете си екстремно близо до пълния капацитет, а шофьорите, които правят самите доставки са правят повече спирки по маршрутите си, с по-малко време за шофиране между клиентите. Интересното е, че броят на продадените от *Amazon* артикули нараства с 44 процента, но разходите за изпълнение на тези поръчки се увеличават само с 31 процента.

„Със сигурност постигнахме големи обеми във всички наши бизнеси.“, споделя финансовият шеф на *Amazon* Брайън Олсавски по време на разговор с репортери. Той коментира, че компанията инвестира сериозно в бъдещия си растеж. Тя харчи почти 50

милиарда долара капиталови разходи през последните 12 месеца, основно за изграждане на своите логистични центрове, което е с 80 процента повече спрямо година по-рано. Брайън Олсавски казва, че очаква „още една силна година“ за капиталовите разходи.

По време на кризисните ситуации в света, компаниите за доставка на храна по домовете са изправени пред невероятно напрежение. Търсенето на такъв вид услуга се повишава в пъти и съответно те трябва да действат подобаващо. Въздействието на пандемията върху *Uber* е значително. Компанията отчита най-голямата си загуба за три тримесечия, като губи 2,9 милиарда долара по време на пандемията, тъй като нейният бизнес за споделяне на пътувания отбелязва рязък спад на броя на потребителите. Компанията е принудена да уволни 3700 служители – 14% от работната си сила – и макар че компанията е оптимистична, че ще си върне тези загуби, главният изпълнителен директор Дара Косровшахи предупреждава инвеститорите, че въздействието е "драматично". Въпреки това, налице е предимство за *Uber* под формата на неговия бизнес *UberEats*. Компанията за доставка на храна отбелязва, че резервациите се покачват с 54% на годишна база, тъй като тези в локдаун имат ограничен достъп до хранителни стоки и заведения за хранене. *UberEats* също така привлича редица нови ресторанти и други търговски обекти, които се обръщат към доставката като алтернативно средство за поддържане на бизнеса по време на пандемията.

Технологичната индустрия успява да докаже на обществото, че ползите от модернизацията и технологиите са значителни. В световен план, хората масово са затворени по домовете си без възможността да излизат за дълго. Поради тази причина и поради нуждата за разпускане от стреса, повечето домакинства се сдобиват с нови електронни придобивки под формата на софтуер или хардуер. Компанията *Microsoft* споделя в собствения си уебсайт следното за ситуацията:

„Дори преди пандемията изследователите дълго се чудеха какво би означавало, ако ходенето на работа не означаваше реално ходене към работата. Как биха могли да се променят нашите работни места, офиси и работни дни, ако модерните технологии

ни позволяват да прекъснем връзката с физическите офиси? Какви биха били реалните ползи? Какви биха били пречките? Тогава Ковид-19 удари. От гледна точка на бизнеса всичко стана несигурно, но от гледна точка на изследвателя, това създаде огромна възможност. Ако социолозите някога са искали да създадат мащабно проучване за ефектите от изцяло дигиталната работна сила, това беше техният шанс.“

Microsoft успява да се възползва от пандемията и завишеното търсене на компютри и игри, като приходите и печалбите достигат нови висоти през последното тримесечие на 2020 г. Продажбите през тримесечието достигат 43,1 милиарда долара, което е ръст от 17 процента спрямо година по-рано, а печалбите нарастват с 33 процента до 15,5 милиарда долара, съобщава *Microsoft*. Резултатите далеч надминават очакванията на всички анализатори. Акциите на компанията скачат с повече от 4 процента при търговията им на борсата.

Въпреки че разходите за технологии са феноменални в началото на пандемията, скорошно проучване на *Citigroup* установява, че компаниите плащат отново за видовете услуги, които *Microsoft* предлага – сигурност, облачни изчисления и работни платформи като *Office 365* и *Teams*, които помагат на хората да работят от къщи.

Бизнеси и индустрии, които страдат най-много

Пандемията от Ковид-19 оказва значително влияние върху авиокомпаниите поради ограниченията за пътуване и намаляването на търсенето сред обществото.

Значителното намаляване на броя на пътниците води до масова отмяна на полети и авиокомпаниите докладват за хиляди празни полети между летищата, което от своя страна значително намалява приходите им и принуждава много авиокомпани да уволнят служители или да обявят фалит. Често срещана практика по време на пандемията е избягване на възстановяването на стойността на билет при отменено пътуване с цел да намалят загубите си. Производителите на самолети и летищните оператори също са засегнати и съответно съкращават хиляди служители.

Вълнуващото обаче е, че въпреки отменените пътническите полети, разходите за изпращане на товари по въздушен път се променят невероятно бързо. Цената за изпращане на стока през Тихия океан се утраява в края на март 2020 г.

На 5 март 2020 г. Международната асоциация за въздушен транспорт (IATA) изчислява, че авиокомпаниите могат да загубят между 63 и 113 милиарда долара приходи поради намаления брой пътници. 12 дни по-късно IATA заявява, че нейната оценка от 5 март е „остаряла“ и че авиокомпаниите ще изискват помощи от 200 милиарда долара, за да преживеят кризата. Следващата им оценка е публикувана на 14 април, която прогнозира спад на приходите от 314 милиарда долара (55 процента) и спад от 48 процента в броя на пътниците за 2020 г. спрямо предходната година.

Не може да се отрече и разрушителното въздействие на пандемията върху хотелиерската индустрия. Процентът на заетост намалява значително в целия свят, като Европа и Северна Америка са два от регионите, които са най-силно засегнати. В САЩ данните от Бюрото по труда показват, че нивото на безработица в индустрията е на безпрецедентните 28,9%.

В Обединеното кралство ситуацията не е по-добра, като прогнозираните нива на заетост падат от 75,4% през 2019 г. на 37,6% през 2020 г., преди да се повишат до 59,2% през 2021 г. Полошата новина е, че дори и с успешното използване на ваксините срещу Ковид-19, "PwC" прогнозира, че може да отнеме четири години за индустрията да върне нивото на заетост до стойностите преди Ковид-19.

Въпреки опустошителното въздействие, което пандемията продължава да оказва, търговските и маркетинг екипите на хотели полагат по-горепи усилия и правят всичко възможно, за да увеличат максимално приходите с надеждата, че краят на пандемията и останалите кризисни ситуации потенциално може да се очертае.

Какви практики използват успешните компании по време на кризисните ситуации

Ковид-19 превръща 2020 в година на адаптация, обрати и промени за почти всеки бизнес в целия свят. Докато някои фирми са принудени да прекратят дейност и много други се борят да се задържат на повърхността, малките предприятия показват най-добри резултати като бързо успяват да се адаптират и да предложат виртуални услуги и нови продукти, съобразени със ситуацията.

Според проучване на *TD Bank*, приблизително половината от собствениците на малък бизнес в САЩ (SBO) изобщо не е трябвало да затварят по време на пандемията, до голяма степен благодарение на способността им да се адаптират.

Точно тази организационната гъвкавост може да се опише като способността на една компания бързо да се променя или адаптира в отговор на бурния и бързо променящ се пазар. Тя обхваща две основни измерения: скорост и стабилност. По отношение на първото, бизнесът трябва да бъде пъргав и ръководен в съответствие с променящите се времена. Това включва да бъде иновативен и динамичен в своето планиране и действие. Обаче, за да се гарантира неговият успех и способността за разширяване на предлаганите стоки/услуги, трябва да разполага с нужните ресурси. Поради този факт, последният компонент на стабилността става решаващ.

В проучване, проведено през 2015 г., 82% от попитаните ръководители се съгласяват с необходимостта от дигитално трансформиране на начина, по който фирмите им си набавят и управляват работната сила, но само 23% са измислили и приложили стратегия за това.

Въпреки този факт, пандемията води до историческо прилагане на цифровизацията/дигитализацията по начини, които са съществували само в представите. Данни от *TMT McKinsey* показват, че през 2020 г. в рамките на осем седмици са изминати пет години в дигитална интеграция на потребителите и бизнеса. Този бум води до структурни промени, включително в предпочитанията

на клиентите за дигитална ангажираност и преминаване към модели на дистанционна работа, които вероятно ще останат дори след затихването на кризисните ситуации.

Заклучение

Ключовата дума е “Адаптация/Адаптивност”.

Хората цял живот се развиват на базата на адаптиране към заобикалящата ни среда и към всичките пречки, които се изправят на пътя им. Човек не трябва да се поддава на външно въздействие или влияние и трябва винаги да отделя необходимото му време да се информира и анализира ситуацията, за да може да реагира възможно най-адекватно. Начинът, по който се реагира на възникващите кризи и проблеми е от ключово значение.

Колектива се движи от иноваторите – хората които откриват идеите и възможностите в трудни времена или там, където никой друг не вижда перспектива – и водят до прогрес не само в личен план, но много често и за всички като общество.

Литература

- BBC. (2020). *Amazon hiring spree as orders surge under lockdown*. BBC News. (14.04.2020).
- Microsoft. (2022). *Lessons from home*. <https://www.microsoft.com/en-us/worklab/pandemic-lost-and-gained>. (21.06.2021).
- Microsoft and Leading Universities Launch C3.ai. (2020). *Digital Transformation Institute*. C3.ai. (27.04.2020).
- Bradsher, K. & Swanson, A. (2020). *The U.S. Needs China's Masks, as Acrimony Grows*. The New York Times. (23.03.2020).
- Harper, L. (2020). *IATA deepens projected airline revenue loss to \$314 billion*. FlightGlobal. (01.06.2020).
- Coren, M.J. (2020). *Coronavirus is spreading turbulence in the airline industry*. Quartz. (10.03.2020).

Константин Методиев

Анализ на бизнес практики за справяне с криза по примера на фитнес зала

Analysis of crisis management practices using a gym as an example

Резюме: Годишите по време на криза могат да бъдат много тежки за хората, особено, когато имат собствени бизнеси, които да поддържат и развиват. Това е времето, когато населението харчи само за най-необходимото. Тук се разглежда какво представляват кризите, кои са основните типове кризи и как бизнесът се справя в такива моменти и по-специално как да се поддържа или да се опитва да не загуби бизнес в такива моменти. Даден е личен пример за практики, които се оказват успешни при справяне с глобалната Ковид-19 криза в контекста на фитнес зали, които претърпяват големи загуби заради затварянето им.

Ключови думи: криза, Ковид-19, практики в контекста на бизнеса, локдаун, фитнес зали.

Abstract: The years during a global crisis can be very challenging for the people, especially for those who own growing businesses. This is a time when everyone tries to save money by only spending on necessities. In this assignment the author tries to define what a crisis is, what different types of crises there are and how to deal with that kind of situation without losing the business. A personal example of action during the global Covid-19 pandemic is given in the context of a gym. Sport centres in general suffered major losses because of the lockdown.

Keywords: crisis. Covid-19, example of action, lockdown, sport centre

Кризата представлява известен период от време, в който в една страна или страни имат финансови затруднения, породени от редица възможни инциденти. Могат да бъдат породени от природно бедствие или бедствия, тежко заболяване, предавано през цялото население, рязък спад на други валути, които също са в криза, рекордно слаби реколти, драстично вдигане на цените на хранителните и нехранителните стоки и др. Кризите имат тенденцията да стават циклични. Появява се криза, страните се борят с нея, точно се е уравнило положението и се появява нова криза. За съжаление, почти винаги, когато има криза, има и много гладуващи, хора си губят бизнесите, губят си работите, домовете. Това води до куп други проблеми като например спад на Брутния вътрешен продукт, държавата започва да събира по-малко пари от данъци и т.н. В същото време повече хора се записват в Бюрото по труда, за да получават помощи от държавата. На този етап, за съжаление, тези периодични кризи не могат да бъдат избегнати и трябва да намираме начини, по които да се справяме в тези трудни времена. За всеки методите за действие са различни. Някои си затварят бизнесите, други теглят кредити, за да си поддържат бизнеса възможно най-дълго, трети взимат заеми от приятели. Във всеки случай това не е приятно явление за никого.

В конкретния случай кризата, която ни удари беше свързана с разпространението на Ковид-19. Тази световна пандемия нанася неописуеми щети, както на много човешки животи, така и на световната икономика. Бизнеси затвориха врати завинаги, хора останаха без работа, мнозина починаха заради заболяване.

Управлението по време на криза е много стресиращо, времеемко и рисковано. Това е моментът, в който всеки, който има заделени пари си ги прибира и не ги харчи (за почти нищо на света). От това много започват да страдат бизнесите, които се изхранват с производство и/или търговия на нехранителни стоки от почти всякакво естество. Хората започват да купуват само най-необходимото и луксозните стоки отиват на много заден план. Това води до множество фалити на бизнеси и оставане на хора без работа. Проблем е и за освободените служители, тъй като по време

на криза трудно се намира нова работа, защото повечето фирми не искат да наемат нови служители и да разходват допълнителни средства. По този начин се получава един омагьосан кръг, в който заради липсата на назначаване на персонал и съкращенията, при които се взимат помощи от Бюрото по труда, фирмите имат по-малко продажби и по-малко служители, което означава, че държавата получава по-малко данъци, което води до задълбочаване на кризите. Това е една от причините кризите да продължават за по-дълъг период от време. Стабилизирането на една държава в такъв момент е много сложно. Затова много често една криза продължава с години, докато се върне към стабилност, и малко след това вече нерядко започва нова криза.

В последните няколко години човечеството изпитва феномена „криза в кризата“, а именно застъпването на кризата, породена от Ковид-19 и кризата, заради войната между Русия и Украйна. Държавите претърпяват сериозни поражения, заради това застъпване, тъй като няма момент, в който „да си поемат въздух“. Това води до допълнително задълбочаване на кризата и още по-висока инфлация, а същевременно заплатите не се вдигат. Истината е, че кризите имат различен ефект върху различните бизнеси, в зависимост от това как собствениците решават да процедират и какви действия да предприемат. Също така зависи и от това дали собствениците имат и други бизнеси, които да са печеливши по време на кризата и карантината и дали съумяват да покрият загубите на другите си фирми.

Личен пример за действие

В моя случай, фитнес залата, чийто собственик съм, понесе тежки загуби поради забраната от държавата за функциониране на всички зали, заведения, ресторанти и други подобни.

Откакто съществува залата, което са над 6 години, тя винаги е имала постоянен приход всеки месец. До последно преди карантината фитнесът има сигурен месечен приход и след плащане на наем, битови сметки и заплати на служители, приходът е напълно удовлетворителен. Всичко това се промени, когато ни

затвориха. Чудихме се заедно със служителите ми какво да правим, за да имаме някакъв оборот, за да минимализираме доколкото е възможно загубите всеки месец. Тогава ни хрумна идеята да предлагаме онлайн тренировки и режими на нашите клиенти. Срещу заплащане, клиентите ни получаваха персонализирани домашни тренировки, които да са максимално ефективни за всеки наш клиент. Успоредно с това им предлагаме и хранителни режими, които да им помагат да бъдат във форма през периода на карантините. Това се оказа много добър ход от наша страна, защото по този начин успяхме да си подсигурием някакъв вид паричен поток.

За съжаление, въпреки това, фитнесът остава на загуба всеки месец. Аз продължавах да плащам наем и сметки, както и заплати на служителите ми, което водеше до месечна загуба от около 2-3 хиляди лева. Чаках момента, в който ще отпаднат забраните и ще мога отново да отворя фитнеса, а до тогава другите ми бизнеси ме поддържаха да не потъна. Идеята ни с онлайн тренировките беше ефективна, но до толкова, че да намали малко загубите. Не беше достатъчно желана от клиентите ни, така че да покрие всички месечни разходи, още по-малко да донесе печалба. След отпадането на забраната от държавата, фитнесът отвори отново и той успя да заработи с пълна сила. Клиентите се върнаха, а животът в залата се нормализира. Дори сега по време на конфликта между Русия и Украйна не се усеща голяма промяна. Единствено разходите са по-високи, но имайки предвид какво беше по време на карантината, място за оплакване няма.

Заклучение

Силно се надявам държавата да се стабилизира максимално бързо, за да можем да се върнем до нормалния ритъм на работа и бизнес във всяко едно отношение, защото въпреки че всичко изглежда нормално в момента, е налице сериозен проблем с инфлацията, с който може да се справи вече единствено държавата, тъй като фирмите търсят усилено работна ръка. Важното е по време на криза бизнесът и неговият мениджмънт да са гъвкави, да се намалят разходите, да се измисли нов начин за печелене и варианти за оцеляване.

В тежки кризисни моменти като тези, в които се застъпват две кризи, в случая е фундаментално да се запази спокойствие, да се анализира какво може да се направи по въпроса, какъв тип е кризата, за да се предприеме адекватна реакция как да се процедира с бизнеса или бизнесите, за да не бъдат загубени или поне единият да подкрепя другия в затруднението. Крайната цел е да се излезе от кризата без да задлъжнялоост към когото и да било (по възможност) и да се стъпи здраво на крака и започне да изграждането и развитието на бизнеса наново. Отнема време, нужни са редица добре взети бизнес решения от страна на мениджмънта и добра стратегия. Възможно е ситуацията да бъде много отчайваща на моменти, но всичко това е необходимо – за да се увеличат шансовете за краен положителен резултат.

Рая Лазарова

Автомобилните дилъри и кризата: актуални бизнес практики

Car dealerships and the financial crisis: current business practices

Резюме: В настоящия текст се разглежда реално оперираща фирма на пазара, която се опитва да се адаптира в динамичната среда и запазва позициите си на него. Представени са реални примери от последните две затруднени в икономическо отношение години.

Ключови думи: автомобилни продажби, сервизна дейност, практики, Варненски регион, Ковид-19

Abstract: In the current text we will examine an operating on the market company, that is actively trying to adapt with the dynamic environment, and to secure its position on it. You will be introduced to real examples from the past two years of economic hardship.

Keywords: vehicle sales, after-sales service, practices, Varna region, Covid-19

По дефиниция икономическата криза представлява състояние на икономиката на дадена държава или регион, което в дългосрочен аспект се характеризира с ниски нива на търговията и инвестиционната дейност, високи нива на безработица и инфлация, резултиращо в политическа нестабилност. Икономическата криза е етап (период) в икономиката, характерен с намаляване на БВП.

С оглед събитията от последните две години, може да се констатира, че към настоящия момент България, и останалата част от света, е в етап на икономическа криза. Как се стигна до тази криза? Стартирайки от световната пандемия от Ковид-19, тя до ден

днешен продължава да се развива. През най-засегнатите месеци, имах възможността да следя развитието и не само като новинарски материал, а и от първа ръка – като предприемач. По стечение на обстоятелствата започнах работа при баща ми, който е собственик и управител на Варненска фирма. Позицията, която заемам е мениджър на проекти (проджект мениджър), но допълнително съм ангажирана и с голяма част от административните дейности на предприятието. Организацията е с наименование „КАРКОМ“ и е Дружество с ограничена отговорност, създадено през 1993 г. в гр. Варна. Компанията е изцяло с българско участие. Предмет на дейност на предприятието е продажбата на нови и употребявани автомобили, сервизното им обслужване, както и продажбата на оригинални резервни части. От 1999 г. „КАРКОМ“ представлява марката „ТОУОТА“ във Варненския регион. За периода на съществуването си фирмата е реализирала над 3 000 продажби на леки и лекотоварни автомобили.

Дейността си упражнява в собствен продажбено-сервизен център с РЗП над 3000 кв.м. На тази площ са разположени магазин за продажба на автомобили, механичен сервиз, тенекеджийно-бояджийен сервиз и обслужващи складове.

Първата вълна на кризата: „паузата“

Според данни на Асоциацията на европейските автомобилни производители (АСЕА) общо 298 автомобилни завода действат в рамките на Европа, като 196 от тях са ситуирани в страни от ЕС. Появата на пандемията принуждава много от концерните да затворят временно производствените съоръжения заради наложените мерки за ограничаване на разпространението на заразата. Редица шоуруми затворят врати през 2020 г., което води до сериозен спад при покупките на автомобили, особено през първите месеци на годината. В Китай, през февруари продажбите се свиват със 71%, през април в Европа те намаляват с 80% и в САЩ с 47%. По същия начин мобилността се променя драстично, а причината е, че много от обичайно пътуващите работници остават по домовете си вследствие на въведените от държавата ограничения за движение и на високата заболяемост.

Постепенният ръст в броя на заразените с коронавирус в страните по света принуждава много от автомобилните производители да преустановят работа в своите заводи и да изпратят в принудителен отпуск работниците си, оставяйки икономика „в пауза“.

Снимка 1. Шоурум на Тойота – Варна.

Източник: Личен архив.

Как началото на пандемията се отразява на „КАРКОМ“?

Пандемията оказва влияние на двете основни дейности на компанията. По отношение продажбите, 2020 г. започва много обнадеждаващо – за първото тримесечие ръстът е 70% (за първите два месеца – 100%). През останалите три тримесечия спадът в оборотите от продажби е 23,76% (само за ноември е 47,93%). Намалението в продажбата на автомобили (нови и употребявани) с над 20% наложи съкращаване на продажбения персонал с 40%.

В сервизната дейност, присъствените часове претърпяват спад с 25% в сравнение с предходната година. Това е свързано с излизането на персонала в неплатени отпуски и болнични, свързани с Ковид-19. Заболеваемостта във фирмата до края на 2020 г. е 296 на 1000. Неплатените отпуски са свързани както с отлива на клиенти поради наложените ограничения, така и с нерегулярни доставки на резервни части и материали. Снабдяването се свива поради затваряне на заводи за резервни части, проблемите в транспортните фирми и граничните ограничения. Като цяло, по време на пандемията през 2020 г. оборотите от сервизна дейност спадат с 17,79%. Дори и със забележимия спад на работа, към края на годината компанията обаче заема трето място по обем на продажбите в региона с пазарен дял от 10% съгласно информацията, подадена от „Тойота Балканс“ (всеки месец се прави проучване на автомобилните продажби на българския пазар) (вж Таблица 1).

Таблица 1. Продажби през 2020 г.

Sum of Units	Month														
Brand	Jan'20	Feb'20	Mar'20	Apr'20	May'20	June'20	July'20	August'20	September	October'20	November	December	Grand Total		
Dacia	30	23	67	22	13	44	33	18	26	55	47	42	418		
Renault	15	7	13	11	6	14	19	25	12	29	18	14	183		
Toyota	19	22	15	7	12	16	28	18	10	18	6	9	180		
Skoda	20	26	14	5	6	24	28	6	17	8	8	16	178		
Volkswagen	19	14	13	3	3	12	9	14	8	14	10	2	121		
Peugeot	9	10	6	7	3	4	3	9	9	3	4	6	73		
Ford	4	7	5	3	2	4	4	5	10	15	7	6	72		
Opel	5	5	3	4	5	13	4	7	6	7	7	2	68		
Nissan	9	5	4	0	24	2	1	4	5	4	2	4	64		
BMW	9	5	6	3	8	4	4	4	1	8	4	0	56		
Audi	6	5	2	0	3	7	3	2	6	5	8	9	56		
Others	9	2	4	1	2	5	2	4	4	4	3	4	44		
KIA	5	3	6	3	4	2	4	6	4	4	0	1	42		
Mitsubishi	3	7	4	2	0	4	4	3	2	4	4	4	41		
Citroen	9	2	6	0	0	3	5	3	3	0	4	4	39		
Suzuki	5	5	1	1	1	3	2	2	8	2	2	2	34		
Volvo	6	5	2	0	2	1	1	0	3	1	4	4	29		
Mazda	2	3	2	1	4	1	5	2	1	1	0	4	26		
Land Rover	3	2	0	1	2	2	0	0	4	3	0	4	21		
Mini	0	1	1	2	0	3	3	1	1	1	2	0	15		
Fiat	0	0	5	0	0	0	0	3	0	0	0	0	8		
Seat	0	0	1	1	0	0	2	1	0	1	1	1	8		
Jaguar	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	2	5		
LADA	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2		
DR	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1		

Източник: Архив на Карком – Варна.

Как компанията успява да се съхрани по време на икономическия застои?

Първоначално, поради опасността от вируса, голяма част от колектива решава да излезе в отпуск (повечето от която неплатена). Постепенно с привикването към мерките, започва да се връща на работните места. Важно е да се спомене, че приблизително 70% от служителите са семейни с деца. Един от основните проблеми и до ден днешен се явява честото боледуване. В много от случаите децата на служителите се разболяват и като родители, служителите е нужно да останат по домовете, за да се грижат за децата. Това е неконтролируем от наша страна на компанията проблем, но със спазване на мерки на работното място, където се прекарва по-голямата част от деня, се намира начин да се ограничи до известна степен.

Затруднения има и с доставките. Още преди пандемията *TOYOTA* като марка има (и все още има) недостиг на 3D чипове за автомобилите, който сам по себе си ограничава продажбите. В този период от време има и забавяне или липса на доставки за резервни части. През 2020 г. основните приходи на фирмата са от следпродажбената дейност на предприятието. Както споменах, продажбите са минимални в сравнение с предходни години, но дори и с намален капацитет на работата, сервизът функционира на достатъчни нива, да за може да се покриват най-основните разходи като данъци, кредит, разплащания с доставчици (ток, вода, части и т.н.) и трудово възнаграждение на служителите. Част от тази заетост по време на пандемия, се дължи на това, че предприятието е под *TOYOTA*, което привлича клиенти само по себе си. Важно е да се спомене, че освен марка, фирмата има изграден набор от лоялни клиенти, които са привлечени вследствие от коректното и качествено отношение.

Както се споменава по-рано, налагат се и съкращения на няколко служители с цел да се намалят разходите на фирмата и да се запази нормалното възнаграждение на останалата част от колектива. Трудовото възнаграждение на голяма част от персонала е свързано с обема и качеството на изпълнение на работните задачи. Мениджмънтът на компанията преценява, че в условията на

икономическа нестабилност е редно да се запази финансовата сигурност на служителите, доколкото е възможно.

С отминаването на 2020 г. дейността започва да се нормализира. Отварят се търговски центрове, заведения и училища. След затишието от една година, икономиката започва наново да функционира. За *КАРКОМ* 2021 г. е повече от успешна с реализирани над 120 продажби на нови автомобили, както и със заемането на третото място във Варненския регион с пазарен дял от над 10% в сектора на продажбите на нови автомобили.

Компанията става носител на наградата „Ичибан“ (от японски „ichiban“ – „номер едно“), това е награда, която *TOYOTA* връчва на дилърството в държавата с най-добро представяне за годината.

Освен това, във второто полугодие компанията успява да си постигне всички цели, поставени от „Тойота Балканс“, което води до голям ръст на приходите на фирмата.

Таблица 2. Продажби през 2019 г.

CDA		Varna												
Sum of Units	Year												Grand Total	
	Jan'19	Feb'19	Mar'19	Apr'19	May'19	June'19	July'19	Aug'19	Sep'19	Oct'19	Nov'19	Dec'19		
Brand	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	
Dacia	37	50	112	52	63	94	64	53	49	58	40	63		735
Renault	9	14	16	14	20	20	34	24	7	29	25	42		254
Skoda	9	16	23	16	24	29	22	11	13	17	17	21		218
Toyota	11	13	17	14	20	13	28	23	23	20	12	24		218
Volkswagen	31	20	7	12	11	14	19	23	18	23	18	11		207
Peugeot	12	9	16	13	7	14	20	11	4	8	13	7		134
BMW	9	11	8	7	11	10	14	13	14	18	13	5		133
Nissan	10	8	6	35	11	8	9	10	8	3	13	2		123
Ford	13	10	5	10	8	8	8	5	5	13	12	7		104
KIA	8	11	8	11	9	6	5	9	8	11	5	6		97
Opel	4	7	6	7	10	10	7	9	15	7	9	5		96
Others	4	4	5	2	3	6	6	7	4	11	6	7		65
Audi	2	3	6	8	4	4	4	6	6	6	4	6		59
Suzuki	4	1	6	6	8	3	9	8	1	3	4	3		56
Mazda	3	3	7	0	6	8	5	8	4	4	5	1		54
Citroen	5	6	12	7	5	2	3	5	2	2	2	2		53
Mitsubishi	6	3	4	1	3	6	6	4	4	0	2	7		46
Volvo	2	3	1	2	1	4	5	5	2	0	1	4		30
Fiat	0	0	4	1	0	3	6	0	3	0	0	13		30
Land Rover	2	3	0	2	1	3	2	4	0	6	3	1		27
Mini	2	1	1	0	2	1	2	2	2	3	0	1		17
Honda	0	0	1	4	0	2	3	2	3	1	0	1		17

Източник: Архив на *Карком* – Варна.

Таблица 3. Продажби през 2021 г.

Year	2021
CDA	Varna

Sum of Units	Month	January'21	February'21	March'21	April'21	May'21	June'21	July'21	Aug'21	Sep'21	Oct'21	Nov'21	Dec'21	Grand Total
Dacia		39	13	65	25	46	57	115	24	24	6	13	35	462
Renault		12	4	7	15	29	22	20	8	18	25	14	27	201
Toyota		6	17	7	18	14	11	21	26	10	19	28	12	189
Nissan		2	18	4	9	38	15	12	8	24	4	12	14	160
Volkswagen		17	13	16	10	28	23	12	8	8	21	3	0	159
Skoda		9	20	20	15	11	19	24	10	4	3	2	8	145
KIA		8	7	4	6	13	9	16	12	9	7	16	12	119
Opel		6	7	7	4	6	6	7	8	8	13	16	22	109
Peugeot		3	10	14	11	11	18	3	4	8	5	6	6	99
Ford		2	11	7	6	4	9	7	2	7	10	9	12	86
BMW		3	1	5	5	10	6	13	13	5	7	5	3	76
Citroen		0	2	5	2	6	3	4	4	11	5	20	9	71
Audi		6	5	4	4	2	9	5	3	5	5	8	1	57
Suzuki		1	0	1	2	6	9	9	11	4	3	5	3	54
Hyundai		0	0	0	0	5	8	10	4	2	7	9	4	49
Mazda		0	3	5	4	2	5	6	0	5	0	2	4	36
Volvo		0	3	0	5	4	5	1	3	3	4	2	1	31
Mitsubishi		1	1	4	1	0	2	3	5	2	2	5	2	28
Land Rover		2	1	2	2	3	2	3	1	2	0	1	1	20
Others		5	3	4	5	0	0	0	0	0	0	0	0	17
Mini		0	0	0	0	1	2	2	1	1	1	3	0	11
Seat		0	0	1	2	0	0	2	0	0	1	1	0	7
Jaugar		3	0	0	0	0	1	1	0	1	0	1	0	7
Great Wall		0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2
Fiat		1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Isuzu Pick-up		0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Източник: Архив на Карком – Варна.

Как компанията успява да „изплува“ от трудната икономическа ситуация?

С намаляването на мерките през 2021 г., **КАРКОМ** има разширен капацитет на работа. Обемът на заетостта достига предпандемичните обороти, носейки повече приходи на фирмата. С наличието на финансов ресурс мениджмънтът взема решение да инвестира в определен брой подемници за автомобили и в стенд за реглаж на ходовата част. Целта на тази инвестиция е да се елиминират разходите за външни услуги. П началото, в механичния сервиз са налични два подемника, докато в бояджийно-тенекиджийния няма нито един. Един подемник служи за повдигането на автомобил, което е съществено в сервизната индустрия. С наличието на повече подемници освен, че се намаляват разходите към външни сервизи, се увеличава капацитетът на работа на компанията. Чрез реглажът на ходовата част се регулира геометрията на автомобила, или по-опростено, при направен ремонт на кормилното управление и/или на ходовата част, е наложително да бъде направен реглаж като вид проверка дали ремонтът е успешен. Преди покупката на техниката, такава се

използва от външен сервиз, което автоматично означава, че има допълнителни разходи за услугата, както и забавяне на самата услуга поради нуждата предварително да се запазва час за извършването ѝ. Отново, с наличието на такава машина се постига намаляване на външните разходи и се увеличава наборът от предлаганите от компанията услуги.

След инвестицията в материалния ресурс, следва инвестицията в човешкия ресурс. Какво означава това? С увеличеното количество на работата, намаленият от пандемията персонал вече не е достатъчен да покрие нуждите от заетост. С наемането на новите служители разпределението на работата става по-лесно и работните сили стават пропорционални на дейността.

2022 и Варненският регион

На 24 февруари 2022 г. Русия започна военни действия в Украйна, а столицата Киев е подложена на ракетен обстрел. С създаването на тази ситуация, много украински жители са принудени да напуснат родната си държава и така значителна част от тези хора намират убежище в гр. Варна (Златни Пясъци). Поради това, че войната избухна близо до България, поредната чуждестранна, а и световна, несигурност за пореден път повлиява на бизнеса. В този конкретен случай, в резултат на войната Варненският регион има повече работа, съответно и КАРКОМ като индивидуален случай. Най-забележим е ефектът върху сервизната дейност. Всеки ден паркингът на шоурума на компанията е зает главно от чуждестранни автомобили (основно украински). Освен изразеният ръст на следпродажбения отдел, търсенето на нови автомобили се увеличава драстично, съответно има повече поръчки. Тогава е и моментът да се привлече нов служител в търговския отдел, за да се справи компанията с нарасналия интерес.

Точно по това време ефектът от последните 2 години върху икономиката силно се изразява в инфлационен натиск. Цените на хранителни продукти, консумативи за бита, електричество, гориво, вода и т.н. нарастват ден за ден. Тогава мениджмънтът на компанията решава, че е редно при този растеж на цените,

съответно поскъпването на стандарта на живот, да се увеличи и финансовото възнаграждение на служителите. По този начин техните приходи стават пропорционални на инфлационния ръст. Запазвайки определено качество на живот, служителите биват стимулирани да имат високо качество и на труд, а и лоялност.

Заклучение

През 2019 г. *КАРКОМ* като фирма е в разцвет. Поръчките за годината са рекордни за компанията, а заетостта на следпродажбената дейност е постоянна и натоварена. Следващата година се очертава да бъде още по-успешна, но поради световната криза това се оказва невъзможно. През 2021 г. поръчките за нови автомобили почти стигат тези от преди пандемията. За 2022 г. една от целите на компанията е този брой поръчки да бъде надхвърлен и да се постигне поредният разцвет за фирмата.

Литература

Асоциацията на европейските автомобилни производители. (2021). *АСЕА*. <https://aap.bg/%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%b8%d0%bd%d0%b8/> (12.07.2022).

Илиев, А. (2021). *Автомобилната индустрия през 2020 г. – пандемия, стимули и електрификация*. <https://www.investor.bg/a/447-analizi/318578-avtomobilnata-industriya-prez-2020-g-pandemiya-stimuli-i-elektrifikatsiya> (12.07.2022).

Проучвания и данни на „Тойота Балканс“ ЕООД.

Wikipedia. (2022). *Икономическа криза*. https://bg.wikipedia.org/wiki/Икономическа_криза.

За авторите | About The Authors

Евелина Стайкова е доцент по политически науки и преподавател в департамента по Политически науки на НБУ. Координатор е на CERMES (Център за бежански, миграционни и етнически изследвания). Член е на управителния съвет на Българската асоциация по политически науки. Нейните преподавателски и научни интереси включват теми свързани с градски политики и местна демокрация, миграционни изследвания, популистки партии и движения. Евелина Стайкова има опит в координиране и участие в различни научни проекти. Автор е на множество статии, публикувани в български и чуждестранни издания.

Evelina Staykova is doctor in Political sciences and associate profess at New Bulgarian University. She is coordinator of CERMES (Centre for Refugees, Migration and Ethnic Studies) and a member of the Board of the Bulgarian Political Science Association. Her teaching and research interests include urban politics and local democracy, migration studies, populist parties and movements. Evelina Staykova has experience in coordinating and participating in various projects in the fields of quality of democracy analysis, integration of migrants and minorities, and urban policy development. She is author of numerous articles published in Bulgarian and foreign issues.

staikova@gmail.com

Емануела Иванова е студент в магистърска програма „Национална и международна сигурност“, специализация: „Международна сигурност, миграция, дипломация“ и в момента разработва магистърска си теза на тема: „Съвременни предизвикателства пред екологичната сигурност на Европейския съюз. Тенденции и перспективи“, с научен ръководител: гл. ас. д-р Дафинка Сидова.

Emanuela Ivanova is a student in the National and International Security master's degree program, Specialization: "International Security, Migration, Diplomacy". She is currently working on her Master's thesis on "Contemporary challenges to environmental security of the

European Union. Trends and perspectives". Her scientific supervisor is Ch. Assist. Prof. Dr. Dafinka Sidova.

emanuela_ivanova_@abv.bg

Дафинка Сидова е доктор по стратегии и политики на сигурност и главен асистент в департамент „Национална и международна сигурност“ на НБУ. Основните ѝ научноизследователски интереси са свързани с широкото разбиране на понятието „сигурност“, както и с концепцията за „човешка сигурност“. По конкретната проблематика д-р Сидова има публикации както на български, така и на английски език.

Dafinka Sidova is a Doctor of Security Strategies and Policies. In addition, she is a Chief Assistant Professor in the National and International Security Department at New Bulgarian University. Her main research interests relate to a broad understanding of the concept of "security" as well as the concept of "human security". Dr Sidova has a number of publications on those specific issues in both Bulgarian and English.

dsidova@nbu.bg

Вълкана Соколова е студент в Магистърската програма “Бизнес Администрация” на Нов български университет. Интересите ѝ са насочени към социалната психология, човешките ресурси, технологиите, бизнес развитието и иновациите. Сферите, в които се развива, са трудово право, подбор и трудови правоотношения, а от скоро е изцяло фокусирана в развитие на бизнеса чрез съвременни технологии и оптимизация на човешкия ресурс.

Valkana Sokolova is student in the Master's Program Business Administration at the New Bulgarian University. Her interests are focused on social psychology, human resources, technology, business development and innovation. The areas in which she develops are labour law, selection and labour relations, and recently she has been fully focused on business development through modern technologies and human resource optimisation.

viki21992@gmail.com

Юлиана Хаджичонева е доктор по бизнес администрация и главен асистент в Департамент „Администрация и управление“ на Нов български университет. Научните ѝ интереси са в областта на международните икономически отношения, конкурентоспособността, управлението, бизнес развитието, предприемачеството и иновациите. Автор е на множество научни публикации в български и чуждестранни издания.

Juliana Hadjitchoneva is Doctor of Business Administration and Senior Assistant Professor in the Department of Administration and Management at the New Bulgarian University. Her research interests are in the fields of international economic relations, competitiveness, governance, business development, entrepreneurship, and innovation. She is author of numerous scientific papers in Bulgarian and foreign publications.

jhadjitchoneva@nbu.bg

Богдана Помянова е студент на Нов български университет в програма „Политически мениджмънт и публични политики“. По време на обучението прекарва един семестър в град Аахен, благодарение на програмата за мобилност „Еразъм+“. Вече пета година работи за американска компания, специализирана в съвременните финансови технологии и иновации, от където идва и интереса към технологичния свят, а освен това е и главната причина за вдъхновението за този текст.

Bogdana Pomianova is a student at New Bulgarian University in the Political Management and Public Policy program. During her studies she spent one semester in Aachen, thanks to the Erasmus+ mobility programme. Now in her fifth year, she works for an American company specializing in modern financial technology and innovation, which is where her interest in the technological world comes from and is also the main reason for the inspiration of this text.

bogdana.pomianova@taulia.com

Антоанета Василева е експерт и консултант по човешки права, с над 18 години опит в борбата с трафика на хора и докторант в департамент „Политически науки“, към Нов български университет. Има магистърска степен по международни отношения и дипломация и специализация по международно право по права на човека в Швеция и Канада. Г-жа Василева има професионален опит както в гражданския, така и в държавния сектор (9 години е била Антитрафик координатор и Изпълнителен секретар на Националната комисия за борба с трафика на хора към Министерския съвет), който обхваща проблематиката на международните, регионалните и националните политики. Тя е опитен учител и консултант, и има дълъг опит в мониторинга, разработването на изследвания, директната работа с уязвими групи (като деца, роми и др.) и подкрепа за жертвите на престъпления, особено на жертви на трафика на хора. Член и Първи Вицепрезидент е на Експертната група за борба с трафика на хора (GRETA), мониторинговия механизъм за наблюдение на Конвенцията на Съвета за борба с трафика на хора от 2019 г. Нейните публикации обхващат теми като трафик и сексуална експлоатация на деца, социални аспекти на трафика на хора и подкрепа на жертвите, транснационален и национален механизъм за насочване на жертвите и българския модел за борба с трафика на хора. В момента, А. Василева прилага своите знания и професионален опит в работа си с фондация „Ла Страда България“/Асоциация „Анимус“ (<http://animusassociation.org/>) и в Националния център за безопасен интернет (<https://www.safenet.bg/bg/>), с фокус върху безопасността на децата и превенцията на трафика на хора в интернет чрез развиване на дигитално-медийната грамотност.

Antoaneta Vassileva is a Human rights and Anti-Trafficking Expert and Consultant with more than 18 years of experience. Her extended expertise is on international development and implementation of national policies on children and women's rights, human trafficking, and gender-based violence, in compliance with all international standards and European legal framework. Currently a PhD Candidate in Political Science

at New Bulgarian University, in Sofia, she holds a Master Degree in International Relationship and Diplomacy and specialized International Human Rights Law in Sweden and Canada. Ms Vassileva has professional experience both in NGO and state sector (9 years as Antitrafficking Coordinator of Bulgaria and Executive Secretary of the National Commission for combating THB under Council of Ministers) that covers international, regional and national policy issues. She is an experienced trainer and consultant and has prolong expertise in monitoring, developing researches, direct work with vulnerable groups (such as children, Roma people, etc.) and support to victims of crime. She is also Member and First-Vice President of the Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA), Monitoring mechanism of CoE Convention on Action against Trafficking of Human Beings. Her publications cover topics as trafficking and sexual exploitation of children, social aspects of trafficking in human beings and victims' support, transnational and national mechanism for referral of victims and the Bulgarian model for Combating trafficking in Human Beings.

She continues to implement her knowledge and professional expertise through La Strada Bulgaria/Animus Association Foundation (<http://animusassociation.org/en/>) and the Bulgarian Safer Internet Center (<https://www.safenet.bg/en/>) on child safety and prevention of THB on Internet through Digital-Media Literacy.

antoanet@gmail.com

Ивайло Будев е завършил бакалавърска програма „Гражданска и корпоративна сигурност“ и майнър програма „Политика и общество (на английски език)“ с в Нов български университет. Към момента е студент в магистърска програма „Национална сигурност и отбрана“ във Военна академия „Г.С. Раковски“. Научните му интереси са предимно свързани с хибридни заплахи, геополитика и как динамиката ѝ се отразява върху вътрешнополитическите процеси на малките държави.

Ivaylo Budev is graduated with a bachelor's degree in "Civil and Corporate Security" and "Politics and Society" in English at the New

Bulgarian University. He is currently doing his master's degree in "National Security and Defence", at the Military Academy "G.S. Rakovski". His academic interests are mainly related to hybrid threats, geopolitics, and how their dynamics affect the internal political processes of small states.

ibudev9@gmail.com

Мария-Магдалена Лазарова е студент в Нов Български Университет към департамент Политически науки, специалност Международни отношения. През последните години участва активно в организацията и провеждането на парламентарни, президентски, европейски и кметски избори. Работата и е свързана със социални и административни дейности, има опит в организацията на различни мероприятия. Нейните научни интереси включват теми свързани със социалните движения, процесът „миграция“, социално неравенство и местна демокрация.

Maria-Magdalena Lazarova is a student at the New Bulgarian University, Department of Political Science, majoring in International Relations. In recent years she has been actively involved in the organization and conduct of parliamentary, presidential, European and mayoral elections. Her work is related to social and administrative activities, she has experience in organizing various events. Her research interests include social movements, migration, social inequality and local democracy.

mariyamagdalenal598@gmail.com

Кирил Нинов е студент трети курс в програмата „Гражданска и корпоративна сигурност“ на Нов български университет. Завършил е профил „Цифров дизайн и медии“ в 134 средно ОРТ училище „Димчо Дебелянов“ – София. Професионално се занимава с неформално образование, а интересите му са в областта на политиката и сигурността, особено в борбата и противодействието с тероризма. Говори английски и иврит.

Kiril Ninov is a third-year student in the "Civil and Corporate Security" program at the New Bulgarian University. He graduated 134th ORT School "Dimcho Debelianov" - Sofia with profile "Digital Design and Public Media". He works in the field of informal education. Kiril is interested in Politics and Security, fighting terrorism in particular. He speaks English and Hebrew.

metodius1313@gmail.com

Рая Ковачева е студентка трети курс в Нов български университет. Изучава програма „Гражданска и корпоративна сигурност“ и майнър програма „Психология“. Преди това завършва Национална търговско-банкова гимназия с профил „Оперативно счетоводство“. Текущо работи като „Счетоводител, кредитен анализатор и диспут“ в „Кока-кола ХБК“. Интересите ѝ са в областта на сигурността, политиката и психологията.

Raya Kovacheva is a third-year student at New Bulgarian University. Studying Civil and Corporate Security program and Psychology minor program. Before that, he graduated from the National Trade and Banking High School with a profile of "Operational Accounting". He is currently working as an "Accountant, Credit Analyst and Dispute" at Coca-Cola HBC. Her interests are in Security, Politics and Psychology.

rk01@abv.bg

Кристин Петрова е студентка втора година на обучение в бакалавърска програма „Гражданска и корпоративна сигурност“ на департамент „Национална и международна сигурност“, Нов български университет. Паралелно с основната си специалност изучава и втора специалност „Психология“. Екологичният сектор винаги е представлявал интерес за нея, както и проблемите на екологичната криза и проблемите в здравната система на Република България. През януари 2022 г. е участвала в „Младежки дискуссионен форум“, който се организира от департамент „Национална и международна сигурност“, с доклад на тема:

„Проблеми в здравеопазването в Република България през призмата на сигурността и предложения за решаването им“.

Kristin Petrova is student in her second year in Civil and Corporate Security Bachelor's degree Program at the Department of National and International Security, New Bulgarian University. In parallel with her main specialty, she is studying a second specialty "Psychology". The environmental sector has always been of interest to her, and she is well acquainted with the problems of the environmental crisis and the problems in the health system of the Republic of Bulgaria. In January 2022, she took part in the "Youth Discussion Forum", organized by the Department of National and International Security, on "Health problems in the Republic of Bulgaria through the prism of security and proposals for their solution“.

kristinpetrovva@gmail.com

Никол Кожухарова е студентка втора година на обучение в бакалавърска програма „Гражданска и корпоративна сигурност“ на департамент „Национална и международна сигурност“, Нов български университет. Паралелно с основната си специалност изучава и втора специалност „Психология“. Екологичният сектор винаги е представлявал интерес за нея, както и проблемите на екологичната криза и проблемите в здравната система на Република България. През януари 2022 г. е участвала в „Младежки дискуссионен форум“, който се организира от департамент „Национална и международна сигурност“, с доклад на тема: „Проблеми в здравеопазването в Република България през призмата на сигурността и предложения за решаването им“.

Nikol Kozhuharova is student in her second year in Civil and Corporate Security Bachelor Degree Program at the Department of National and International Security, New Bulgarian University. In parallel with her main specialty, she is studying a second specialty "Psychology". The environmental sector has always been of interest to her, and she is well acquainted with the problems of the environmental crisis and the problems in the health system of the Republic of Bulgaria. In January 2022, she took part in the "Youth Discussion Forum", organized by the

Department of National and International Security, on "Health problems in the Republic of Bulgaria through the prism of security and proposals for their solution".

nikoldk1999@gmail.com

Йоанна Ненчева е студент в бакалавърската програма "Политически науки" на Нов български университет. Нейните интереси включват геополитика, екологични политики, миграционни изследвания и политическа социология. Занимава се с различни неправителствени организации.

Yoanna Nencheva is a student in the bachelor's program "Political science" at the New Bulgarian University. Her interests include geopolitics, environmental policy, migration research and political sociology. She is involved in various non-governmental organisations.

yonencheva@abv.bg

Вилимир Александров е студент в Нов български университет и към момента Председател на Общински съвет - Симитли. Родом е от град Симитли. Средното си образование завършва в СУ „Св. Св. Кирил и Методий“ – град Симитли. Бил е част от Общинска администрация – Симитли в продължение на две години и има опит в работата на общинската администрация. Неговите научни интереси включват теми, свързани с местната власт, развитието на градските райони и политиките и иновациите за градовете.

Vilimir Aleksandrov is a student at the New Bulgarian University and currently the Chairman of the Municipal Council – Simitli. He is from the city of Simitli. He completed his secondary education at the "St. St. Cyril and Methodius", city of Simitli. He was part of the Municipal Administration – Simitli for two years and has experience in the work of the municipal administration. His research interests include topics related to local government, urban development and urban policy and innovation.

vilimir2@abv.bg | vilimiraleksandrov@gmail.com

Виктор Стоянов е студент в IV Курс в Бакалавърската програма „Управление на бизнеса и предприемачество“ на НБУ.

Viktor Stoyanov is a student in the 4th year of the Bachelor's Program "Business Management and Entrepreneurship" at NBU.

vstoyanov0604@gmail.com

Георги Мишев е студент в Нов Български Университет, 3-ти курс „Управление на бизнеса и предприемачество“. Съдружник е в търговско дружество от 2021 г., специализирано във внос, дистрибуция и поддръжка на компютърна техника и периферия. Заема и длъжност като продуктов мениджър на търговско дружество в гр. София от 2021 г.

Georgi Mishev is a student at the New Bulgarian University, 3rd year "Business Management and Entrepreneurship". He has been a partner in a commercial company since 2021, specializing in the import, distribution and maintenance of computer equipment and peripherals. He also holds a position as product manager of a company in Sofia from 2021.

elffgogo@gmail.com

Радко Стефанов е студент в Нов Български Университет, 4-ти курс „Управление на бизнеса и предприемачество“. Управител е на търговско дружество от 2019 г., специализирано във внос и експорт на ЛПС. Заема и длъжност като търговски директор на производствено предприятие в гр. Пловдив от 2020 г.

Radko Stefanov is a student at the New Bulgarian University, 4th year "Business Management and Entrepreneurship". He is a manager of a commercial company since 2019, specializing in the import and export of PPE. He also serves a position as sales director of a manufacturing company in Plovdiv since 2020.

rado982@abv.bg

Константин Методиев е студент на НБУ в осми семестър в бакалавърска програма „Управление на бизнеса и предприемачество“. Собственик е на няколко успешни бизнеса в страната, сред които фитнес зала, автомобилен сервиз и ресторант. Решава да запише бакалавър, за да даде пример на работниците си и да получи систематизирани знания относно бизнеса. Към момента ръководи над 50 души.

Konstantin Metodiev is a student in NBU in his final semester in „Business administration and entrepreneurship “. He is an owner of a few successful businesses in the country for example a fitness centre, car service and a restaurant. He makes the decision to start a Bachelor’s degree because he wants to set an example for his employees and to acquire theoretical economical knowledge. As of right now he leads a team of more than 50 people.

konstantinmetodiev5@gmail.com

Рая Лазарова е студентка в Нов Български Университет, осми семестър със специалност Управление на бизнеса и предприемачество. Родом от Варна, тя записва в НБУ през 2018 г. , но поради началото на пандемията се връща в родния си град през 2020 г. Там, тя започва да посещава фирмата на баща си помагайки с малки задачи и в последствие бива назначена на пълен работен ден във Варненското предприятие. Позицията, която заема е на проджект мениджър, но поради академичните и познания в сферата, извършва и част от задълженията на административно ниво на фирмата. Работния и стаж към момента е почти две календарни години. Благодарение на тази позиция, Рая Лазарова придобива опит в изготвянето и представянето на разнообразни проекти от сверата на икономиката и бизнеса.

Raya Lazarova is a senior year student at New Bulgarian University, majoring in business management and entrepreneurship. Born in Varna, in 2018, she enrolls in the university, but due to the pandemic in 2020, she has to go back to her hometown. She starts to visit her father’s company in order to help out with small tasks and eventually she

becomes a full-time employee. She takes the position of a project manager, but thanks to her academic knowledge, she takes part in the company's administration. As a result of her position, Raya Lazarova has experience in drawing up and presenting all kinds of projects in the economics and business field.

rayalazarova.rl@gmail.com

Настоящият сборник събира анализи на сложната природа на кризите, тяхното управление и политиките, които се реализират в този контекст. Изданието включва текстове на студенти и преподаватели от департаментите „Политически науки“, „Национална и международна сигурност“ и „Администрация и управление“ на Нов български университет, а текстовете, които намират място в него са дискутирани по време на студентски колоквиуми проведени през 2021 г. и 2022 г.